

ERDÉLYI MÚZEUM

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS
FŐTITKÁR

XXXVI. kötet

Új folyam II.

1931. 4-6. sz.

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület

CLUJ-KOLOZSVÁR
Mínerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság
1931

T A R T A L O M

TANULMÁNYOK:

<i>Dr. Bíró Vencel:</i> A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében — — — — —	117
<i>Szabó T. Attila:</i> Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — — —	131
<i>Gianola Albert:</i> Marsili Alajos Ferdinánd és Erdély — — — — —	156
<i>Dr. Sulyok István:</i> A kisebbségi kérdés szociológiai oldala — — — — —	170

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET:

Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében. Közzéteszi: <i>Dr. Kántor Lajos</i> — — — — —	182
---	-----

KISEBB KÖZLEMÉNYEK:

<i>Csüry Bálint:</i> Adatok Kalmár György életéhez — — — — —	201
<i>Dr. Hofbauer László:</i> Szilágyi Ferenc szerepe Szentiváni Mihály életében	202
<i>Szabó T. Attila:</i> A kuruckori „Pro Libertate“ kuruc és labanc magyarázata	205

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE:

Az irodalomtörténet, pedagógia, nyelvészet, jogtudomány, filozófia, történet stb. köréből 19 könyv és tanulmány ismertetése — — —	206-215
---	---------

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ORVOSTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI:

<i>Dr. Szádeczky K. Gyula:</i> Adatok Kolozsvár környékének geológiájához	1
---	---

AZ ERDÉLYI MÚZEUM

az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában jelenik meg évenként 12 számban negyedévenként 7–7½ ív terjedelemben. A folyóirat az EME. Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, Természettudományi-, Orvosi- és Jogi Szakosztályának hivatalos közlönye.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-ot

az Egyesület alapító, igazgatósági és rendes tagjai évi 300 lejes kedvezményes áron kapják. Előfizetési ára nem tagoknak és könyvkereskedőknek 400 lej. Előfizetések és a lap szétküldésére vonatkozó kívánságok címe:

ERDÉLYI MÚZEUM kiadóhivatala, Cluj-Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (volt Brassai-utca) 5.

Kéziratok, ismertetésre szánt könyvek és a folyóirat szellemi részét illető tudakozódások a szerkesztőt illetik:

DR. GYÖRGY LAJOS, Cluj-Kolozsvár, Str. Universităţii (v. Egyetem-u.) 10.

A szerkesztőség közli az igen t. munkatársakkal: 1. Géppel írott kéziratokat kér. 2. A közlésre szánt dolgozatok átlagos legnagyobb terjedelme 1 ív. 3. Minden munkatárs a folyóiratnak egyszersmind előfizetője is. A tiszteletdíjat 300 illetőleg 400 lejig a kiadóhivatal az előfizetés javára írja. 4. Különnyomat a szerző kívánságára és költségére készül. 5. Kéziratokat a szerkesztőség csak a szerző külön kifejezett óhajára küld vissza.

A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának 1931. február hó 26-án tartott ülésén.

Irta: **Dr. Biró Vencel.**

A kolozsmonostori gazdasági akadémia telkén (a kolozsmonostori katolikus plébániával szemben) régies külsejű, alacsony emeletes épület áll. Négy kicsiny ablak az emeleten, négy a földszinten. Úgyanez emelet magasságban, a közös tető alatt, tágas terem következik, hajdan kápolna, az utca felől bejáróval. A magas fazsindelyes háztetőn, a kápolna felett, valamikor fatornyocska állott, benne kis harang, a tornyon kereszt.

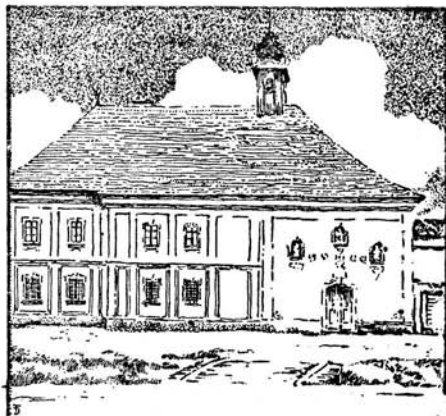
Az igénytelen házhoz, befelé az udvar felé, még alacsonyabb épületszárny kapcsolódik.

A ház nyugati oldalán, a földszinten, nyílt árkádos folyosó húzódik végig a szobák bejárata előtt. Kétségtelen, hogy ilyen nyílt árkádjai lehettek az emeletnek is, amelyet modern üvegezett ablakok tesznek zárt folyosóvá. Az emeletre kívülről két félköríves ablakkal világított kőfalú kőlépcső vezet, amelynek világító ablakjai északra esnek. Az alsó árkád boltozott, a felső gerendás. Ez oldalon az épületet néhány fa teszi árnyékossá. A lépcsőzet és a folyosó a késő barokk kor egyszerű, de kedves emléke. Ez oldal legszebb része az épületnek.

A ház, délkeletről tekintve izmos kőlábaival, kedvesen tagolt háttával, kis ablakaival, déli függő fafolyosójával, valamint keleti oldalának az egyik megcsonkított kőlábra alapozott üveges verandájával öreg úri udvarház, szinte kisebbszerű kastély benyomását kelti. A kis veranda hegyoldalhoz csapott kunyhócska módjára látszik függni a komor falon. Hangulatot keltő utólagos megszépítés. Felfrissülés, akár csak a száraz faágak közül kizöldelő fagyöngy. A délnyugaton kiugró épülettág valóságos bástya színezetű. Igazi XVII—XVIII. századi magyar főúri udvarház, vagy nagyobb birtokú középnemes lakóházának szinte várszerű képét láthatjuk benne. Ha négyyszögű lőréses kőfalat képzelünk körüle, előttünk áll a magyar falusi kastély.

Így áll itt e ház. Ma már elmaradottan, nyomottan, kicsiny méretei miatt eltörpülten. Úgyet sem vetve rá halad el mellette az arra menő. Mintha ez ódon épület nem is százados emlékek ragyogó nap-sugarában csillogna! Mintha beszédes köveivel hangos szóval nem kiáltana! Mintha nemzedékeken keresztül nem e kis házból sóhajtott

volna fel legerősebben egy vallás ébrentartásának nemes óhaja! Mintha egy időszakban nem e szűk falak között zsúfolódott volna össze Erdély előkelő katolikusságának szinte egész ifjúsága!

A régi jezsuita rendház és templom Kolozsmonostoron.
Mai homlokzat. (Északi oldal.) Rajzolta Tóth István.

Mint ismeretes, a pártfogó első Báthoryak kora hamar letűnt. Az utolsó Báthory, Gábor fejedelem, a két utolsó jezsuitát is kitiltotta Erdélyből. A jezsuiták egyeteme bezárta kapuit, szemináriumukat feladták, kolozsmonostori templomukat, a hajdani bencés apátság gyönyörű emlékét, villámcsapás rongálta meg. A katolikus ifjúságnak nem maradt tanítója, a népnek lelkes vezetője.

S most Bethlen Gábor fejedelem jött a katolikusok segítségére. Uralkodása elején, 1615-ben, elfeledett törvényt újítatott fel, amely a templom használatát a többségben levő helyi lakosság birtoklásához fűzte.¹ Ahol több templom volt, méltányosságból a katolikusoknak is engedtetett át. A kolozsvári katolikusok így kapták vissza a kolozsmonostori apátsági templomot. De csak magát a templomot, nem egyben az apátsági épületet is, amely a templom északi oldalának hosszában, a Szamos völgyének irányában, rommá rongálódva hevert.

A templomhoz tehát még plébánia is kellett. Erről jótékony úriasszony gondoskodott. A templomtörvény megalkotása után hat évvel ugyanis Galambfalvi, más néven Szentpáli Borbála a kolozsmonostori nemesi házáat örök tulajdonjoggal az ott szolgáló katolikus papokra hagyta. Úgy intézkedett, hogy e ház, amelyben lakott, és amelyet tizenhat évvel azelőtt pénzen vevén, a fejedelmekkel megneemesített, az ő halála után Fejérdi Márton szállása legyen, azután meg szálljon a kolozsmonostori katolikus papokra.²

¹ *Erd. Orsz. Eml.* VII. 286.

² Veszely, *Erd. Egyháztört. Adatok*, I. 334–335.

Ez a Fejérdi Márton előbb szepesi kanonok volt, 1618. óta erdélyi vikárius, püspök hiányában a katolikuság lelki vezetője. Az első, akivel Bethlen a töle szervezett vikáriusságot betöltötte. Kifejező irata szerint személyes tapasztalatból ismerte a képzett, derék Fejérdi Mártont. Kolozsmonostoron Galambfalvi Borbála háza környékén prédikálgatott, beszédét a beteg úriasszony háza ablakából hallgatta.

Igy jutott Galambfalvi Borbála háza a katolikus egyház kezébe. Székely nemzetség volt Galambfalvi Borbála, valamelyik novai Szentpálinak volt a felesége, azért fordul elő Szentpáli néven is.³ A Szentpáliak áldozatkész katolikusok voltak, amit a mérai szegényháznak tett adakozásuk is hirdet. A két család hagyományai találkoztak Galambfalvi (Szentpáli) Borbálában, hogy nemes elhatározásából a valásznak és egyben a tudománynak új otthona nyíljen.

E tudományterjesztésnek kívánt Bethlen Gábor fejedelem hódolni, amikor a kiutasított jezsuitákat, e képzett tanítókat, visszahozta Erdélybe és visszatelepítésüket Kolozsmonostorra is megengedte. A kiutasításukról szóló országgyűlési végzést nem vonták ugyan vissza, de bennlakásukat elnézték. A helyzethez a jezsuiták is alkalmazkodtak. Hogy a feltűnést kerüljék, az egyházmegyei papság ruhájában jártak. Tanítóik világiasan öltözködtek, sokan nem is sejtették, hogy ezek is a rendnek a tagjai. Most tehát átvették a plébániai templom vezetését, amelyet Erdélyi István, a jótékony lelkű nagy katolikus főúr, rendbehozott. Beszálltak a kolozsmonostori papok számára végrendeletileg adományozott házba.

Bethlen Gábortól kezdve az időtájjig, amíg a törökök Nagyváradot elfoglalták, vagyis félszázadig, ez épület lett a jezsuiták rendháza és nemesi konviktusa. A jezsuiták iskolát, a szegény tanulók számára meg szemináriumot is szerveztek. Két-három lelkészkedő taggal, három tanítóval működtek és közadakozásból tartották fenn intézményeiket. A gyulafehérvári kisebb, utóbb az udvarhelyi még kisebb iskolán kívül, Kolozsmonostoron gyűlt össze szinte egész Erdélynek, főleg a székelységnek katolikus ifjúsága, hogy nélkülözésekben felnövekedve, a küzdést, az önmagából való erőmerítést megtanulja és a sorsával való megelegedés magaslatára jusson.

A jezsuiták más valláshoz tartozó tanulókat is szívesen felvettek. Valamikor, Báthory István fejedelem alatt, 16 protestáns pap fia tanult iskolájukban, a görög-keleti püspök unokájának a szeminárimba való felvételét személyesen kérte, ugyanoda kívánta fiát beadni egy zsidó is, hogy fiából nyelvekben jártas diplomatát neveljen.⁴ A másvallásuak bejövetelét most több körülmény megnehezítette. A fejedelmek ugyanis nem látták szívesen, ha a protestánsok nem a saját iskoláikat látogatják, más részről a jezsuiták azt kívánták, hogy tanítványaik vasárnap a misére közösen menjenek. Továbbá a legfelsőbb, azaz a rethorikai osztály elvégzését csak a katolikusoknak engedték

³ Erd. Orsz. Eml. XV. 479.

⁴ Veress, *Font. Rer. Tans.* II. 89., 144., 233.

meg. Ez intézkedésük visszavágás lehetett azért, mivel feljebb úgy sem taníthattak, azaz akadémiai tantárgyakat nem vezethettek be.⁵

E jezsuita rendháznak leírása 1648—1649-ből ismeretes.⁶ Eszerint a nemesi telken 10 kőből való helyiség van a következőképpen beosztva: a síkság felé néző két homlokzati szobát a két jezsuita atya lakja, akik Kolozsmonostoron működnek. Mindegyik szobához kis kamrácska tartozik. A két nyári szobát csak nyáron lakják, amikor vendég szerzeteseknek és más jövevény papoknak jelölik ki azokat. Két kényelmesebb s szélesebb szoba a nagyobbbrangú vendégek számára van fenntartva. Mindezek, amelyekhez még a fa ambitus (folyosó) járul, az emeleten fekszenek. A földszinten van az ebédlő, amely egyben a konviktorok tanulóterme. Itt van a konviktorok hálószobája, a könyvtár a levéltárul szolgáló kamrácskával, a két tanító közös szobája, a konviktorok hálószobája mellett. A harmadik tanító az éjjel üresen maradt tanulószobában aludt.

A tudósítás felsorolja a háztartáshoz tartozó helyiségeket is. A földszinten az ebédlő mellett van a konyha, következik a sütőház, végül a felügyelő szobácskája, utána az éléstár. A pince a tanulók hálószobája és a könyvtár alatt fekszik.

E leírásnak a jelenlegi házra való alkalmazása nem bizonyult a legkönnyebb vállalkozásnak, mivel sehogy sem akart reá illeni. Ma az épületnek a Monostori-út felé néző homlokzatán, az emeleten is, a földszinten is lakószobák vannak. Majd régi kápolna helyiség következik. Kicsiny szobácska is látható, amelyben a hagyomány szerint Pázmány Péter tanult. A nyugati oldalon kőfolyosó van, amelyről az egykorú leírás hallgat. Beljebb menve, az emeleti helyiségek konyhává, kamrákká egyszerűsültek, új falakkal felaprózódtak. Egy átjáró szobában a lakásnyomoruság deszkafalakkal, deszkatetővel szobát formált. Olyan forma, mint a behelyezett nagy láda. A földszinti szobák kicsinységükkel, lehetetlen elhanyagoltságukkal a feltevéstől is elrettentenek, hogy itt tanulók lakhattak.

Megkezdődött tehát az utánjárás. Dr. Páter Béla v. gazdasági akadémiai igazgató úr lakik az emeleten, aki családjával együtt jóakarató érdeklődéssel és a sokszori háborgatásokkal szemben a legnagyobb türelemmel szemlélte ezt a munkát. Fia, Páter Gusztáv, főiskolai tanuló a legnagyobb készséggel segítőtársul szegődött és a sok jöves-menésben fáradhatatlanul kitartott.

Szemlélődés közben csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy az épület mostani homlokzata: az ottani szobák, kápolnaépület utólagos építkezés. Magasabbak is, mint a belső rész, külön tetőzetük van, a szoba díszítések későbbi eredetre utalnak. A Pázmány-féle szoba csak hagyomány, amint azt az időrend önmagától mutatja. Pázmánynak még a kolozsmonostori apátsági épületben vagy a Farkas-utcai kollégiumban kellett tanulnia. A Bethlen korabeli épület a jelenlegi homlokzat

⁵ Erd. Orsz. Eml. XV. 481—482., Apor Péter, *Metamorphosis Trans.* 425. *Magyar Tört. Eml.* II. oszt. XI.

⁶ Erd. Orsz. Eml. XV. 479—480., 503.

mögött kezdődik és az udvaron befelé húzódik. A két épület összeillesztését a régi ház északi fala világosan mutatja. E fal felső részét összeépítéskor levésték és a jelenlegi homlokzaton levő szobákat a régi szobákkal összekötötték. A homlokzati részből így is lépcsőn kell lelépni, a régi szobák annyival alacsonyabbak. Hasonlóképpen utólagos átalakítás a nyugati oldalon levő izléses kőfolyosó is, a régi fa ambitus helyébe. Ez építkezés mindenestre a fejedelemség megszűnése után következett be, amikor a jezsuiták régi vagyonukat visszakapták és jobb módba jutottak.

E két újítás: a mai homlokzat, a kőfolyosó és a vele összeépített kőlépcsőzet lefejtése után tehát előttünk áll az eredeti ház. Az egykorú leírást kell most már a jelenlegi labirintusra alkalmazni. Első feladat a régi ház homlokzatának megállapítása volt. A leírás szerint e homlokzat a síkságra tekintett. A síkság megjelölése nyugat felé utal, vagyis a Kolozsmonostort követő lapályra, a régi apátság felé eső területre. Ez elhelyezésben nincs semmi különös. A régibb építkezésekben ugyanis az épület homlokzata nem szükségképpen tekintett az utcára. Másrészt Kolozsmonostor az időben gyengén volt kiépítve, az apátság és a város közötti területet pusztaságnak is halljuk emlegetni. Könnyen meglehet tehát, hogy a ház nyugati oldalán is utca húzódott. Szerzetesibb is, ha az utcára ablakok nem nyílnak.

Mindenestre fából volt a lépcső is, amely a folyosóra, akkor fafolyosóra felvezetett. E folyosóról két ajtó külön-külön szobába nyílik. E szobák ablakai az ellenkező irányba néznek. Hajdan a két jezsuita atya szobája, most az egyik konyha, a másik egysoros téglafallal részekre osztva: kamra, szűk folyosó és mellékhelyiség. Mivel a betoldott falak nyomását ellensúlyozni kellett, e helyiség alatt a földszinten lévő szoba nem gerendás, hanem a többi szobától elütően boltozatos. E boltozás az egész épület jellegétől eltér; ez a körülmény utólagos átalakításra vall. Következik a két nyári szoba. Egyik különösen nyári, mivel átjáróul szolgál. Tágas előszobaféle, amelyből a másik nyári szobába, továbbá az előkelőségeknek fenntartott két más szobába nyílik az ajtó. Rajta keresztül az épület déli oldalán lévő kis függőfolyosóra lehet kijutni, amely a mellékhelyiséghez vezet. Az egykorú leírás a két páter szobájával kapcsolatban kicsiny kamrát is jelez. Elkerített kicsiny helyiségek lehettek. Egyik szobában ma is van ilyen elkerített hely.

A földszinten a tanítók és a tanulók részére szolgáló helyiségek épen az emeleti vendégszobák alá esnek. Az egykorú leírásban említett körülményeket mérlegelve, elhelyezésük a következő: A lépcső mellett levő szoba lehet csak a tanulószoba, egyben ebédlő. Két ablakos, alkalmasan világos helyiség. Nem nagy, hosszúsága 6 méter, szélessége 4 méter körül van, de a benne elhelyezkedő konviktorok száma is csak 15 körül volt.⁷ A feljegyzés szerint közvetlen mellette feküdt a nagyobb osztályokat vezető két tanító közös lakása. E szoba egyik ablaka délre néz, a másik nyugatra. Belőle egy ajtó az ebéd-

⁷ *Erd. Orsz. Eml.* XV. 502.

lőbe nyílik, a másik meg a tanulók hálószobájába. Az egész épületben e hálószoba a legsötétebb helyiség. Belőle minden irányban ajtók nyílnak, ablakai nincsenek, más célra nem is lett volna használható. Ráadásul még a konyhából rajta keresztül kellett behordani az ételeket. Körülbelül akkora, mint a tanulóterem. A tanulók csak úgy fértek el benne, hogy egymás fölé helyezt ágyakban aludtak, amint ez elhelyezkedés Apor Péter leírásából is ismeretes. Négy-öt rendben aludtak egymás felett.⁸

Nem csoda tehát, ha a konviktorok e szűk helyen nyári időben nem érezték magukat jól és levegősebb helyre kíváncsoztak. Így jutottak ki a kertbe, ahol fedett sövénykerítések között aludtak.

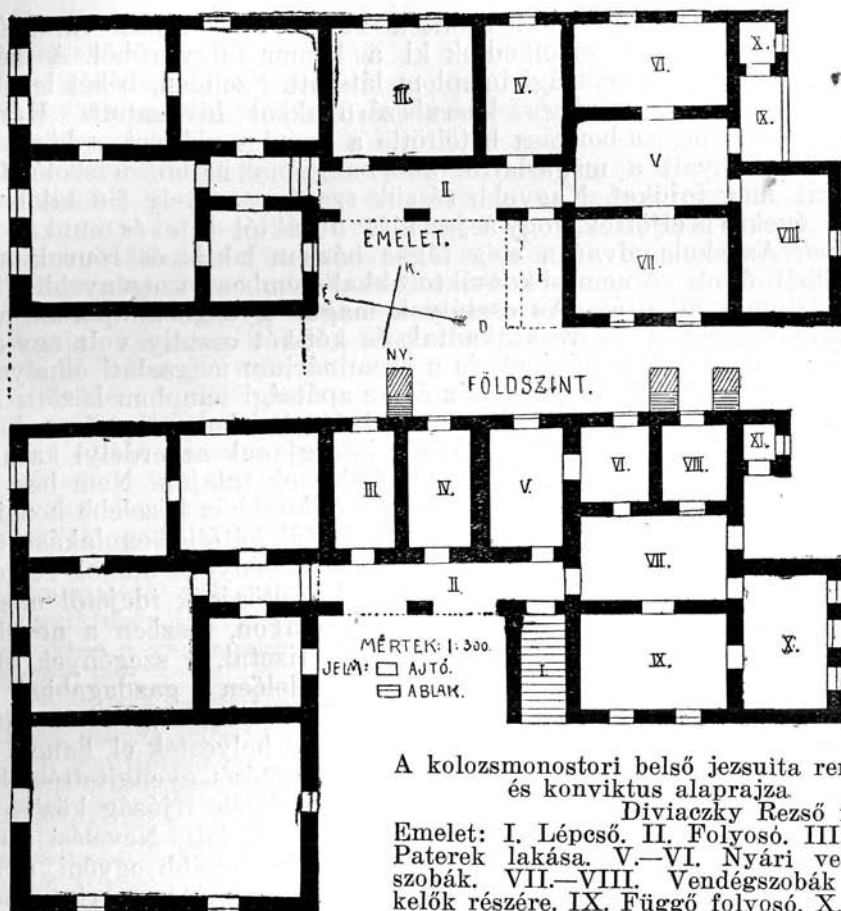
A tanítók és tanulók elhelyezésére szánt eme három helyiségen kívül már csak kis szobák maradnak hátra. A hálószobából egy-egy ajtó vezetett a könyvtárba és a levéltár kamrácskájába. A folyosóról nyíltak: a konyha, a sütőház, a felügyelőszoba ajtai. Ezek ma is kis szobácskák. Szó van még az éléstárról, amely az északi oldalon valami pótlás lehetett. Az összeépítéskor azonban eltűnt. Pincéről történik még említés. A tudósítás ezt a könyvtár és hálószoba alá helyezi. Hosszukás keskeny folyosócska lehetett, hiszen a könyvtár szélessége és hosszúsága három-három méter körül van. Vagyis a pince a könyvtár alatt a hálószoba alá is beért. E pincéből kívülről ma egy befalazott ablak vehető észre a keleti oldalon levő két támasztó oszlop között. Maga a pince el van zárva. A mai homlokzat építéskor ugyanis feleslegessé vált, mivel e homlokzat alá terjedelmes pincét húztak.

A mai formájából így kerül elénk a Bethlen-Rákóczy fejedelmek korabeli ház és konviktus. Egyszerű, kicsiny, főleg a földszint túlságosan tömött. A nagyobb szobák hat, a kisebbek három-négy méter szélesek és hosszúak. E kicsinység megkívánta, hogy a házban elhelyezett intézmény a jelzett falakon túl is terjeszkedési lehetőséget nyerjen. A jezsuiták tehát jobbról-balról két-három jobbágytelket szereztek a házhoz és az így megnagyobbodott telken kényelmesen berendezkedtek. E jobbágytelkeket a fejedelmek bármely peroben elvehették volna, mivel Kolozsmonostort akkor a fejedelmek birták, de nem akadályozták meg a jezsuiták működését. Az egyik oldalon felsorakoztak: az elég gyenge serfőző, magtár, azután a beteg konviktorok szobája, végül a téglából való kápolna. Elég tágas volt arra, hogy a diákokat és a hétköznapi jövő hiveket befogadja. Kert kapcsolódott vele össze, ahol a konviktorok szabad idejüket töltötték. Nehogy ez idő alatt is tétlenkedjenek, e kertet ők mivelték, virágos kertet készítvén maguknak. A század végéről eredő leírás szerint az úriak között vetélkedés támadt, hogy minél szebb virágok magvát szedik össze.

A monostori házban mindezek az épülettől keletre eshettek, mivel csak ez a város felé néző rész lapályos és megfelelően tágas. A háznak az apátság felé néző másik részén gazdasági épületek állottak. Dél felé a zavaros folyócska következett, felette gyümölcsös kert. Nem nagyon

⁸ Apor, i. m. 428.

A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és konviktus alaprajza

Diviaczky Rezső rajza.

Emelet: I. Lépcső. II. Folyosó. III.—IV. Paterek lakása. V.—VI. Nyári vendégszobák. VII.—VIII. Vendégszobák előkelők részére. IX. Független folyosó. X. Mellékhelyiség.

Földszint: I. Lépcső. II. Folyosó. III. Felügyelő szobája. IV. Sütőház. V. konyha. VI. Levéltár. VII. Hálószoba. VIII. Könyvtár. IX. Tanuló szoba, ebédlő. X. Tanítók szobája. XI. Mellékhelyiség. — A nem számozott rész utólagos toldás.

termékeny, inkább az első termények részére szolgált, de így is segítségére jött a konyhának. Még kéregetni is kellett hozzá.

A rendház a meglehetősen magaslatnak, amelyet Kolozsmonostor fekvése ott alkot, a város felé eső oldalán fekszik. Vele szemben, feljebb a dombon az iskola állott. Kellemes, egészséges helyen épült. A domb alatt északon folyik a Szamos, amely ott három ágra oszlova kedves szigetet alkot. A szem elé tárul a Szamos völgye, a völgyön túl, több mérföld hosszúságban, az akkor szőlőtermő hegyoldal. A

dombról a tekintet szabadon szállt a kőalakra formált város felé. Bátyái mint ékkövek emelkedtek ki a komor falgyűrűből. A másik oldalon a monostori apátsági templom látszott. Szeliden, békét lehelőn. Kettős tornyával, mintegy kherubszárnyakkal hívogatott. Három harangjának kongása-bongása betöltötte a csendes völgyet, a környező erdőt, felszárnyalt a magaslatra, ahol hangjának hallatára iskolás fiúk hajtották meg fejüket. Nagyobb részük szegény székely fiú, kik hazájukból évekre is eljöttek, hogy a jezsuita atyáktól hitet és munkát tanuljanak. Az iskola udvarán elég tágas házban laktak és főuruk adományából éltek. A nemesi konviktorokkal szemben a szegényebb fiúk szemináriumát alkották. Az osztályok maguk gyenge állapotban voltak: szűkek, három részre szakadtak és két-két osztály volt egy-egy teremben.⁹ Ez iskolahelyiségek és a szeminárium magaslati elhelyezésükkel összekötők voltak a rendház és az apátsági templom között. Így fűződtek össze: a rendház, két nevelő intézet, iskola, templom, hogy összedolgozásukkal mint bővizű forrás buzogjanak az erdélyi katolicizmusnak és egyben az erdélyi művelődésnek talaján. Nem lesz érdektelen munkájukat szemügyre venni és lelkünkhez közelebb hozni.

Az előzményekből látható, hogy a jezsuiták kétféle bennlakást tartottak fenn: külön a gazdagabb és külön a szegényebb diákok részére. E kétfelé osztás Kolozsvárra való első beköltözésük idejétől megfigyelhető. A kettéosztás oka részben anyagiakon, részben a nevelési rendszeren mulott. A gazdagabbak tudtak fizetni, a szegények ellátása segítségnyújtáson alapult. Ennek megfelelően a gazdagabbak ellátása úribb volt, a szegényeké szűkösebb. Szociális gondolkozásra vall, hogy a kétféle ifjúságot nem egy helyen helyezték el, hanem elkülönítve. Ezzel az eljárással az irigység felkeltését gyengítették. Hasonlóképpen dicséretes elbánás, hogy ha a kétféle ifjúság közös nevelő intézetbe került, akkor ellátásuk is egyenlő lett. Nevelési szempont, hogy a gazdagabbak kicsiny csoportja inkább egyéni, családiasabb nevelést kaphatott, a szegényeké tömegnevelés szerint ment. A gazdagabbak neve éppen azért konviktor, azaz együttélő. Tanítóikkal étkeztek, kevesen laktak egy szobában, tanulmányaikban tanítók jobban segítségükre lehettek és egyéni hajlamaikat jobban megfigyelhették. A szegényebbek életmódja egyszerűbb, fenntartásukhoz saját munkájukkal is hozzá járultak.

Amikor a jezsuiták először jöttek Kolozsvárra, Báthory István fejedelem azonnal szeminárium felállítására gondolt. Főleg a szegények részére akarta azt berendezni. XIII.-ik Gergely pápa, mint más országokban is tette, a szeminárium tervét azonnal felkarolta s felépítésére 1200 tallért ígért. A pápa pénzén felállítandó szeminárium ifjainak eltartására a fejedelem ugyanekkora összeget ajánlott fel. Eleinte két szeminárium felállításának terve is forgott az eszében: külön a nemeseknek, külön a nem nemeseknek. Alapító levele szerint azonban a szeminárium nemesek és nem nemesek részére egyaránt szol-

⁹ *Erd. Orsz. Eml.* XV. 481., 483., 501.

gált. De az összeg, amelyet az ifjak élelmezésére rendelt, csak a szegények eltartására volt fordítható. A Possevino híres jezsuita atya által szerkesztett szabályzat szerint ugyanis a gazdagok, ha erényesebb élet után vágyva bekiváncsoztak, fizetni tartoztak. Csak abban az ellátásban részesültek, mint a többiek. A szeminárium — az alapító levél ezt az elnevezést használja — e szerint első sorban a szegény ifjak számára készült otthon lett és e jellegét utóbb is megőrizte. A nagyobb diákok segélyezése volt a fő cél. Possevino szabályzata szerint az ifjaknak legalább 15 éveseknek kellett lenniök s nem kisebbeknek, akiknek szerinte inkább dajkára van szükségük, mint tanítóra. E mellett a szeminárium pénztárát sok évig tartó ottmaradásukkal kimerítik. Tagjai főleg a Báthory főiskola-egyetem hallgatóiból teltek ki, számuk 1585-ben 50 volt.

A kisebb tanulók részére a jezsuiták konviktust szerveztek. Tagjainak száma 1585-ben 80 volt. Eleinte vegyes összetételű, amennyiben a rektor néhány kézművest (inast) is felvett, akik írás-olvasás tanulása végett jöttek az intézetbe. Itt tehát szegény-gazdag együtt volt. Tanítóikkal közösen étkeztek. Temetésekkor énekeltek, házi teendőket is végeztek; ezek a foglalkozások utóbb a szegényebb diákokra hárultak. A tanulók egy részének szegénysége okozhatta, hogy a konviktust csakhamar ketté választották, a következő évben már a szegény tanulók konviktusáról olvashatunk.¹⁰ A főiskolai tagozat megszűnése után a konviktus a gazdagabb, a szeminárium a szegényebb diákok nevelő intézetévé lett.

A jezsuiták tehát törődtek a szegénységgel. Helytelen az a beállítás, hogy csak a gazdagabbakra terjedt ki a figyelmük. Az előkelőket szívesen gyűjtötték maguk köré, őket nyilvántartották, mivel tőlük, az akkori viszonyok szerint, a vallás ügyeinek előmozdításában többet remélhettek, de a szegénységet sem hanyagolták el. Ennek igazolását a Bethlen fejedelem idejéből származó intézetben is megtaláljuk.

„Az úri, fő s nemesség fizetéssel tartotta ételit gyermekeinek és kit convictusban, kit Monostoron az falun, kit az Monostorhoz közelebb hóstátban szálláson tartottak; de amaz székely földiről jött szegény deákoknak semmi módjok táplálásokban nem volt, hanem azoknak az páterek mind Monostoron, mind azután hogy Kolosvárbán bémentek egy házat tartottak, azt semináriumnak hitták; azután kol-dulni mentenek az catholicus urakhoz, fő emberekhez és nemességhez, az kitől mint tölt ki mind búzát, mind pénzt úgy adtanak Isten nevében s úgy éltenek az szegény deákok, s az nagy sonyorú kenyéren úgy tanoltanak.“¹¹ Így írta le Apor Péter a jezsuita atyák buzgó utánjárását.

A konviktus életrendje ilyen forma: a konviktor ellátásáért mérsékelt díjat fizetett, évi 25 forintot készpénzben. Ehhez járultak a természetbeni járandóságok: hét-nyole veder bor, hat véka búza, hat sajt, 8 pint vaj, némi főzelékek, egy szalonna vagy hízott malac és hat bárány. 1649-ben a 15 konviktornak 6—7 szolgája is volt. Ezeket ma-

¹⁰ Veress, i. m. I. 202., 212., 223., 253—254., 273., 274., II. 144—145., 151.

¹¹ Apor, i. m. 425.

gukkal hozták. Az egyik tanító volt a tanulószoba felügyelője, a diákok tanulmányát és erkölcsi viselkedését ellenőrizte. Tanulási napokon reggel 5 órakor esengettek a felkelésre. Ünnepnapokon később. Reggeli imádságul a Jézus nevééről szóló litániát mondták. Azután tanuláshoz készülődtek. Reggel 7-kor misét hallgattak, megszólalt reggelire a jelző, a konviktorok szolgálai megterítették az asztalt, egyik konviktor előimádkozott és megkezdődött az étkezés. A fiúk a jezsuitákkal közös tából ettek, kenyerek is ugyanaz volt, félbúzakenyér, majdnem fekete. A két jezsuita atya mellett két tanító ült, majd a diákok következtek. Egyik tanító a konviktorok között ült. Étkezés közben három fogást ettek végig, a konviktorok kevés bort is kaptak, amennyi a tanulást nem akadályozta. Étkezés közben a tanulók felolvastak, a hibákat a páter vagy a tanító kijavította. A tanulók a szabad időt egymás között töltötték, az alsóbb osztályosok tanítója volt velük. Este a szabad idő után litániára mentek és ugyanakkor lelkivizsgálást is tartottak. Ágyneműiket, mosdóikat, a tanuláshoz szükséges gyertyáikat a konviktorok maguk gondozták, a hálószobának és az iskolának fűtését is ők végezték.¹²

Ilyen kézi foglalkozás az időben a fejedelmi vagy a főúri udvarokban nevelkedő nemes ifjak között egyáltalában nem volt ritkaság. Így Kemény János, a későbbi fejedelem, Bethlen Gábor udvarában nevelkedvén, a fejedelmet legyezgette, agarait etette, házat sepert, tüzet rakott. Cserei Mihály meg Teleki Mihály házában házépítéshez követ, fát, téglát hordott, nyáron szénát gyűjtött. Mindkettőt a legközségesebb szolgálai munkára is felhasználtak.¹³

A konviktusban a tanulók szórakoztatásáról is gondoskodtak. A század végéről ismerünk néhány játékszert, amelyek valószínűleg már ezen időben is megvoltak, ilyenek: billiárd, tekézés, lapdázás.¹⁴

A szegény tanulók, akik, mint láttuk, az iskola udvarán épült házban laktak, sokkal szerényebben éltek. A domb alján, a réten faházuk is volt, nyáron valószínűleg ott aludtak. Egyik tanító gyakorolt felettük bizonyos felügyeletet. A házfőnök a szorgalmasabb tanulók közül prefectust nevezett ki, akinek a többiek engedelmisséggel tartoztak. A rendtől úgy összeségben, mint egyéenként évente segítséget élveztek, amit azzal viszonoztak, hogy nyáron a szénagyűjtésben segédkeztek. Hasonlóképpen olyankor, ha valaki szénát adományozott a rendháznak. Ilyen alkalmakkor a rendház látta el őket étellel.¹⁵ Apor tudósításából ismerjük, hogy a szegény tanulók a páterek engedélyéből nyári munkákra is kijártak. Előbb a páterek szénáját feltakarták, gabonáját bearatták, aztán mehettek máshová. Mivel a páterek jól tartották őket és készpénzzel is jól megfizettek, azért a diákok jó szívvel dolgoztak nekik. Amit így a dologgal éven át megszerettek, abból ruházkodtak. Papirosra, könyvekre más forrásuk volt.

¹² *Erd. Orsz. Eml.* XV. 502—503., 547.

¹³ *Kemény János Önéletírása*, 49. *Magy. Tört. Eml.* I., *Cserei Mihály Históriaja* 168—169. Újabb Nemzeti Könyvtár I.

¹⁴ Apor, i. m. 430.

¹⁵ *Erd. Orsz. Eml.* XV. 501., 547.

A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és konviktus nyugati oldala.
Tóth István rajza.

Amit a temetésekkor és ünnepekkor való éneklésekből kaptak, amelyekkel a pátereket és másokat megtiszteltek, azt fordították e célra.

Ellátásuk egyszerűségére ugyancsak Apor leírásából következtethetünk. A prefectus diák az alamizsnából kapott pénzen húst és egyéb ennivalót vásárolt. Ez ételeket valamelyik jószívű katolikus megfőzte, mire egyik diák azokat a többiek között kiosztotta. Terítetlen volt az asztal, a székek hiányoztak az asztal körül. Ki-ki jódarab kenyeret kapott, és hozzá azt, amit ajándékban gyűjtöttek. A vacsora ugyanolyan volt, mint az ebéd. Borhoz csak akkor jutottak, ha kántálásakor valaki megajándékozta őket.¹⁶

A tanulókat három tanító oktatta. Egyik osztályban voltak a principisták, a másik osztályban a grammatisták és szintakszisták, a harmadikban, akik a poézist és rethorikát tanulták. A tanításban a vallásoktatás, a latin nyelv és az irodalmi képzés állott középpontban. Mindenki csodálkozott, hogy milyen szépen tudnak latinul a kolozsmonostori diákok. Ügyességük gyakorlására a rethorok és a poéták havonként szavالاتokat, előadásokat tartottak. Évenként két nyilvános színelőadást rendeztek, egyet Úrnapkor, a másikat Nagyboldogasszony ünnepén. Az utóbbi búcsúnap volt, sok nemes ember jött össze ez alkalommal. Ekkor történt a jutalmak kiosztása. A kisebb tanulók pünkösdkor két-három darabocskát játszottak magyar nyelven, egyéb alkalmakkor is fölléptek, főleg országgyűlés idején. Eletmódjukba még változatosságot a vásár- és ünnepnapok hoztak, amikor az apátsági templomba mentek misére. Máskor körmenetekben vettek részt, az akkori szokás szerint ilyen alkalmakkor nagy utakat tettek, Bácsig

¹⁶ Apor, i. m. 428—429.

is elmentek. Ünnepeyles temetésekkor is megjelentek. A városba ritkábban jöhettek, a halottakat kivitték Kolozsmonostorra és ott temették el. Az apátsági templomban ugyanis a főoltár alatt kripta volt, a templom körül temető.¹⁷

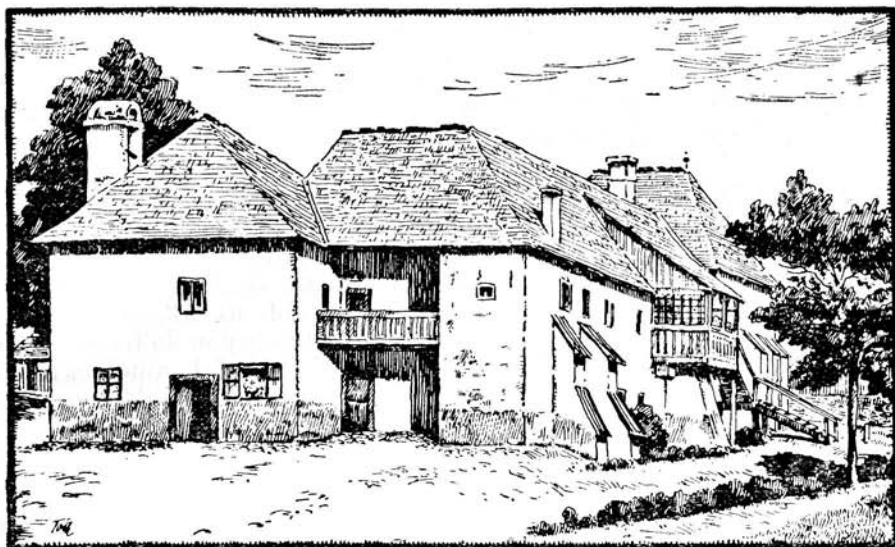
A négy felső osztály tanulóiból teltek ki a Mária kongregáció¹⁸ tagjai, mintegy ötvenen. Vezetője (prézes) a rethorikai osztály tanítója, pártfogója meg valamely katolikus főúr. Tisztikara a diákságból került ki. E kongregáció működésének a mi szempontunkból különös jelentőséget ad ama körülmény, hogy a kongregáció évkönyve manapság is megvan.¹⁹ 1641 óta vezették e könyvet, évenként beleírva az újonnan felvett tagokat. A könyv címlapja nem annyira művészi, mint inkább dilettáns festő munkája, kinek nevét, sajnos, nem ismerjük. A címlap főmotívuma fején fogsorosan és barokk konzolrészekkel tagolt két oszlop, amely a címlapon mintegy épülethomlokzatrész tűnik fel. Az oszlopközt drapériaszzerűleg foglalja el egy zöldszínű barokk lepel, amelyet a címlap aranybetűkkel írt szövege tölt be. Fellette glóriában, aranybetűkkel festve, az IHS jelvény ragyog, a jezsuiták jelvénye, alatta a Szentháromság szimbóluma, amelynek dicsugarai a lepel elé törnek be. A homlokzattőn, részben az oszlopféjen állva, két barokk angyalka szalagon egy-egy virág s gyümölcsfüzért csünget le az oszloptalpknál ülő szent József és Boldogságos Szűz alakjai fölé. Fenn az IHS jelvény felé nézően, mindkét oldalon, háromhárom kis barokk szárnyasangyalfej látható. Ezek közül csak a baloldal középső angyalfeje művészibb felfogású. Az előtérben ülő Szűz Mária és Szent József alakjainak arckifejezése első tekintetre elárulja, hogy az alkalmi művész több jóakarattal, mint képességgel igyekezett megoldani feladatát. Ugyanez áll a babérkoszorúval keretelt, tulipános bölcserben fekvő gyermek Üdvözítő képére is, amely inkább egy játékszer benyomásával hat. A képen a barokk művészet vonását s lelkét ismerhetjük fel, valószínűleg valamely jobb előkép jó felfogású, de gyengébb kivitelű másolataként, amelyet a színezés kiválósága enyhít.

A névkönyvben előkelő pártfogó főurak és külön helyen főuri nők írták be nevüket. Egyeseknek neve külön-külön lapon van bejegyezve, nevük felett meg szép színes címerképük ékeskedik. Így e névkönyv címertani szempontból is értékes. Több címerkép elsőrendű festés, mások gyengébbek, a rajzolók különbözősége szerint. Azután évről-évre a kongregációba felvett ifjak nevei következnek. Soknak neve mellett életrajzi megjegyzések is láthatók, amelyeket utóbb írtak be. Rendesen haláluk időpontja, neme, pályaválasztásuk, ez utóbbi főleg a papságnál, továbbá egyszer-egyszer hitehagyás szerepelnek a bejegyzések között. Ezrekre terjedő neveknél ilyen módon sok történeti, főleg családtörténeti értékű tudósítás kerül napfényre. Tanítók, tanulók neveit emeli ki e névkönyv, amely, egyéb iskolai anyakönyv hiányá-

¹⁷ *Erd. Orsz. Eml.* XV. 482., 500.

¹⁸ U. o. 482.

¹⁹ A kolozsvári kegyesrendi társházban.

A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és konviktus keleti (jobbról) és déli (szemben) oldala.

Tóth István rajza.

ban, ekképpen számottevő művelődéstörténeti forrásművé lesz. II. Rákóczy György fejedelem alatt megalkotott erdélyi törvénykönyv (Apr. Const.) megszerkesztésekor a jezsuiták kiutasításáról szóló régi országgyűlési végzést abba belefoglalták. S e könyv alapján megállapítható, hogy az iskola ezután is folytatta működését, a bejegyzésekben semmi hézag nincsen. Ez által a névkönyv értékben csak nyer. Az iskola belső életére vonatkozólag meg beszédes tanuja annak, hogy ott élénk hitélet folyt, hisz a kongregáció tisztán a vallásban való nagyobb elmélyülést célozza.

E kolozsmonostori jezsuita intézet működésében fordulópontot alkot Nagyvárad elvesztése. A török 1660-ban elfoglalta azt és a hódoltság határát Kolozsvárig terjesztette. Kolozsvár lett ettől fogva a végvár. A jezsuita atyák Kolozsmonostoron nem érezték magukat többé biztonságban, főleg tanulóikat féltették, nehogy a portyázó törökök őket elkapdossák és magukkal hurcolják. Kérésintézetek tehát a városhoz, engedje be őket ifjúságukkal, iskolájukkal együtt. A város végre is meghallgatta kérésüket. Így kerültek be arra a helyre, ahol ma a Katholikus Státus intézményei állanak. Eleinte szegényesen, idővel kellő alkalmatossággal építették meg intézeteiket és fejtették ki nagyszabású tevékenységét.

A kolozsmonostori rendház ez időtől fogva plébániának maradt. Egyben üdülőhelye lett a városban lakó atyáknak és konvictoroknak. Apor Péter, aki a század végén már a városban lévő iskolában tanult és a konviktus tagja volt, így ír a rendház kedves szerepéről: „Mikor az mezőre laptáznai nem jártanak az convictorok, recreációra mente-

nek az monostori mostani jesuviták házánál való gyümölcsös szép kertben, ott az pátereknek külön tekézőhelyek volt, az convictoroknak az nagyjának külön, külön az aprájának. Az kertben az közepiben egy szép nagy öreg nyári ház, mikor rendszerént oda mentünk nyárban, abban az tornácban ettünk ebédet, vacsorát. Ritka esztendő volt, hogy három nap májusban recreációt nem adtanak; azon három nap azon kertben kün is háltunk; akkor étel, ital bővön lévén, vígan voltunk; estve pedig tüzes szerszámokat csináltak az akkori fejedelem németjei; még apró rézálgjuk is voltak, az pátereké, azokat rakéták által sütögették ki, azokkal mulatták estve tíz óráig magokat.²⁰

A Katholikus Státus e telket, házat utóbb az államnak eladta, ami által a régi ház húzamos fennmaradása nagyon kétségessé lett. Ma még áll a ház és tisztelettel időzünk falai között, amelyekről három évszázadnál hosszabb idő emlékei sugároznak felénk.

²⁰ Apor, i. m. 433.

Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe.

Felolvasás az Erdélyi Múzeum-Egyesület bölcsészeti-, nyelv- és történet-tudományi szakosztályának 1931. január hó 28-án tartott szakülésén.

Irta: Szabó T. Attila.

Nemrégiben az E. M. XVI—XIX. századi kéziratos énekeskönyveiről értekezve röviden szólottam a kéziratár egyik XVIII. sz.-i kéziratáról, *Vadadi Hegedüs András jegyzetkönyve*-ről¹ is azzal a feltevéssel, hogy a tanulmányomban ismertetett kéziratári anyag egy részének közlése során elsőnek, egészen részletesen ezzel a kézirrattal foglalkozom. Úgy gondoltam, hogy annál inkább meg kell ezt tennem, mivel a kéziratnak többek között két olyan irodalomtörténeti adaléka is van, melyeknek közlése el nem maradhat.

A kódex, melyet először *Vadadi Hegedüs András jegyzetkönyve* néven említettem, már előbb, de valószínűleg csak rövidebb időre Dézsi Lajos kezén is megfordult. Ő az akkor még magántulajdonban levő kéziratot hihetőleg akkori tulajdonosáról, Gaál Zsigmondról, *GAÁL-féle kódexnek* nevezte el.² Ezt az elnevezést nem találva elég indokoltnak inkább a *Vadadi Hegedüs-kódex* elnevezést ajánlom s részemről használom is, hisz a kódex nemcsak, hogy teljes egészében a Vadadi Hegedüs családból származó András kezeírásában maradt ránk, de később is az ő családjának tulajdonában lehetett, amint *Hegedüs Károlynak* egyik 1842-ben tett névbejegyzéséből következtethetjük. (50 a lev.) A 100 b lev.-en meg egy ceruza bejegyzés van kb. még később-ről: *Kali Hegedüss*. Ez is a családban öröklődő kéziratra mutat. Úgy vélem, hogy irodalomtörténetírásunk elemi és természetes tartozást ró le ezzel az elnevezéssel nemcsak Vadadi Hegedüs Andrásval szemben, akinek a kéziratot köszönjük, de a családdal szemben is, mely ősenek ezt az értékes jegyzetkönyvét szerencsésen átmentette számunkra.

Maga a kódex 8-r alakú, kb. 10×17 cm. nagyságú, durva, házimunkára valló, egész bőrbe fűzött kézirat. Jelenleg 134 beírt levelet tartalmaz, de nem biztos, hogy laza s tökéletlen fűzése következtében egy-egy széthulló levele el nem vészett. Bármint álljon is a dolog, annyi kétségtelen, hogy a kódexben észrevehető, nagyobb értelmi zavarokat okozó csonkulás nem állott be. A kézirrattal egy kötésben van egy név-

¹ A kódex az E. M. kéziratárának 1776. sz. kézírata. V. ö. Erd. Ir. Szemle 1929: 304; Erd. Tud. Füzet. 20 sz. 26.

² L. Dézsi L.: *Magyar tört. tárgyú szépir.* (Magyar Tört. tud. kézikönyve I: 4/B) 23.

telen minorita áldozó pap által 1767-ben (H. n.) kiadott ERDÉLYI MÉHECSKE c. jelenleg csonka méhészeti munka 1—80 l.-ja is.

A kódex, mint a XVIII. sz.-i kódexek általában, változatos tartalmú. Az 1—41 lev. unitárius theologiai jegyzetei a mi szempontunkból érdektelenek. De annál érdekesebbek az ezutání részek: 1. A 42a—49a lev.-en egy unitárius szellemű ének van a következő címmel: CALVINUS IANOSTOL / GYENEVABAN ARTATLANUL / MEGEGETEDET / SERVETUS MIHALYNAL / Utolsó tisztesség tetele (86 vszk);³ 2. 50a—57a lev. Köröspataki B. János: ERDÉLYNEK / es / MAGYAR ORSZÁG / nak szörnyű romlasarol es az nepeknek / Rabsagra viteleröl való. rövid / HISTORIA (69 vszk); 3. 57a—60b lev. GRATIARUM actio pro conservata / DIVINITUS URBE CLAUDIOPOLI ad / versus FURORUM TARTARORUM (!) Anno / 1658 TRANSYLVANIAM VASTANTIAM / quam D. SZ. RYTHMIS ALIQUOT COM / PREHENSAM ITA DISPOSUIT Anno 1660. (31 vszk); 4. 61a—76a lev. IGEN SZEP⁴ / HISTORIA / EGY / APOLLONIUS / Nevü / KIRALY—FI(RÓL) / Miképen hazájából Antiochus előtt elbuj/dosván, s' a tengeren, hajo törést szenvedvén, / Halász ruhában Altistiates Király Udvarában juta, / szerentesen hazasodot; s'a't.⁵ 5. 77—78 lev. Érdektelen jegyzetek s firkálások.⁶ 6. 79a—92a lev. „Gyűlést hirdet posonb(an) az njavaalják Czéha(!)“ kezdetű hosszú (182 vszkos) tréfás ének; 7. 93a—94a lev. Vallásos ének (Valószínűleg unitárius); 8. 94b—98a Jupiterhez intézett, néhol a trágárságig tréfás, cigányszájba adott ima és halotti prédikáció (Szerzője, helyi vonatkozását tekintve, valami kvári diák lehetett); 9. 98b—121a lev. DEBRECZEN / NEK BLANDRATA / GYÖRGY és DAVID FERENTZ által való / JUNITARIA HITRE TERT / HISTORIAJA].⁷

³ Ez a hihetőleg unitárius szerzőtől származó ének a kéziratának abban a kéziratában is megvan, melyből folyóiratunkban (1930 : 271—277.) nemrég egy kuruckori éneket is közöltem.

⁴ Utána ugyanebben a sorban, de különállóan 1741-es évszám, mely talán annak a nyomtatványnak évszáma, melyről a leíró lemásolta az éneket.

⁵ Még a következő könyvészeti s irodalomtörténeti érdekességű adatot jegyzem ide erről az énekről. A cím alatt ez áll: *E mostani nyomtatással megjobbított.* (A másolás tehát, mint már előbb is jeleztem, nyomtatott szövegről készült.) Még a *nótájá*-ra utolsó sort is idejegyzem: *Sok erős vitézek, Böltsek:* az ének XVI. századbéli, mint az utolsó vszk elárulja: „... ez éneket (az író) ezer öt száznak és az njoltsvan njoltsnak kettséges elejében... rendelé versekben“. A historia első kiadását 1591-ből ismerjük.

⁶ Lehetséges, hogy a lazán fűzött kézirat épen itt csonkult, de nem lévén e helyt összefüggő szöveg, a hiány ki nem mutatható.

⁷ A kéziratban értelmetlenül csonka címet Alszeghy Zsolt (Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig. Kiszaludytárs. Nemz. Kvt. 9. sz. Budapest, 1914. 99. l.) után egészítettem ki. A címben így is helytelen a *TERT* szó, mely helyett inkább a *Tértének* vagy *Térésének* szót várhatók. A kézirat fennebb jelölt 9./ része tulajdonképpen a *Debreceni disputa* vagy másként *Válaszúti komédia* néven ismert XVI. sz.-i magyar drámairodalmi termék, melynek eddig két XVIII. s egy XIX. (u. n. bpesti) másolatát ismertük. Ez újabb előkerült másolat régiségben a második, amennyiben a végére odatett megjegyzésből világos, hogy „*Finem imposuit huic operi* (t. i. a 98a—121a lev.-re leírt Disputának)... Anno 1754 Mensis Aprilis die vero 29na“ (121a lev.). Elsőnek Jakab Elek közölte a D. egy 1772—1778 között leírt másolatát a Koszorú (a Petőfi-Társ. havi közl.) 1879. évf. II. 337—366 l.-ján (Egy

Elsőben is disputáló vagy disputáláshoz / való Személjek nevei következnek / Peter Püspök / 2. Varga (v. Dávid) Ferentz 3. Dékánj 4. Cháriánus János (Pastor Eccl[ae]siae Baraszlaiensis Unit[ariae]) 5. Györgj Gardinál (!) 6. olasz Doctor (sive Georgius Blandrata) 7. Vicarius Pál 8. Filep Biró (Civitatis Iudex) 9. Gál bíró 10. Máté Biró. Duo postremi Presides fuerunt a Rege Constituti Regionis Lutheranae (disputationis) (Alszeghy i. m. 100 l. után javítva). 10. 121b—122a lev. Az / Szent írás könyveinek laistroma ver / sekkel / 11. 122b—134a lev. A / Szent Historiának / Rövid / Summaja stb. (Osterwald Fridrich Jánosnak Néhai T. Professor Marothi Györgj által fordított s 1753-ban Debrecenben *hetedszer* (!) kiadott műve utáni másolat. Szinyei VIII: 688. l. 1753-ig ebből csak 3 kiadást ismer). 12. 134b. lev. Jelentéktelen bibliai jegyzetek s firkálások.⁸

A kódex a firkálásoktól s jelentéktelen beírásoktól eltekintve teljes egészében egy kéz, a *Vadadi Hegedüs András*⁹ kezeírása, aki nevét többször is bejegyezte: hol latinul, hol magyarul. A leírónak minden diákos pajkossága mellett irodalmi és theologiai érdeklődésnek kellett lennie, ha ugyan a theologiai jegyzeteket nem mint tanulni valót írta le.

A kéziratot eredetileg különálló füzetkébe írhatta össze a leíró s vagy ő vagy esetleg a későbbi tulajdonos fűzhetette össze e különálló füzeteket a sarkon is átöltött otromba fűzéssel egy kódexxé. Így magyarázható meg az is, hogy bár a leíró időrendben első, *In Anno 1740 Mensis Januarij Die 26* (?) tett bejegyzése a kódex közepén jóval túl, a 76b lev.-en, van, mégis a kézirat *előbbi* levelein több *későbbi* keltezésű bejegyzést találunk; így 1741-ből három Hegedüs András által eszközölt évszámos bejegyzést (14a, 18b és 29a lev.). Az 1741 és 1744 közötti időbeli távolságot csak egy *Anno 1743 die 27 Novembris* tett bejegyzés hidalja át. Valószínű, hogy e bejegyzéseket Hegedüs mint az ó-tordai unitárius schola tanulója írta, mert itt is és más bejegyzésében is többször említi a tordai scholát. A 76b lev.-en alul levő magyar nyelvű bejegyzés már 1744-ből adja tudtunkra, hogy „*Iratott ezen*

XVI. századi kiadatlan magyar színmű) a Kénosi Tözsér- és Fosztó—Uzoni-féle Un. Egyh. tört. I. köt 162—181. l.-ről, melyet akkor a szkeresztúri unit. (és nem mint Alszeghy Zsolt állítja ref.) kollégium kvtra őrizett. Másik másolatát Alszeghy Zsolt tette közzé (i. m. 99—129. és 474—475.). Ha e kiadás alapjául szolgáló másolat tényleg XVIII. sz. eleji, amire nézve ő nem sorakoztatott fel elég bizonyítékot (a kézírás korjellemét nem is említi!), akkor a Káli Hegedüs-kódexben levő másolat régiségben csak ez után következik. Mivel azonban Alszeghy Zs. az eredeti kvári példányt aligha látta, hanem a XIX. sz.-i bpesti kéziratról vett másolatot valószínűleg a Kovács Dezső összeolvasása után (V. ö. i. m. 475.), mint a legrégebb dátumú, kolozsvári másolatot adta ki, a másolat korára vonatkozó megállapítást nem lehet véglegesnek venni. Akár így, akár úgy legyen a dolog, a Vadadi Hegedüs András-féle másolat értékes, mert egyik legrégebb másolatunk a D.-ről. Ha ugyan nem a legrégebb ismert! A kérdésre vonatkozóan l. az i. m. kívül Borbély I. cikkét (Erdélyi Múzeum 1912 : 278—280.) s az ott, valamint Pintér Irodalomtörténet-e és Ványi Magyar Ir. Lex.-a által idézett irodalmat.

⁸ Utána kövte a már előbb említett méhészeti munka.

⁹ Nevét két helyt még *Káli* előnévvel is írja; sokszor meg a *Hegedüs* név elhagyásával egyszerűen Vadadinak. L. még alábbi fejtegetésemet.

könjvetske en általam Uggmint: Vadadi Hegedűs András által Thordán laktomban az 1740. és 4-ik Esz:(tendőben).“ Van még egy 1749 die 8-va Marty datált bejegyzés ugyanattól a kéztől (30a) s egy későbbi, 1754-ből származó (122a) is. Egyik legutolsó évszamos bejegyzést a leíró úgy látszik már *Vadadon* írta, amint a következő latin sorokból kitűnik: „*Finem imposuit huic operi Andreas Hegedűs in Vadad sedys marus Anno 1754 Mensis Aprilis die vero 29 na*“ (121a). A „de Vadad” helyett álló „in Vadad” a leíró vadadi tartózkodására,^{9*} a „*Finem imposuit huic operi*” kifejezés talán az egész kódex leírásának befejezésre utal. Lehet azonban, hogy ez utóbbi kifejezés csak az eléggé terjedelmes Debreceni Disputa leírására vonatkozik. Ez annál is valószínűbb, mivel e bejegyzés ugyanattól a kéztől, közvetlenül a Disputa leírása utáni időből származik; aztán meg e bejegyzés után 13 beírt levél van. A legutolsó évszamos bejegyzés ugyancsak *Per Andream H(e)g(e)d(ű)s Káli* (így!) *in Anno 1754 ultima Sep(tem)br(is) íratott.* A két utóbbi bejegyzés kivételével a hely megjelölésénél mindig *Tordá-t* illetőleg *Ó-Tordá-t* ír a leíró.

A kódex leírása, helyesebben összeírása, mint már előbb is említettem, teljes egészében Hegedűs Andrásnak köszönhető s legalább is 1842-ig való megőrzése e családnak az érdeme. Nem lesz tehát felesleges néhány sorban foglalkoznunk e családdal is.

Vadadi Hegedűs családról családtörténészeink (Kempelen B., Nagy I., mit sem tudnak; nem tud ilyen családról Kemény József gr. kéziratos „Possessionariá”-ja (E. M. levéltára) sem. Mike „Erdélyi Nemzetségek” c. kézirata (u. o.) is csak 1589-ből tud egy *Vadadi alias Filep de Vadad*-ról. Egyébképpen valószínű, hogy e család ugyancsak a marosszéki *Kálról* származott *Vadadra* s előbb, sőt még a Hegedűs András korában is a *káli* előnevet s nem a *vadadi-t* használta. Vadadi András (így írja több helyt nevét!) egyik 1741-ből származó bejegyzésének *De Kall* appositioja (14a) s a 100b lev. sokkal későbbi korból s talán éppen a már említett H. Károly kezétől származó *Káli Hegedűs-e* is erre mutat. De meg a *Marosszéki lustra-könyvek* (E. M. kézirattár A. 199. sz.) tanúsága szerint az 1711. jún. 13-án megejtett lustrán *Vadadon még nincs egyetlen Hegedűs sem*, míg *Kálon* 1636-ban *Hegedűs Bálint* darabontot (69b), 1677-ben *Hegedűs Gergely-t* (89a), 1685-ből egy ugyanilyen nevű H.-t (108a, 122a és 125a), 1691-ben *H. Gergely-t lovatlan-képen* (156a), 1692-ben ugyanőt (171a) s végül 1711 jún. 13-án *Hegedűs Györgyöt*, mint *káli* nemes személyt említik (186a). 1693-ban megint említik *Hegedűs Gergelyt* (Püspöki vizitációs jegyzőkönyv az unitárius egyházközönség lvt. 89. l.). A Berzenczey levéltár jegyzékének (E. M. kézirattár egyik 1783. nov. 10-i keltezésű levele, XXVII. cs. 31. levél) Libertinus Falus bíró *Hegedűs Gergelyt* említi *Kálról* világos bizonyosságául annak, hogy a család *Kálon* továbbra is, a család egy részének *Vadadra* való költözése után is virágzott (V. ö. a jegyzék 64. l.-val).

* Ez is világosan mutatja, hogy *Vadad* Hegedűs Andrásnak és családjának csak lakóhelye, de nem egyszersmind előnévadó possessióshelye volt. L. még alábbi fejtegetésemet.

A káli *Hegedűs* család tehát 1711 után került Vadadra.^{9**} A legelső adat szerint *Hegedűs István* 1718-ban mint adományozó szerepel; 1726-ban pedig tudunk ugyanitt *Hegedűs Zsigmondról* is „Conscriptio Auditorum” az un. egyhk. levéltárában, Kvár 229. l.). Talán ennek a fia s a kézirat leírója az az *András*, aki 1762—1770 között a vadadi unitárius egyházközség gondnokaként szerepel.¹⁰ De még valószínűleg 1781-ben is élt, mert a *Protocolon Diocescos Unitarie Marusiensis* (az un. egyházközség lvt. Kvár) tanúsága szerint *Vadadi N(em)z(ete)s Hegedűs András* ő kegyelme valami... *portiotskáját*... *conferálta I(ste)nes indulatból az* (vadadi unitarius) *Ecclesiának* (i. m. p. 222.), bár 1774-ben, mint *volt curatort* (de valószínűleg csak mint lemondottat s nem meghaltat!) említik (Püsp. viz. jegyzk. 1816—1817. az un. egyházközség levéltárában p. 197.) Még 1798-ban is tudunk egy *Hegedűs András*-ról Vadadon (u. o. p. 203), aki azonos lehet a kódex leírójával. A családnak még két tagja viselt később gondnoki tisztséget: *N. Hegedűs István* (1818—1819.) és *Hegedűs Lázár* (1825—1828.) személyében (V. ö. *Halmágyi i. h.*). A család bár nem volt valami népes, még 1860-ban is voltak Vadadon Hegedűsök.¹¹

E Kálról Vadadra is átköltözött *Hegedűs* család örizte meg kódexünket legalább is a múlt század közepéig, mint *Hegedűs Károlynak* 1842-ben írt bejegyzéséből (51a) következtethetjük. De talán a kódex még tovább is a család tulajdonában volt, hisz a kódex utolsó gazdája, *Gál Zsigmond*, *Marosszék* valamelyik falujából hozta azt be *Kolozsvárra*. Most, miután a kódex történetére vonatkozó kérdéseket tisztáztam, közlöm annak két históriás énekét, illetőleg ezeknek kapcsán igyekszem világot vetni olyan kérdésekre, amelyeknek épen a kódex e két adaléka ad, hogy úgy mondjam, irodalomtörténeti aktualitást.

^{9**} Káli *Hegedűs* családot már *Kempelen* is ismer (V. ö. *Magy nem. csal.* Bpest, 1913. V : 9. és 6. alúlról a 2. *Hegedűs* cs.)

¹⁰ *Halmágyi J.*: A vadadi unitárius anyaegyházközség tört. 1910. Kézirat az unitárius egyházközség lvt.-ban, Kvár. 10. l. és Függ. 2a lev.

¹¹ A vadadon lakó *Hegedűsök* névsorát itt alább évsor szerint közlöm: 1726: *Hegedűs Sigmond*, *Hegedűs János*, *Hegedűs István* [*Conser. Auditorum* (i. h.) 229—231. l.], 1765: *Hegedűs András* 5 családtaggal [*Conser. Animorum* (az un. egyhk. lvt. Kvár) 107. l. és Püsp. viz. jegyzőkönyv 1816—17. (u. o.) p. 197.], 1781: *Hegedűs András* [*Prot. Dioc. Un. Marusiensis* (u. o.) p. 222.], 1798: *Hegedűs András*, *Hegedűs Mártha*, *Hegedűs Lázár* (Püsp. viz. jegyzőkönyv i. h. 203 s köv. lapokon), 1809: *Hegedűs Márton* (u. o. p. 199.) 1842: *Hegedűs Károly* (a kódex 50a lev.-én.), 1860: *Hegedűs Theresia* férj. ? (gyermekai *Domokos* és *Josepha*), *Hegedűs Gergely* (felesége *Péntek Rózsa*) és gyermekai *János Gergely*, *Rózsa* és *Susana* (Lélekösszeírás az un. egyházközség lvt. Kvár 685. l.). A családra vonatkozó iratokat *Kelemen Lajos* tanárom szívesességéből használtam.

I.

Ismeretlen adatok Köröspataki B. János életéhez és munkásságához.¹²

Azt a felfedezést, melynek ismertetése során néhány irodalomtörténeti részletkérdésre igyekszünk fényt vetni, irodalomtörténetírásunk tulajdonképpen már ismeri.¹³ Közlése azonban elmaradt. Sőt még azt sem tudtuk eddig, hogy az a kódex, melyet Dézsi Lajos Gaál-féle kódexnek nevezett, hol is van.

Az E. M. kéziratárában nemrég folytatott kutatómunkám közben akadtam rá arra a jegyzetkönyvre, melyről fennebb már szoltam s benne Köröspatakinak — úgy hittem — ismeretlen históriás énekére. Bár, mint utóbb kiviláglott, csak az ének újra való felfedezésében van részem, nem mulasztom el közölni Köröspatakinak ezt az érdekes énekét. E históriás ének ugyanis a politikai és irodalomtörténet szempontjából nemcsak azért fontos, hogy mint *történeti forrás* történelmi részletkérdésekre világít rá, illetőleg mint *irodalomtörténeti adalék* irodalmunkat egy históriás énekkel gyarapítja, hanem azért is, mivel közvetlenül írója származására, életére, egyszóval olyan pontokra is fényt vet, ahol irodalomtörténetírásunk eddig még sötétben sem tapogatózhatott.

Köröspataki B. Jánosnak eddig két munkáját ismertük: a *Lupuj Vajdarol valo ének'*-et s a *Havasalföldi Hartzrol valo historia'* c.-t. Életéről, működéséről semmit sem tudunk. A régebbi források — *Horányi*,¹⁴ *Benkő*,¹⁵ *Bod*¹⁶ — csak annyit mondanak róla, amennyit a nyomtatásban megjelent s általuk egyetlen ismert éneke címlapjáról olvashattak le, hogy t. i. mezőcsávási pap volt. *Beöthy*¹⁷ is egészen bizonyosan hasonló értesülés alapján teszi virágzású korát a XVII. sz. közepére.

Legtávolabb még az az egyháztörténetíró ment, aki ugyancsak verses munkái alapján mezőcsávási működése idejéül az 1653. és 1656. közötti időszakot tette.¹⁸ Adatok birtokában én tovább mehetek.

Az itt közlendő históriás ének utalása alapján még a születési helyét is meghatározhatjuk. Az ének 18. vszka ugyanis így kezdi el a tatárdulás feletti síralmat:

*Jaj azért néked is három szék szep hazám
Meljben ez világra engem hozza Anjám, stb.*

Az író szülőföldje tehát Háromszék volt. Igen, de közelebről Háromszék jó egynehány faluja közül melyik? Erre is meg tudom adni a választ: *Köröspatak*. Hiszen a nyomtatott munkáin s a kéziraton is

¹² A felhasznált munkák teljesebb címét a tanulmány végén a *Könyvészet* rovatban találhatni.

¹³ Dézsi Lajos dr. szegedi egyetemi tanár úr szives levélbeli közlése révén tudtam meg, hogy ő már 1927-ben megjelent s fennebb idézett művében közölte az ének címét (l. i. m. 23.). Szives közléséért ez uton mondok köszönetet.

¹⁴ *Memoria* II : 440.

¹⁵ *Transylvania* II : 399.

¹⁶ *Magyar Athenás*. 153.

¹⁷ *A magy. nemz. ir. tört. ism.* (1890) I : 289.

¹⁸ *Az erd. ref. egyhk. névk.* 1896 : 48.

szereplő vezeték s keresztnéve közötti *B.* teljes joggal megengedi azt a feltevést, hogy a *Köröspataki* nevet csak fölvetett névnek, még pedig az író származási helyét jelölőnek vegyük.

Korántsem könnyű azonban megmondani, hogy mit, milyen családnevet rejtsen az a bizonyos *B.* . . De a történeti források itt is nyomra vezetnek s a kombinálás *valószínű eredményt* ad.

A XVII. sz. legelejétől a XVIII. sz. elejéig, tehát egy évszázados időközben öt lustráját ismerjük Háromszéknek. Az egyes községekben élt tőzsgyökeres családok megállapítására ez rendkívül kedvező eset. Az 1602-ös háromszéki lustra¹⁹ Köröspatakon Balog Balás Bedeházi,²⁰ a szomszédos Kálnokon²¹ meg (a Balog családot kivéve) még *Bedő* családot is ismer. Az 1635-ös *lustra könyvben*²² is ugyanezek a családok szerepelnek. Kálnokon meg a *Bedők* már 1602-ben is tekintélyes száma úgy megnőtt, hogy a *septem jurati homines* között öt a *Bedő*. Ekkor már *Köröspatakon is sok Bedő van*. Figyelemreméltóak itt a következő bejegyzések: „*Bedő János elbujdosott, Szabó Benedek attyafia bírja az örökségét*“ (68a lev.) s tovább a kálnoki lustrában (70a lev.): „*Bedő János elbujdosott Köröspatakrol, Kálnoki jószágát Bedő Peter vötte meg, a bírja vér lévén hozzá*.“ E két bejegyzés sokat sejtető. Ugyanis ha valaki ismeri a kor nyelvét, tudja azt, hogy az *elbujdosni* ige nem okvetlen ismeretlen helyre való távozást, *világgá menést*^{22*} jelent, szóval nemcsak azt, amit ma kizárólag értünk rajta, hanem ekkor még az igenek *elköltözni, eltávozni* jelentése is volt. A mi esetünkben, helyesebben a *Bedő Jánoséban*, meg épen erre a jelentésre utal a második bejegyzés, mely szerint a *Bedő János „kálnoki jószágát Bedő Péter vötte meg*.“ Lehet, hogy ebben az *elbujdosott* vagy a mai nyelvre lefordítva *elköltözött, eltávozott* *Bedő Jánosban* kell keresnünk a későbbi *Köröspataki B. Jánost*. E *Bedő János* 14 éven felüli, tehát idősebb korában mehetett tanulni, eladva, mint már előbb láttuk, birtokát. Talán ezzel a *Bedő Jánossal* találkozunk később, mint mezőcsávási református pappal s kora kiváló históriás énekírójával. Részemről legvalószínűbbnek íronknak a *Köröspataki Bedő* családból való származását tartom.

Kétségtelenül itt már nagyon is a találgatások terére léptem. Amiket itt utóbb felsorokoztattam csak valószínűségek. Nem feltétlenül elfogadandó, mert nem bizonyítható *feltevések*. A kétkedés itt is, mint minden tudományban, nem árt s biztosabb eredményre vezethet.

Úgy hiszem azonban, hogy *Köröspataki* származására vonatkozólag két sovány, de biztos adatot megdönthetetlennek tarthatok: 1. *Írónk Köröspatakon született*, 2. az általam már előbb említett tőzsgyökeres

¹⁹ Szádeczky: Székely okl. V : 208.

²⁰ Természetesen csak a *B.* betűvel kezdődő családokra vagyunk tekintettel.

²¹ Mint a későbbi lustra könyvekből is kitetszik, a két falu között szoros, rokonsági kapcsolaton nyugvó érintkezés volt. Ezért veszem figyelembe a kálnoki családokat is.

²² Regestrum Generale... Trium Sedium Siculicalium: Sepsi, Kézdi & Orbai Anno 1635 Die 19a Octobris. Az egykorú példányról 1847-ben készült hivatalos másolat, az E. M. kéziratárban (A. 201. sz. 67b–70b. lev.).

^{22*} Például: Budosásra, idegen foeldre iárni a minden koron vágyodic [Kolozsvári eszió 1592. (Nyt. Sz. 223)]

esaládok egyikéből.²³ Hogy aztán mikor: erre már igazán csak hozzávetőleg következtethetünk, mivel erre vonatkozólag semmi adatot sem szereztünk s remény sincs arra, hogy ezután is kaphassunk. Ha az előbbi, valószínű feltevést elfogadjuk: a születési időpontot a XVII. sz. 20-as éveire kell tennünk. Az, hogy az 1635-ös lustrában szerepel, inkább a 20-as évekhez közelebbi időre utal, mivel így lehetett csak ez évben legalább 14 esztendő s így kerülhetett be a lustrába.

A valószínű kombinációktól most a biztos, történeti tényekhez szegődve, megállapíthatom, hogy a Kőröspatakiról szóló első ismert adatunk 1653-ból²⁴ való, mert az 1655-ben megjelent *Lupuj Vaidarol valo enek'* utolsó vszka 1653-ban Mezőcsáváson kelt. Ekkor már itt pap lehetett, s az akkor is, mikor műve nyomtatásban megjelent (1655). Az 1656-ban nyomtatott *Az Havasalföldi hartzeről való historia*²⁵ c. csak leírásból ismert munkájának címlapján ugyancsak „*Minister Mezoecsvásiensis*”-nek címzi magát. E négy esztendő alatt tehát ott kellett lennie papnak. Sőt még tovább is. Az itt közlendő ének utolsó vszka szerint *Lekentse vizének alá foljásában'*, azaz a ma szabadi pataknak nevezett vizecske mellett, szerzette versét „*az ezer hatszázban és az ötven njoltzban.*” Ez a helymeghatározás ismét csak Mezőcsávásra utal. Csaknem biztos tehát, hogy ebben az időben (1658) még itt volt pap vagy talán még később is, mikor munkája, a kéziratoss címlap világos utalásából következtetve, 1660-ban nyomtatásban is megjelent. Hogy aztán 1658., illetőleg, ha a másik évszámot is elfogadjuk, 1660. után mi történt vele: nem tudjuk. Az 1658-i tatárjárás, mint félrebb eső helyet megkímélte ugyan Mezőcsávást, hisz a tatárdulásról írva az író ennek pusztulásáról nem szól; de már az 1661-es Ali basa féle pusztítás, mint Szalárdi tudósításából,²⁶ Orbán Balázstól²⁷ s *A marosi egyház megye*

²³ A fennebb említett B. betűs családok s ezek között is — a Balog cs. ot kivéve — a *Bedő*, az eddig ismeretlen *Bartha* és *Beke* családdal együtt szerepelnek még az 1701. X. 10-i sepsi-i (háromszéki) lustrában [Connumeratio Universorum Libertinorum et Jobbagionum in Sede Siculicalis Sepsi (A marosvásárhelyi koll. letéte az E. M. lvt.-ban.)], úgyszintén az 1703. I. 10-én rectificált 1702. X. 21-i-ben (U. o.) és a III. Károlynak 1731. jun.-ban letett hűségeskü lajstromában is (V. ö. Szádeczky: Br. Apor P. vers. művei és lev. Mon. Hung. Hist. Script. XXXVII. 585) A *Bartha* és *Beke* családok azonban a mi szempontunkból nem jöhetnek számításba, hisz a XVII. sz.-i lustrák egyikét sem említik.

²⁴ I. Rákóczi György Gyulafehérváron, 1643. febr. 5-i keltezéssel „elrendeli Pünkösti György, *Kőröspataki János*, Donát János és Tarsaly György a nagyobb cancellaria hites irnokainak..., hogy alsócsernátoni Domokos Istvánné Lazar Judit, kőröspataki Kálnoki Mihály és ennek neje Damokos Kata peres ügyében tartsanak tanuvallatást.“ [V. ö. Sándor Imre: A csík-szentsimoni Endes család levéltára (1544—1848) Kvár, 1910. 31 l. 140. oklevél-kivonat]. Valószínűnek tartom, hogy az itt említett Kőröspataki János azonos a mi énekírónkkal. Több adatot az E. M. gyűjteményeiben való kutatás után sem sikerült fölfedeznem s így — bármennyire is összevág az időpont — ez is csak feltevésnek marad.

²⁵ Az előbbinek egyetlen ismert példánya az E. M., a másikkak a Nemzeti Múzeumban van.

²⁶ Siralmas kron. 613.

²⁷ Székelyföld leírása IV:195.

történetéből²⁸ tudjuk, tönkretette Mezőcsávást is. Ekkor pusztult el az egyházközség irattára is úgy, hogy nem remélhetünk írónk ottani életére vonatkozólag ezután sem semmi adatot. Mindenesetre lehet, hogy nem téved az az egyháztörténetíró, aki szerint Kőröspataki „Ali basa népirtó dühének“²⁸ eshetett áldozatul.

*

Ennyi mondanivalóm volt a Kőröspataki származásával s életével kapcsolatos kérdésekről. Úgy vélem, nem volt hiábavaló összefoglalni ezeket az adatokat s felvázolni a valószínű feltevéseket, melyek következtetés révén számításba jöhetnek. Kétségtelen, hogy kevés a biztos és sok a feltett adat, de ahol kétségtelen megállapításokról nem lehet szó, ott a valószínű feltevéseket is fel kell sorolnunk, mint egyszer bizonyíthatókat vagy épen cáfolhatókat.

*

Az itt közlendő históriás énekre vonatkozólag már nincs sok mondanivalóm. A történet megértése kedvéért annyit még meg kell jegyez-nem, hogy az itt leírt „szörnyű pusztulás“ Erdélyre s Magyarországra (jobban mondva a Partesre) 1658-ban II. Rákóczi György lengyelországi hadjárata s a törökkel szemben való folytonos engedetlensége miatt következett be.²⁹ A bosszúálló hadjárat a török s főleg tatár hadaknak délnyugatról, illetőleg délkeletről való beütésével kezdődött. A délnyugatról jövőnél, melynek legfontosabb eredménye az Erdélyhez tartozó Jenő elvesztése volt, sokkal nagyobb csapás érte a fejedelemséget a délkeletről, a bodzai szoroson betörő tatárság benyomulása révén. „...A havasokon, bárczaságra való beütéseket valami kevés székelység meggátolni, akadékozni akarván, csak olyan lött, mint a tengerben egy kalán víz, avagy a szunyog elefánt ellen...“ Így „a keresztyén világ romlására született fene kegyetlen ellenség azon szabadoson való rettenetes kegyetlenkedésével“³⁰ végig pusztította előbb a Székelyföld délibb részét s a Barcaságot, majd Gyulafehérvár elpusztítása után valószínűleg két vagy több ágra szakadva Marosvásárhely s Kolozsvár felé tartott. E két város ugyan megszabadult, mint tudjuk, de a közbeeső kisebb-nagyobb helységek egész sora keserves napokat élt át. Kolozsvár megsarcolása után a tatárság egyik része a Szilágyságot, a másik fele Kalotaszeget pusztítja el, nem kimélve a Partiumot sem. A tatár had e pusztító útját írja le s e pusztítás felett kesereg Kőröspataki. Leírása történetileg olyan hű, hogy az általunk eddig nem ismert adatokat is történeti értékűeknek vehetjük. De lássuk az éneket magát.³¹

²⁸ Az erd. ref. egyhk. névk. 1896:44 s 46.

^{28*} U. o. 47.

²⁹ Az általam részben felhasznált néhány alapvető forrásmunkát itt felsorolom. *Szalárdi Siralmas Kron.* VI. könyv. (Új. Nemz. Ktr. II. f); *Fontes Rerum Austriaca* III. p. 352–356.; *Quellen zur Gesch. der Stadt Brassó* IV:106–107, VI:59., 78., 116–117., 134.; Kemény: *Deutsche Fundgr.* II:148., 185., 248.; röviden s részben e források alapján szól róla többek között Kóváry is (Erd. tört. V:71 kll.)

³⁰ Szalárdi 389.

³¹ Az ének a Kódex 50a–57a lev. található.

ERDELYNEK

es

MAGYAR ORSZÁG

nak szörnyű romlasarol es az nepeknek
Rabsagra viteleről valo rövid

HISTORIA³²

Author Joha. B. Kőröspataki

Esaiæ 1. vv. 9. Rom. IX. vv. 29.

Ha az seregeknek Ura Istene valami /
keveset meg nem hagyot volna bennünk /
ugy jártunk volna mint a Sodomabeliek /
es löttünk volna hasonlatosak Gomorahoz /³³

Nyomtattatott volt ki 1660-ban /³⁴
Mostan pedig tudniillik 1741 Eszten-
dob(en) / Iratot en altalam Vadadi / He-
gedűs András által O Tordáb(an)

- (1.) Erdelj,³⁵ s, magyar ország érkezék / nagy gondod,
Ved eszedben ma / gad változás te dolgozod, /
Mert idegen földön nyomorog magzatod /
Pogánjok közt hever sok / Szep Szavu dobod. /
- (2.) Elesék fejünknek ekes koronája³⁶
Bura gondra fordult hazánk állapotya
Mert népünket pogánj szintén el forgattya
Méltán azért magát minden sohajthatya.
- (3.) Békességben valánk, de elromlánk omlánk
Egész országostól bódulásra (!) jutánk
Szenjben borúla bé szegenj édes hazánk
Az sok sohajtásban el hervadot örezánk
- (4.) Pásztorunk el hagyta jutánk arvaságra
Nem akar viselni gondot országunkra
Meg vonta ő magát mintsem oltalmunkra
Kiert szörnyű romlás borula hazánkra

³² Utánaírva: *Hegedűs Károly*; alá, a tulajdonképeni szerző neve után az 1742-es évszám. A 30a lev.-en a kihúzás és eldörzsölés ellenére is ugyanez a név olvasható a következő latin bejegyzésben: *Scripta per Carolum Hegedűs*.

³³ Aláírva más tintával és kézzel, a fennebbi H. K.-éval: *Rövid historia* Alatta a kéziratból egy eredetileg zöld tintával befestett vagy beírt (?) háromszög alakú rész kivágva s két oldalt ugyancsak zöld tintával odaírva: *Sum possessor Andreas Vadadi venit post mortem nescio qui*.

³⁴ Ebből kitűnik, hogy a leíró nyomtatott szövegről másolta az éneket. A másolat értékét ez csak emeli, mert egy elveszett régi magyar nyomtatvány emlékét őrzi.

³⁵ Az 50b. lev. beíratlan. Az első versszak sorai a terjedelmes iniciálé miatt a /-val jelzett módon tördeltek.

³⁶ Bibliai kifejezés Jeremiás Siralmi 5:16 alapján. A korabeli históriás énekekben (s később is) gyakran szerepel (l. Erd. Múz. 1930 : 270 és 274 : (5) versszak).

- (5.) Mikor Gerlicze jutand árvaságra
Mind addig sem akar szállani zöld ágra
Sem siet repülni tiszta víz italra³⁷
Valamig nem talál el veszet társára
- (6.) Jaj mert országostól ügyünk juta arra
Felső és alsó rend a nagy árvaságra
Mind addig sem juthat Lelkünk vigasságra
Valamig nem érünk régi állapotra
- (7.) Hallatlan dolog az az mi rajtunk forog
Azért meg gondolni is rettentés dolog
Menji kereszténység Pogánj közt njomorog
Kiknek ő testekből az vér bőven tsorog
- (8.) Apró gyermekeket az Földhöz paszkoltak
Kiket ő magokkal el nem hurczoltattak³⁸
Gyenge leányzokkal éktelenül bántak
Meljek nagy kénokban az halálra váltak
- (9.) Nemzetes Fő rendek és nemes Asszonyok
Meljeket el vittek rabságba Pogánjok
Sirván kísérték el őket szolgálójok
Kiknek mint az Dob szó oljan volt síralmok
- (10.) Dali köntösöket meljeket viseltek
Mikoron házoknál békességben éltek
Kiváltképpen hogj ok innepeket értek
Mind azokkal egjütt Pogánj kézbe estek
- (11.) Semit nem vittek el egjebet hazoktól
Hanem az nagj jaj szót kit tőnek magoktól // $\frac{51\ b}{52\ a}$
Sirvan bútsúztak el minden jószágoktól.
Kik pusztán maradtak fene Pogánjoktól.
- (12.) Terhes Asszony népet lovakra kötöztek
Hogy terhesek voltak azért szidták verték
Szep ruházatyokból már le vetkeztették.
Magzattyokat vélek erővel szültették.
- (13.) Az leányzokatis ugy el vesztegették
Kezeket rab szijjal az Földre kötözték
Vélek fertőződvén vérekben keverték
És kívánságokat rajtok el töltötték

³⁷ E vszknak a *Búsan búgó bús gerlice* kezdetű dallal való összefüggése kétségtelen. A kép maga XVII—XVIII. sz. énekeinkben igen gyakori (V. ö. Thaly: Vit. én. II:194 és 367; Ferenczi: Vásárhelyi daloskönyv 114—116; Világi énekek E. M. kéziratár 3109. sz. 19b. lev.; Kálmány: Koszorúk I:82; Magy. Népk. Gyűjt. I:179 és 213.). A vásárhelyi daloskönyvbeli változatát Ferenczi Balassáénak látszónak mondja; távoli változatát műköltészetünkben még Faludi Tavaszc. versének 6. vszka is őrzi. (V. ö. Faludi F. versei Négyesy VI. kiad. Bpest 1900 : 21.) Mint Eckhardt Sándor egy futólagos utalásából tudom, ő csak nemrégiben mutatott rá arra, hogy ebben az énekben egy középkori tudós hiedelem rejlik. Fejtegetésére azonban nem tudtam ráakadni. (V. ö. Eckhardt S.: Az utolsó virágének, Minerva 1930 : 52.)

³⁸ Valóságos gyermekvásárt rendeztek a tatárok: 2—3 tallérért adtak egy gyermeket (V. ö. Quel. z. Gesch. d. St. Brassó VI : 78 és 134.).

- (14.) AEnéás Sylvius Constánczinápolynak³⁹
 Romlását hogj látá az szép palotának
 Siralommal kezdé bánatyát el annak
 Végre fel kiáltván igj szól az Városnak
- (15.) Jaj te néked város! De jaj az népednek
 Jaj az Gyermekeknek, es emlőn függőnek
 Jaj az szép szúzeknek s Aszonj embereknek⁴⁰
 Jaj az öregeknek s jó korban élőknek
- (16.) Látván ő sokaknak sebben heverését
 Apró gyermekeknek falhoz veretését
 Verrel fútatták ki vélek Anjok tejét
 Minden féle népnek fegyver éré végét // $\frac{52}{52} \frac{a}{b}$
- (17.) Vajha edes hazánk mostan itt járhatna
 AEnéás Sylvius téged is láthatna
 Keserves síralmat rajtad indíthatna
 Éppen ezen szokkal meg is sirthatna
- (18.) Jaj azért néked is három szék szep hazám
 Meljben ez világra engem hozza Anjám⁴¹
 Tsak nem hasat szívem hogj romlásod hallá(m)
 Erted való bánat hervasztya az orczám
- (19.) Kellemetes népek belőlled szármoznak
 Kik gyermekségekbel fel gjarapodtanak
 Szegénj hazánk mellet njughatatlankodtak
 Szükségek idején fegyvert is ragatak
- (20.) De te edes hazám jaj mire jutottál
 Dali népeidtól mind ki fordítottál
 Magzatot neveltél s másoknak tartottál
 Mint az szedet szőlő majd tsak úgj maradtál
- (21.) Mert ezer hat százban, és az ötven hétb(en)
 Orszagunknak színe esék Tatár kézben⁴²
 Kikért nagj sok bánat rekede szívünkben⁴³
 El sem felejtethjük életünk rendiben // $\frac{52}{53} \frac{b}{a}$
- (22.) Most ismét ujabban ötven njoltzadikban⁴⁴
 Ugyan azon Pogány nyargal orszagunkban
 Dúl, rabol és Praedál, eget is azonban
 Lako szép földünket hagyák Pustaságban

³⁹ Hibetőleg Aeneas Sylvius Piccolomini, a XVI. sz. első felében élt olasz tudós s II. Pius néven pápa, aki mint III. Frigyes és Zsigmond császár titkára a magyar politikai ügyekben is résztvett.

⁴⁰ E kifejezések is bibliai hatást árulnak el. V. ö. Jer. 13:27; Máthé 24:19; Jelenések 18:10.

⁴¹ E vszk a költő születési helyének megállapítása szempontjából fontos (l. a bevezető fejtegetést!).

⁴² T. i. a II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata alkalmával.

⁴³ Itt a következő vszk 3.—4. sora kihúzva s aláírva e két sor. Világosan csak a tévedés kijavításáról van szó.

⁴⁴ E sortól (az 53a lev. 1. sorától) kezdve ugyanazon kéz nyomtatott írást utánzó betűivel.

- (23.) Hegyek völgyek zengnek az hol rabok mennek
Nagy siralmat tesznek, igen keszeregnek
Regi állapotról kik meg emlékeznek
Tsak nem hasad meg már hártájja sziveknek
- (24.) Zuhogó Patakok eyel nappal foljnak
Széles nagy tengerre mikor alá jutnak
Az szegény rabokra azok habot hajtnak
Meljet az kik látnak szineken változnak
- (25.) Szep hir nevet szerzél magadnak Csik s Gyergyó
Noha réád jöve az vipera kigyó
De meg győzéd őtet mint erős baj vivó
Mert heljen vólt szived kezéd fegyvered jó
- (26.) Gidófalva Sz: György,⁴⁵ es te Ilyefalva⁴⁶
Kikben Jeles népek voltak takarodva
Rád ment Török Tatár szörnyű sivalkodva
El vivék népedet ő magokkal fogva
- (27.) Változásra jutál mar te is Barzaság
Nem mondhatod azt hogy nem volt ott Pogányság
Mert benned hagyaték kár és nagy Pusztaság
Majd csak ugy maradál mint a fonyat virág
- (28.) *Hamar meghódolál te koronás Brassó⁴⁷
Meljben néped oly szép mint a fejer borsó
Azoknak beszéde mint a Jó ízű só // $\frac{53}{53}$ ^a/_b
- (29.) Nagy félelmet szerzél e szegény hazankban
Bátorságot adál szivében Pogánynak
Mert kedvét kereséd töröknek Tatárnak
Kintseddel dugád bé torkokat azoknak⁴⁸
- (30.) Iszonyu Pogánjság vólt rajtad fogaras
Azt gondolta az eb hogy lehet artalmas
De meg győzéd őket mint erős körmös sas
Ez után is lehes rajtak diadalmas
- (31.) Közél Járt az Tatár te hozád Seges Vár
Nem botsátá közél őket az felleg vár
Nem kitsin felelem vólt benne hidgyed bár
Kiknek szinek oly⁴⁹ volt mint az fekete szár
- (32.) Bekével maradál te Maros Vásárhelj
Rabságra viteltől üres lón az a hely
Kiért Isten előtt kedves dólgot mivel
Hogy ellenség előtt hó hátán ne teley
- (33.) Minden ostrom nélkül tartatik meg a vár
Nem mehetet oda sem török sem Tatár

⁴⁵ V. ö. Orbán B. i. m. III : 39.

⁴⁶ Ennek veszedelméről Kemény J. gr. is közölt egy históriás éneket.
(Lásd Új Magyar Múzeum 1854 (2) : 34—39. és utána Orbán B. i. m. III : 31—34.)

* A 28-ik versszak a kódexben csak három verssorból áll.

⁴⁷ Szalárdi 389.

⁴⁸ 11.000 tallérral. (V. ö. Quell. z. Gesch. der St. Brassó VI : 106—107.)

⁴⁹ A következő szótól kezdve megint, végig kurziv írással.

- Idegen nép miá nem lón ott semmi kár
 Maradj szép békével ezután is ámbár
- (34.) Melletted mene el az ellenség Medgjes
 Fejedelmet heljet más Urat ne keres
 Az Magyar nemzettel az jóban légj részes
 Hogy az háboruban magadra ne vethess // ^{53 b}/_{54 a}
- (35.) Az ellenség hozzád közel járt Brotalom⁵⁰
 De megis nepedből nem rakaték halom
 Békével maradtál mint másoktól hallom
 Egyebekkel njilván enis azt akarom⁵¹
- (36.) Alattad hevere az ellenség Szeben
 Vajha löttél vólna teis az eszedben
 Semmit adtal vólna rajtok mint az eben
 Azoknak romlások löt volna kezdedben
- (37.) Hazánknak básztyája teis Booros-Jen⁵²
 Olyan ékes valál mint az burkos fenjő
 De im el praedála az fene kezeljő
 Az kiért bánatod nem apad hanem nő
- (38.) Dali vitéz népek belőlled ki mentek
 Kik szivel Lélekkal ellenségre⁵³ repültek
 Pogánj ellenséggel batran szemben mentek
 Azoknak vérekkal mezőket festettek
- (39.) Ki esék kezünkől Lugos Kárán sebes⁵⁴
 Az kiért hihető szivedben vagy sebes
 Csak ne légy Istenben felette kéttséges
 Meg adgya idővel mi neked szükséges
- (40.) Lón Isten óltalmad te néked Szás Város // ^{54 a}/_{54 b}
 Nem engedte azt hogy változásra Juthas
 Sem pedig kapudban ellenséget láthas
 Ez utánis tölle csendesen maradhas
- (41.) Bud Gondod érkezék alvincz és Borberek⁵⁵
 Mert rajtad voltanak fene Pogánj népek
 Nagy (!) károdra lónek az Barbarus ebek
 Kin siránkozhatnak minden rendbeliek
- (42.) Királji helj vóltál te Gyúla fejr vár⁵⁶
 Ott volt az ellenség vólt népedben nagy kár
 Szép Palotad Torjod az földön hever már
 Eppen mindenestől el vonta az Tatár

⁵⁰ Azaz a nagyküüllői Berethalma (BIRTHÄLM, BERTANU), ahol ebben az időben a szász püspök székelt s így nevezetes hely volt. Régi temploma a szász püspökök síremlékeivel ma is műtörténelmi nevezetesség.

⁵¹ Kemény: Deutsch. Fundgr. II : 148—149.

⁵² Szalárdi 379—384; Font. Rer. Austr. III₁ : 352.

⁵³ Előtte kihúzva az az szó.

⁵⁴ Szalárdi 406.

⁵⁵ Alsófehér vm.-ben.

⁵⁶ Szalárdi 389.—391.

- (43.) Ez előtt te vóltál Fejedelmek fészke
Kiben ők gjakorta múlattak kedvekre
Felemelttél vólt az éghnek szelire
Most alá vettettél az Földnek színére
- (44.) Trombita és Dob szó benned hallattatot
Mivel fejedelmed gyakrabban ot lakott
Ha pedig népével másunnan meg jutott
Az sok hadi szerszám harsogot tsátsogot
- (45.) De imé Istentől te meg itiltettél
Mert ellene nagyot és sokat vétettél // $\frac{54 \text{ b}}{55 \text{ a}}$
Kiert kegyelméből kedvéből ki estél
Ellenség kezében bünödért vettettél
- (46.) Mindenfelé vétek benned uralkodot
Rikoltás, ordítás naponként aradot
Ektelen rut élet benned találtatot
De most mind Sodoma heljed úgj maradott
- (47.) Fejér várral együtt veszél Collégium
Ki olj ékes valál mint ki nyílt Liliom
Tanulo Iffiaknak vóltál kis Belgium
Heljedre⁵⁷ álhass nem eri emberi ujom (!?)
- (48.) Nagy veszedelemben forgál kis Enyed⁵⁸
Kinek romlásodat nézi szőlő hegyed
Az kin siralmidat éjjel nappal tégyed
Kenjeredet pedig sohajtással égyed
- (49.) Földig le rontatál te is Maros Uy Vár
Hitetlenségével tsala meg az Tatár
Belőlled el vit nép valjon mostan hol jár
Kiknek veszedelmek oh nagj Isten melj kár
- (50.) Isszonyu romlásban forgál te is Thorda
Anji volt az poganj benned mint a tsorda
Altal mene rajtad Török s Tatár hada
Rakat házaidnak tsak fala marada // $\frac{55 \text{ a}}{55 \text{ b}}$
- (51.) Siralmason mondhad enekedet Ajton⁵⁹
Mert oda ment Tatár az pusztító úton
Lakó szép heljedet hagyá romlot módon
Mindenek szánthatnak a kik mennek azon
- (52.) Nagy summat fizetél magadért Colosvár⁶⁰
Draga szépségedet elpraedálta Tatár
Elébbi romlásod követé más nagj kár
Nagj bün mentél által el hidgje minden bár

⁵⁷ Előtte kihúзва a „Hogy“ szó, s a szókezdő „h“ más tintával nagy betűvé javítva.

⁵⁸ Itt is a nagy betűre való kijavítás más tintával és talán más kézzel is történt. A pusztításra nézve l. Szalárdi 391.

⁵⁹ Kolozs vm.-ben.

⁶⁰ 100,000 tallért (V. ö. Kemény: Deutsche Fundgr. II : 156 s köv.). Szalárdi (391. o.) csak 1000-et mond. Az előbbi a valószínűbb. Kolozsvár szabaddulásáról a kódexben egy egész ének van, melyet alább közlök. (V. ö. a 102. jegyzettel.)

- (53.) Szép emlékezettel te el híresedtél
Mert sok szegénjekkel gyakorta jól töttél
Most is sok rabokat Pogánjtól mentettél
Pénzel s kinjeredel kezeből ki vettél
- (54.) Meg fizeti Isten léssen még olj üdő
Mikor el közelit az kedves Esztendő
Az hol az fizetés nem apad hanem nő
Ott legyen te néked minden hatalmad bő
- (55.) Kolosvár megmaradt s elége Monostor
Által méne benned Török Tatár tábor
Ő kezekben sok vólt az rab hajtó ostor
Nem volt senkibenis a meg szánás akor
- (56.) Bura fordult dólgod néked is Szász város⁶¹ // $\frac{55}{56} \frac{b}{a}$
El éget az falu s annak helje szenes
Romlot házaidnak a falai szennjes
Igyekezél azon hogj szárnyadra lelhes
- (57.) Számtalan Pogánjság mene alád Gyúla⁶²
Annji volt alattad mint a Por és hamu
De még sem árthatot noha vólt sok számu
Idegen tűz által el ége az Falu
- (58.) Földig le rontatál teis Banfi Hunjad
Szerkenjen fel azért az ki benned szúnyod
Mert nem kitsin romlás forgat rajtad tugjad
Kiért félben szakad gyakron édes álmod
- (59.) Edgyút veszél véle teis Kalotaszegh
Kiben az Ifjuság volt mint virág seregh
Belölled el vit nép mostan tsak keseregh
Kiknek étek itok az keserű méregh
- (60.) Siralmas éneked mondhatod Sylágságh⁶³
Kiben találtatot szokszor jó barátsággh
Rabságra vitetet sok vén és Ifiuságh
Jaj mert úgy maradál mint az le töröt ágh
- (61.) Tüzzel vassal veszél jaj te néked Tasnád⁶⁴
Ki olj ékes valál mint a szépen nőt ág
Vajha épülésed valaha láthatnád // $\frac{56}{56} \frac{a}{b}$
Méltán Istenedet érte imádhathnád
- (62.) Eppen el rontának téged Almás vára⁶⁵
Kiben sokasagu nép vólt bé takarodva⁶⁶

⁶¹ Elírás a Kolosvárhoz közel eső *Szászfenes* helyett, hisz a következő sor *szenes* szava a rímpár.

⁶² Itt is elírásról van szó. Helyesen (a jelentős várral bíró): *Gyalu*, Kolosvár mellett. Az elírás a rímet is megrontotta (Gyula — hamu; helyesen Gyalu — hamu).

⁶³ Azaz *Szilágyság*.

⁶⁴ Szilágy vármegyében.

⁶⁵ Szalárdi 393—395.

⁶⁶ E nyilván kifejejtett sor később, de ugyanazon tintájú kézírással betoldva.

- Oda mene Tatár esék nagy karodra
 Kötözve népedbe sokan vit Rabságra
- (63.) Nagyob romlás annál tsak alig lehetett
 Mert benned sok nemes és also rend veszet
 A' méljseges kutba sok test bé vettetett
 Kiknek gjenge tagok mind oda senjvedet
- (64.) Két felől ment réád az ellenség Várad⁶⁷
 Kik ellen Istentől várhatod óltamad
 Ha emberi erő te benned el apad
 Ott az szent Isten napról napra árad
- (65.) Ne félj az szent Isten ez utan is nem hágy
 Ófelsége hozdad nem keménj hanem lágj
 Mivel szived néked az Törökhöz nem vágj
 Menjbe légjen néked érte szép vetet ágj
- (66.) Nyughatatlanságban forgattál Szalonta⁶⁸
 Viradtig alunnod ellenség nem hadta
 Végre most a török heljed el foglalta
 Alnokúl népedet belölle ki tudá
- (67.) Vitézi szep neved el hiresult *Sarkád*⁶⁹
 Hitetlen pogánjság le njomta a sarkad
 Mert mind az fene vad oljan lón allattad // ^{56 b}/_{57 a}
 Mindenek szánthatnak hogy ez esék rajtad
- (68.) Adgyon Isten ernünk örvendetes napot
 Romlot Országunkban támaszszan olj magot
 Ki szabadíthassa idővel azokat
 Az kik siralommal epesztik magokat
- (69.) Az ezer hat százban és az ötven njoltzban
 Mikor szegénj hazánk forga változásban
 Ez éneket szerzék nagj szomorúságban
 Lekentse⁷⁰ vizének alá foljásában Finis

Irodalomtörténetírásunkban *Horányi*⁷¹ egy sort is alig kitevő méltatását leszámítva először Toldy F. szólott Kőröspataki B. János munkásságáról, az író egyetlen ismert (?) munkáját a *Lupuj Vaida*-t azok közé a „szülemények” közé sorolva, melyek „e tudósan iskolázott korban (t. i. a XVII. sz.-ban) a magyar költészetet a lenézés tárgyává tették”.⁷² Azonban mint Mátray is⁷³ kimutatta, Toldy ezt az éneket „alig látta valaha, és per analogiam következtetve, az illyefalvi névtelen,⁷⁴

⁶⁷ Szalárdi 399—405.

⁶⁸ U. o. 405.

⁶⁹ U. o. 405.

⁷⁰ *Ma szabadi patak*. Erre vonatkozó megjegyzésemet l. a bevezetés utolsó felében.

⁷¹ I. m. II : 440. *In patris versibus nitor et elegantia adparet*.

⁷² A magy. költ. tört. II. jav. ka. 292.

⁷³ Figyelő 1876 (I.): 296—297.

⁷⁴ Új Magy. Múz. 1854. (2) : 34—39 és Orbán B. i. m. III. 31—34.

Paskó⁷⁵ és Tunyogi Sámuel⁷⁶ kortársak műveinek aesthetikai mértékét alkalmazta“ e históriás ének s így Kőröspataki munkásságának bírálatajánál. Ezóta előkerült a *Havasalföldi hartzról valo historia*⁷⁷ is s most újabban az itt közölt ének. Mindez csak megerősíti azt, amit Mátray Kőröspataki első ismeretes munkája alapján mondott. „Igaz, hogy a *Lupuj Vajda* sem ment teljesen a korabeli magyar költészet bőbeszédű ürességétől, de mind költői koncepciójára, mind az elbeszélésnek több helyt balladaszerű, gyors lüktetése, mind itt-ott epikailag erőteljes és példányszerű rimeket is felmutató nyelvezetére nézve kortársai alantjáró, krónikaszerű prózai nyelvű „vala-vala“, „volna-volna“ pársoros productumain messze felül áll és Liszti báró és az első Gyöngyösivel is bátran kiállja a versenyt.“⁷⁸ Ha most ehhez hozzáadjuk azt, amit az újabban felfedezett s itt közölt históriás ének ismerete alapján mondhatunk, hogy t. i. Kőröspataki munkáját a pusztítások feletti siralom bensősége s az epikus terjedelmessége mellett is a leírás élénksége jellemzik, — úgy vélem, valamivel többet lehet róla mondani, több értéket lehet benne felfedezni, mint amennyit irodalomtörténetíróink⁷⁹ felfedeztek benne s elismertek róla.

Népszerűségére pedig a több mint nyolevan év után készült másolat elég bizonyíték.

Könyvészet:⁸⁰ a) **Szövegkiadások:** *Lupuj Vajda*, Lőcsén, 1655. (Egyetlen példánya az E. M. kvtárában); újra kiadva Figyelő I (1876). 296—300. *Havasalföldi hartzról valo historia* H. n. 1656. (E. M. és Magy. Nemz. Múz.) Az általam kiadott ének a *Vadadi Hegedűs kódexben* (50a—57a lev.) az E. M. kéziratárában (1776. sz.).

b) **Kőröspatakira s munkásságára vonatkozó irodalom:** Bod: Magyar Athenás Nyomt. 1766 (H. n.) 153. Benkő: Transylvania Vindibonae, 1778. 399; Horányi: Memoria Viennae, 1776. II. 440; Toldy F.: A magyar költészet tört. II. jav. ka. 292; Mátray fejtegetéseit l. fennebb a Figyelő i. h. és a 100. l.; Szabó K.: R. M. K. I. 902. sz. u. o. 917. sz.; Magyar Könyv-Szemle 1876 (I) 319—320; u. o. 1880. 284—286; u. o. 1878. 257, 273, 275; Reform 1870. nov. 18. sz.; Orbán B.: Székelyföld leírása IV. 195; Bodnár Zs.: A magy. ir. tört. II. 376; Beöthy Zs.: A magy. nemz. ir. tört. ism. VI. bőv. ka. (1800) I. 53, (1890) I. 289—90; Szinnyei: VII. 126—127; Az erd. ev. ref. egyházkerület névkönyve az 1896-ik évre, XXXIX. évf. Szerk.: Molnár L. 47—48; Pallas Nagy Lexikona X. 930; Révai Lexikon XII. 174; Pintér J.: A magy. irtört. a legrégebb

⁷⁵ Székelyhidi Paskó Kristóf: A nemes és régenten híres Erdély országának keserves és szomorú pusztulásáról írt siralom. H. n. MDCLXIII. (V. ö. Szabó R. M. K. I : 1007. sz.)

⁷⁶ Valószínűleg a Tunyogi Sámuelről szóló s nem az ilyen nevű szerző által írt versről van szó. Ilyen nevű magyar írórt nem ismerünk. A T. S.-ről szóló vers megjelent a Tört. Tár 1879 : 372 kll.-in.

⁷⁷ Még nincsenek kiadva; l. alább a könyvészeti felsorolásban.

⁷⁸ Ugyanilyen szellemben ír Beöthy is. (A magy. nemz. ir. tört. ism. 1880. 53).

⁷⁹ Pl. legutóbb Pintér (A magy. ir. kézikönyve I : 192.) is.

⁸⁰ E könyvészeti összeállítás, ha nem is teljesnek, de ezideig minden-
esetre legteljesebbnek mondható.

időtől Bessenyei Gy. felléptéig, Bpest, 1910. II. 295; u. a.: A magy. irtört. kézikönyve, Bpest, 1921. I. 191—192; Ványi: Magyar Irodalmi Lexikon 498—499; Dézsi L.: Magyar tört. tárgyú szépirod. (A Magy. Törtud. Kézikönyve I. 41. Bf.) 22—23.; Borbély: A m. ir. tört. I. 155.

2.

Kolozsvár szabadulásáért való hálaadó ének.*

1658—1660.

A *Vadadi Hegedűs-kódex* másik itt közölt énekét is csak cím szerinti ismeri irodalomtörténetírásunk. Csak futólag említette Dézsi Lajos dr. s róla szólva ezt is a Kőröspatakiénak tartotta.⁸¹ E tévedést vagy csak mint elírást vagy csak úgy érthetjük meg, ha tudjuk azt, hogy a *GAÁL-féle kódexet* (mely név alatt — mint említettem — az általam Vadadi Hegedűs-kódexnek nevezett kézirat értendő) Dézsi valószínűleg csak rövid ideig használhatta, mivel akkor még magántulajdon volt; úgy történhetett meg az, hogy az ének latin címének csak az elejét, az ének tartalmát jelző részt fordíthatta le s mivel később könyve sajtó alá készítésekor a kódexet nemcsak hogy nem használhatta, de hollétéről sem tudott: így került bele tévesen ez ének magyar címe, mint Kőröspataki egyik ismeretlen énekének felírata.

Pedig világos, hogy a szerző nem lehetett Kőröspataki, hisz énekünk latin címe egy D. SZ., illetőleg magyarul SZ. D. betűvel kezdődő nevű szerzőre utal. Mivel feltehető az, hogy Kolozsvár isteni szabadításáért a városhoz érdekszállakkal fűződő mondjon hálaadást: igyekeztem körülnézni az akkor szerepelt nevek között, hátha valamelyiknek tulajdonosa a szerzőség gyanújába keveredhetnék. Ez esetben maguk a címben szereplő kezdőbetűk kétségtelenül útba igazíthatnak, de viszont a feltevések útvesztő, csalóka talajára is elragadhatnak.

Szinnyei két D. Sz. kezdőbetűs nevet ismer ebből: *Szentgyörgyi Dávidét* s a *Szentiványi Márkos Dánielét*. A nehézség azonban ott van, hogy egyiknek sem tud költői, hanem csak egyházi jellegű munkásságáról. A Szentgyörgyi esetében még az a nehézség is felmerül, hogy minden életrajzi adat hiányában csak *erdélyi származásáról* tudunk, de hogy Kolozsváron élt volna, arról semmi adatunk nincs.⁸²

Marad tehát *Szentiványi Márkos Dániel. Szinnyei*⁸³ róla is még nagyon keveset tud. Szerencsére más forrásokat is használhattam s így életére biztos adataim vannak. Ezek közül legérdekesebb az, mely a Kolozsvár-szentpéteri (külső-városi) iskolánál viselt rektorságáról

* Az ének szerzőjére vonatkozólag néhány adatot Kelemen Lajosnak és Herepei Jánosnak köszönhetek.

⁸¹ i. m. 23.

⁸² 1654 táján az utrechti egyetemre iratkozott be. Munkája: *Disputatio Theologica De Filii Incarnatione*. Utrajecti, 1654. (V. ö. Szinnyei XIII : 725.; Szabó—Hellebrant R. M. K. III. 584.

⁸³ XIII : 736.

tud.⁸⁴ Mivel tudjuk azt, hogy Szentiványi 1637-ben Szentiványban született⁸⁵, e tájon (1657-ben) alig lehetett több 20 évesnél. Rektorsága azonban nem meglepő, hisz a szentpéteri iskolához a rektorokat „vagy a kollégium végzett jelesebb diákjai vagy a külföldi akadémiákon járt fiatal tanárok közül” rendelték.⁸⁶ A nehézség csak ott van, hogy bár 1657 febr. 5-én még szentpéteri rektor volt, de másfelől meg úgy tudjuk, hogy még ez évben — pontosabban 1657. II. 4. (?)-én — „akadémiára küldetett” s e forrás szerint ott 1659. X. 20-ig időzött.⁸⁷ Ha ez a két adat igaz — aminthogy nincs okunk kételkedni benne — Szentiványi a tatáruláskor — 1658-ban — s így Kolozsvár szerencsés megszabadulásakor, nem lehetett a városban. E zavarból kiségit az a címből kitetsző tény, hogy bár az író a város 1658-i szabadulásáért ad hálát, de nem ebben az évben, hanem 1660-ban rendeli versekbe énekét. Ekkor pedig már ismét Kolozsváron lehetett Szentiványi; az igaz, hogy nem sokáig, mert 1660. aug. 28-án a leideni egyetemre iratkozik be⁸⁸ s hosszú külföldön való tartózkodás után csak 1668-ban tér vissza.⁸⁹ Kiválóságára elég bizonyíték, hogy 1678. máj. 4-én Désfalván un. püspökké választják.⁹⁰ Semmiféle költői munkásságáról nem tudunk; egyházirodalmi munkásságából is csak V. Baumgarten feletti *Oratio Funebris*-ét ismerjük.⁹¹

Az irodalomtörténetírásban sohasem jó túlbecsülnünk meglehetősen bizonytalan alapon nyugvó bizonyítékainkat. Így én is csak, mint lehetőséget vetem fel azt, hogy Szentiványi írhatta ezt az énekét. De lehetséges az is, hogy a *D. Sz.* betűk mögött egy ismeretlen magyar író neve rejtőzik.

Az éneket magát érdekes összevetni az előbb közölt Köröspataki-énekekkel. Micsoda különbség van Köröspataki szemléltető, megjelenítő előadásmódja s énekesünk utólagosan kesergő s hálaadó hangja között! Míg Köröspataki elsősorban is az eseményt akarja elénk vázolni, a hálaadó ének írójának kezében ez az Isten kegyelmét mutató megszabadítás csak alkalom olyanszerű következtetések levonására, melyek az Isten iránti hála szükségességére kissé nagyon is régi recept szerint mutatnak rá.

⁸⁴ Fasc. Rer. Schol. II : 124. E forrást a Benczédi G. alább említendő művéből idézem.

⁸⁵ Benczédi G.: Unitárius tanárok c. kéziratos műve a kvári un. egyházközség levéltárában (Családi letét) 148 l.

⁸⁶ V. ö. Benczédi G.: Kolozsvár Szentpéteri iskola. (A kvári un. koll. 1900—1901. értesítője LXXIV. l.) Szentiványi kvári tanulására csak ilyen következtetéssel elért adatom van, mivel a Fasc. Rer. Schol. akkori kötetei hiányoznak.

⁸⁷ u. o. LXXV. l.

⁸⁸ Daniel Marcus Szentiványi Transylvano Siculus 23 éves (V. ö. Arch. f. Sieb. Landesk. XVI. Band (1880—1881) s. 214.; l. még Benczédi: Un. tan. kézirátát 148. l.).

⁸⁹ L. még az eddigi forrásokon kívül a Prot. Szemle 1889 : 189; Prot. Egyh. és Isk. Lapok 1880 : 14. sz.

⁹⁰ Fasc. Rer. Schol. II : 398. 1689. május 12-én halt meg s 15-én temetik el (u. o. 458.).

⁹¹ 1672-ben tartotta, mint a kvári un. koll. rektora (V. ö. Szinnyei XIII. 736.; Szabó R. M. K. 1296. sz.).

GRATIARUM actio pro conservata / DIVINITUS URbe Claudio-
poli ad / versus Furorem Tartarorum (!) Anno / 1658 TRansylvaniam
vastantium / quam D. SZ. rythmis aliquot com / prehensam ita disposuit
Anno 1660.⁹²

Notája: Az szent írás mondja hogj szo

(1.) Ez⁹³ világban éltünk⁹⁴ Nyaralás (!)⁹⁵ mi nekünk Allapotunk fogjandó Békesség közötünk Sem penig örömrünk Nám⁹⁶ nem lehet állandó; Ideig vigasság tart Az nagj szép njájaság Az után el múlando, // $\frac{57}{57} \frac{a}{b}$ (2.) Szep hazánk példáját, Országunk romlását, Nintsen az ki nem sirattya: Koronánk el eset, Jo hirünk el veszet Ki ki tsak azt ohajtja; Le tsügedet fejünket S el epedet szivünket Keszéréség foggattya (3.) Minden rend szomorú, Felette sok a bú, Meg haragut Istenünk: Bűnünk el áradot S az ostor ránk szállot, Bánkodik az mű Lelkünk. Söt fekete gyászban Temerdék homáljban⁹⁷ Borult be vig életünk (4.) Igen meg romlattunk Árvákká marattunk Tehetségünk el fogyot, Hazanknak cimere,	Nemzetünk szépsége, Közöttünk le rodgyadot, Az Pogánj Nemzetség, Kiben nints kegyesség Lába ala tapodot (5.) Sok Urak Nemesek, Ifiak vitézek Jambor öreg emberek: Szépek szűzek Leánjok, Jeles jó Aszszonjok Nagj és alacson//rendek $\frac{57}{53} \frac{b}{a}$ Gyenge küs gyermekek Jaj hova lóttetek Csak gyótródünk ertetek (6.) El szakadván tóllünk, Nyiván azt el hittyük(!), Nintsen njugodalmatak; Nagy szű szakadással, Lélek fájdalommal, Hazatokon kül sirtok Az Isten házáert, Draga Templomáert, Keservesen jajgattok (7.) De bizonj tütöket, Edes Nemzetünket, Műis nem felejthetyük: Vagy elünk vagy járunk⁹⁸ Mikor egyút járunk Titeket emlegetünk, Mikor lesz halálunk Világból ki múlunk,

⁹² A latin címet Dézsi (i. m. 23.) így fordította magyarul: *Hálaadás az Erdélyt 1658. évben pusztító tatárok dühe ellen Kolozsvár városának isteni megőrzéséért*. A cím második felének fordítását elhagyta s innen származhatott az előbb már érintett tévedés a szerzőséget illetőleg.

⁹³ Inicialéval.

⁹⁴ A helytelenül tördelt, prózaszerűen írt sorokat én állítottam vissza a versforma szerint.

⁹⁵ Helyesen: *Nyavalás*.

⁹⁶ En, ecce! Nyt. Sz.

⁹⁷ Előtte a *halálban* szó kihúzva.

⁹⁸ A következő sorban is meglévő *járunk* másolási hibából került ide a *halunk* helyett, mely értelmileg s költői szempontból is ide jobban talál.

- Akkor ha el felejtünk
- (8.) Oh ékes nemzetünk,
Mi tagunk és vérünk,
Jaj ki messze távozá;!
Utánnad földünkben,
Gyülekezetünkben(en)
Jaj ki nagy esorbát hagyál;
Országunk nagy része,
Hazánk ekessége,
Szörnnyű Pusztaságban áll
- (9.) Sok heljt az Sz: hazák⁹⁹
Az Földre le omlottak,
Nints csak egyis halgato;
Az tornjok le egtek,
Ide s tová dültek
Nem hallatik // harang szó; ^{58 a}/_{56 b}
Iffiak zengése
Nem tseng éneklése,
Senki nintsen halgato;
- (10.) Az Urnak házában,
A fris palotákban
Sohult ninesen vidám szó;
Nintsen az czitera,
Meg szünt az Virgjina,
Nem harsog trombita szo;
Senki most nem halja,
Hol volna orgona,
Hegedű, szip (!) Dob lant szó,
- (11.) Minap békességben
Nagj gyönyörűségben,
Kik magokat múltattak;
Hogy jo szerentséjek,
Anjéra változék;
Ingjen meg sem gondolták;
Most az Föld poraig,
Az el vetet sarig
Magokat meg alázzák
- (12.) Minap páva módra
- Fénjes ruházatba,
Kik magokat kellették
Bátron vig lakással,
Njájás múlotsággal,
Egymást gyönyörködtek(!):
Gyászban most borúltak
Sirnak szomorkodnak,
Az vidám szívet le tették
- (13.) Sok jeles esztendők
Kivánatos idők // ¹⁰⁰ ^{58 b}/_{59 a}
Jaj ki meg változának
Sok ekesült Faluk
Szép mező városok
Szertelen elromlá(na)k
Ugy hogj fene vadak
Szokatlan madarak;
Az után ot lakának
- (14.) Ezek közt mi nekünk
Leg nagyob félelmünk
A Pogánj néptől vala;
Midön hazánk honjunk,
Erőtelen városunk
Körnjül vétetet vala;
Sőt mint az Farkasok
Szájáb(an) baránjok
Reménységünk nem vala.
- (15.) De megis az Isten
Ki bölts mindenekben,
Hatalmát meg mutatá,
Az kegjetlen népnek
Pogánj ellenség(ne)k
Ő szándékát el bonttá:
Kegyelmét népéhez
Kitsinj seregéhez,
Irgalmasan meg tartá
- (16.) Bizonj ez az I(ste)n
Volt az ki régentén,
Lotot meg szabaditá,

⁹⁹ Szentházak azaz templomok.

¹⁰⁰ Az 58. s 59. lev. közül egy levél ki van vágva, de úgy, hogy a megmaradt csonkján a leírt vszkok első szavai kivehetők. Megállapítható így, hogy a versben csonkulás nem állott be, hanem a nem tudni mi okból kivágott lev.-re írt énekrészletet az 59 lev.-re megint leírta a leíró. Egyébként az utóbbi két sor az 58b-ról az 59a-ra átvive megint szerepel ilyen alakban:

*Sok jeles esztendők
Kévánatos üdők.*

Itt hívom fel a figyelmet arra, hogy a szövegben szereplő székely nyelvjárási sajátosságokat valószínűleg a leírónak, a Marosszékről származó V. H. A.-nak kell tulajdonítanunk.

- Hogj el ne süljedne
 Ő és ot ne veszne
 Sodomából ki hozá
 Az első világban(an)
 Nóét egy bárkában(an)
 Viz özön közt meg tartá.
 (17.) Ez az erős I(ste)n
 Az Veres Tengeren,
 Izráélt által¹⁰¹ hozá:
 Kinek fenekére
 Sötét örvénjére,
 Pharahót bé szállítá,
 Hol mind(en) // nepestől, ^{59 a}/_{59 b}
 Az halaknak etül
 Melj vizekben marasztá(!),
 (18.) Oroszlányok Torkát,
 Bé koltsolá szájját
 Dánielt meg őrizé;
 Midón az veremb(en)
 Nagj veszedelemb(en)
 Pogánj királj vetteté,
 Amaz Iffiakban,
 Az sebes tűz langban,
 Erejét meg jelenté
 (19.) Sz: Péter Apostal,
 Heródes királjtól
 Tömletzben téteték;
 Hogy Husvét innepe
 Mihejt végben méne,
 Halálra ki vetteték,
 De az Ur Angyala,
 Lón bátorítója
 És meg szabadítaték
 (20.) Nem engedé Isten,
 Hogy az Sz: Pál ellen,
 Erőszakot tennének,
 Az negjven Ferfiak,
 Kik mint oroszánok,
 Rea fenekedének,
 Az tanito ellen,
 Hamis tanuk lévén
 Meg szégyenítették(!)
- (21.) Nem hagyá hogy ártson,
 Az Jézabel Aszonj
 Amaz száz próphéták(nak);
 Kik az Obádiách
 Akáb Praefectussa,
 Által meg tartatának
 Nem hagjá hogj Saul,
 Ártana gonoszul,
 Számkivetet Dávidnak
 (22.) Nem engedé I(ste)n,
 Hogj a Sidók ellen,
 Erejét mozditaná
 Sokszor az ellenség
 Ki pogánj nemzetség
 És hogj megis sujtolna;
 De hogj azt el njelné,
 Földről el törlné
 Mind az által nem hagjá
 (23.) Igj vala mi nekünk
 Minapiban ü//gyünk ^{59 b}/_{60 a}
 Kegyetlen nép között:
 Ki sok javainkkal,
 Számtalan rabokkal
 Kedve szerint kötözöt:
 Kit szemünk el látván,
 Szívünk vólt szomorán,
 Anji félelem között
 (24.) Oh szegeny Colosvár¹⁰²
 Hogy az fene Tatár
 Kőrös környül vöz vala;
 Ez alattson Völgyben(en)
 Szamos víz mentében(en),
 Ugyan keserves vala;
 Midón az Pogánjok,
 Minden felől fogok
 Rád csikorgattyák vala,
 (25.) Szemeid emeléd
 Terjesztéd hegyekre
 Segedelmed ha jőne;
 Midón az Pogánjság
 Iszonju sokaság
 Romlásodra sietne,

¹⁰¹ Utána, valószínűleg a 6. sorból, tévedésből leírta s kihúzta a másoló a *szállítá* szót.

¹⁰² Kolozsvár szerencsés megmenekülésére vonatkozólag lásd az ugyan-ezen kódexből közölt Kőröspataki-ének megfelelő részét (52—54. vszk.) s az ahhoz fűzött jegyzetemet (60.).

- De lám senki nem lön,
Csak az erős Isten,
Ki téged meg mentene
(26.) Mint vadat hálóból,
Madárt az Urokból,¹⁰³
Teged meg szabadita:
Hogy ő csak egyedül
Ki dütsőségben ül,
Te néked meg mutatá;
Ez után is benne
Reménséged lenne,
Bizonjságul ezt adta
(27.) Az ő neve légyen
Áldot mindenekben,
Meg szabadításáért,
Bünös fiaival,
Gyenge Juhaival,
Tőt jót tétéménjeiért,
Az viz, az föld, az égh,
Az angyali sereg
Ötet áldgyák ezekért // ^{60 a}/_{60 b}
(28.) Mú is ő Felségét
Magasztaljuk nevet
Bűneinket hagyuk el;
Hogj ez nagj romlásnak:
Szörnyű Pusztulásnak,
Idején nem vetet el;
De münköt meg tartot
- Ő magához kaptolt,
Hogy ne téveljegjete el.
(29.) Csak ő jó voltából,
Irgalmassagából
Njertük meg életünket
Kérjük azért öttet
Vigasztaljon minket,
Njitsa meg szivünket
Felejttese velünk,
Az mi sok inségünk
Batoritsa Lelkünk.
(30.) Az békesség napját,
Örömünk zászlóját
Emelje fel közöttünk;
Hogj hazánk bőséggel
Országunk épséggel,
Meg újjulvan mi nekünk:
Ez után örömben,
Nagy gyönyörűségben,
Tündököljék életünk
(31.) Ezer hat száz ötven
Njóltsad (!) Esztendőben
Ezeket meg érzettük¹⁰⁴
Ha kiben meg lássa,
Hogj az Isten aldgja,
Mert tsak ő vólt mellettünk,
Ha előtte járunk
Búnt el távoztassunk
Meg tartatik életünk.¹⁰⁵

Az itt közlött ének — mint már előbb is említettem — korántsem olyan értékes, mint a Köröspatakié. Az ének általános, szinte stereotyp jelzői és képei eléggé ismertek; csak itt-ott emelkedik az énekíró a XVII. sz. históriás énekek átlagos színvonalán felül. Az azonban, hogy az ének Kolozsvár szabadulásáról szól, a szűkebb erdélyi s még inkább Kolozsvár városa története szempontjából közlésre érdemessé teszi. A Köröspataki énekét kiegészítő részletkép ez: az Erdély felett az előtt két évvel elvonult súlyos veszedelem egy szerencsés epizódja fölötti utólagos reflexió. A hangjában s külső formájában nincs semmi különleges szépség. Balassa versformája is inkább a kínos kötöttség, mint a

¹⁰³ Helyesen: Hurokból; az *Urok* alakot sem Páriz Pápai, sem a *Nyt*. Sz. nem ismeri.

¹⁰⁴ E sor arra mutatna, hogy a szerző ott volt a városban a tatár veszedelemkor! De ez lehet költői fogás is. A címben szereplő második évszám kétségtelen mutatja az ének keletkezési évét s így azt is, hogy itt utólagos reflexióról van szó.

¹⁰⁵ Utána: *Finis per me Andream Vadadi*. Ez természetesen csak a másolat leírására vonatkozik.

művészi könnyedség, a formakészség benyomását teszi az olvasóra. Csak ritkán akad egy-egy formailag művészebb versszak. Jól verselő, de az esemény nagyságát csak *hivatásszerűen* megéneklő ember lehetett a költemény írója. Hogy valamelyik egyházzal összeköttetésben levő — talán pap lehetett —: azt a biblikus és egyházi vonatkozások sejtetik.¹⁰⁶

*

Az eddig mondottakból, úgy vélem, eléggé kitűnt a Vadadi Hegedűs-kódex irodalomtörténeti jelentősége. Nekünk erdélyieknek az irodalomtörténeti jelentőségen túl még azért is érdekes ez a kódex, mert a belőle közölt énekek az erdélyi történet egyik forrásául, szinte korrajz-szerű kútfőjéül szolgálnak.

Féltett, becsült kincse a kéziratárnak ez a kézirat: benne történelmünk egyik nagy megpróbáltatásokat, súlyos következményeket hozó eseményének írott emlékeit kell őriznünk.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Erre vonatkozólag lásd előbbi fejtegetésemet.

¹⁰⁷ A kódex vétel útján 1908-ban került a kéziratárba Gál Zsigmond tanárjelölttől, ki — marosszéki származású lévén — valamelyik odaváló faluban szerezte. A katalógusban *Hegedűs András Vadadi kódexe (1740—1744)* néven szerepel. Az utolsó évszám azonban 1754-re javítandó, mert ekkor tette a leíró az utolsó bejegyzést.

Marsili Alajos Ferdinánd és Erdély.

Irta: Gianola Albert.

1. Marsili enciklopédikus tevékenysége.

Marsili Alajos Ferdinánd (1658—1730) gondok, elfoglaltság, hosszú és kalandos katonai pályafutásának, valamint diplomáciai küldetéseinek viszontagságai alatt kifejtett 50 évi megszakítás nélkül tartó tudományos tevékenységéről¹ a bolognai egyetemi könyvtárban lévő saját magától kiadott, vagy halála után kinyomatott számos munkája, — s a még számosabb kiadatlan — kézírata tanuskodik.²

A bolognai s páduai egyetem kiváló tanárainak, — mint Malpighi Trionfetti, Montanari és Pighi, a természettudományok s a matematika neves művelőinek — iskolájában képezi magát. Mindennemű tudományra sóvár zseniális lelke a legkülönbözőbb problémák vizsgálatába merül és könyvek, kéziratok, térképek, ásványok, növények, mindenféle érdekességek fáradságtalan s szünet nélküli gyűjtéséhez lát. E gyűjteménye később a tőle Bolognában 1712-ben alapított híres Akadémia első legjelentősebb magvát alkotta.

Marsili munkássága a tudomány legtávolabb eső területeire is kiterjed. Mivel semmi sem kerülte ki éles, megfigyelő szemét, s mivel minden érdekelte s mindent szorgalmasan feljegyzett, valóban megérdemelné nagyobb enciklopédikus művei nyomán Európa kiváló Akadémiáinak tiszteletét, mint amilyen a Londoni Királyi Társaság, a Párisi Királyi Tudományakadémia s a Montpelier-i Akadémia. Tudományos tevékenysége szorgalmas méltatókat talált Guareschi-ben³ és Bruzzoban⁴, de feldolgozása hozzá méltó széleskörű tudással még a jövő feladata.

¹ *Giovanni Fantuzzi: Memorie della vita del Generale Conte Luigi Ferdinando Marsigli* c. művének függelékében emlékezik meg ezekről. E művet Lelio Dalla Volpe adta ki Bolognában 1770-ben, vö. 334—338 l.

² Marsili Alajos Ferdinánd kéziratának a bolognai egyetemi könyvtárban megőrzött katalógusát Leo S. Olschki kiadó mintái nyomán Firenzében 1928-ban adták ki, Lodovico Frati igen lelkiismeretes felügyelete mellett. E kiadás néhány lap bevezetést tartalmaz Marsili életéről, melyet az „Indice dei nomi di persone e luoghi e dei soggetti“ követ. A valódi és sajátos jegyzék 134 lapra terjed (4), ebben néhány érdekes illusztrált táblázat van, azonkívül kéziratmásolat is található benne stb.

³ L. F. Marsili e la sua opera scientifica, a Turini Tudományos Akadémia emlékiratai között, II. sorozat, 65. köt. 1916.

⁴ Giuseppe Bruzzo: *Luigi Ferdinando Marsili. Nuovi studi sulla vita e sulle opere minori edite ed inedite*. Bologna, Zanichelli, 1921. VIII. 154 l.

2. Marsili és Magyarország.

Marsili, miután első útját a velencei Pivran Péter tiszttartó kíséretében 1679—80-ban Konstantinápolyba megtette s onnan átutazott Szerbiába, Boszniába és Dalmáciába, engedélyt kért és kapott (valamivel később, 1682-ben), hogy I. Lipót császár hadserégébe beléphessen. Ebben a szolgálatában végül tábornoki rangra emelkedett.

Ebben a minőségében fontos katonai ügyek elintézésére s diplomáciai megbízatásokkal több ízben beutazta a magyar területet s a vele határos vidékeket. Ezeket hegy- és vízrajzi, helyrajzi, néprajzi, régiség-tani, történelmi szempontból igen alapos tanulmányozás tárgyává tette s megmagyarázta növény s állatvilágát, nyelveit, szokásait. Ezt fényesen igazolja a Dunáról írt főműve⁵, a többi kisebb művei⁶ és számos kézírata, amelyek a legkülönbözőbb tárgyköröket felölelve a balkáni államokról általában, különösen pedig Magyarországról gazdag s nagyrésztben még kikutatatlan jegyzethalmazt tartalmaznak.

Igen természetes lenne tehát, ha a magyar kutatók is behatóbban foglalkoznának Marsili életével, művei kiadásával s kézíratainak tanulmányozásával.

E téren eddigelé alig történt valami.⁷ Veress Endre 1907-ben kiadta a bolognai kéziratok jegyzékét⁸, melyben a császári csapatoktól 1684 és 1686 között visszahódított Buda helyzetét s vázlatát tanulmányozza⁹ s

⁵ Aloysii Ferd. Co. *Marsili Danubialis operis prodromus etc.* a. 1700. Norimbergae, apud Jo. Andreae Endteri filios, e Danubius Pannonico—Mysicus, observationibus geographicis etc. perlustratus et in sex tomos digestus ab Al. Ferd. Co. Marsilio etc. Hagae Cunitum ap. P. Gosse. 1726. Fol. atlantico.

⁶ *Bevanda asiatica* stb. Marsigli A. F.-tól, che narra l'istoria medica del Cave, o sia Caffè, Bécs. Gio. Van Ghelen, 1685. in-12. — L. F. Marsili: *Dissertatio de generatione fungorum etc.* Romae, 1714. Ex off. typ. Francisci Gonzagae in via Lata, in fol. — *Lettera intorno al ponte fatto sul Danubio sotto l'impero di Trajano etc.* in data di Roma, 27 aprile 1715. — *L'état militaire de l'Empire Ottoman etc.* par M. le Comte de Marsigli etc. La Haye-Amsterdam, in fol. (Egy másik, orosz nyelvű kiadást Szent-Péterváron adtak ki 1737-ben.) — *Bibliotheca orientalis, sive Elenchus librorum etc.* quos partim in bello Turcico et partim in itinere Constantinopolim suscepto ipse Co. Ferd. Marsilius collegit, coemitque. Michaelis Talman műve, azonban e nyomtatás befejezetlen maradt.

⁷ Már Szilády (1868.), Beliczay (*Marsigli élete s munkái*, Budapest, 1881), Thaly (1891) és Áldásy (1893) felhívták a magyar tudósok figyelmét eme kéziratok fontosságára. Fraknói Vilmos, a „Magyar Történelmi Intézet” megalapítója s igazgatója, 1901-ben megbízást adott Veress Endrének, hogy utazzék Bolognába a kéziratok tanulmányozása céljából.

⁸ *Catalogo ungherese dei mss. bolognesi del Marsigli (con ritratto)*, Budapest. Ateneo Letterario, 1907. Ezt azonban Bruzzo nem tartja teljesnek (op. cit. 42. old.), „mert nem említ néhány kéziratot, melynek nagy jelentősége van a dunai városok történetének szempontjából.”

⁹ *Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki stb.* Budapest, Ranschburg, 1907. 70 l., térképekkel s illusztrációkkal. Eme kötetben reprodukált rajzok s helyszíni vázlatok nem a legjobban kiválasztottak, Bruzzo (op. cit. 42 l.) véleménye szerint.

együttal rövid monografiát adott Marsiliről. Marsili műveinek további tanulmányozásától még igen gazdag eredmény várható.¹⁰

Marsilinek Magyarországról írt s reánk maradt számos okmánya s anyagkutatása „annyira fontos, — mint Thaly írja, — hogy ismerete nélkül nem tudnók elkészíteni Buda részletes történetét a török uralom alatt.“ A következőkben még inkább föl akarom hívni a magyar kutatók figyelmét Marsili rendkívüli gazdagságára és fontosságára.

Ennek szemléltetése végett itt csak azokra a Marsili-jegyzetekre szorítkozom, amelyek szorosán Erdélyre vonatkoznak.

3. Erdélyre vonatkozó kéziratok.

A 150 hatalmas kötetben összegyűjtött gazdag s rendezett kézirat-gyűjteményből Erdélyt részben, vagy egészben érdeklő kötetek a következő számokkal vannak jelölve: 4, 15, 19, 24, 28, 46, 48, 54, 55, 57, 58, 64, 65, 66, 70, 81, 88, 100, 101, 103, 104, 117, A. M. C. I. 5, és a 27, 29, 32 számú tekercesek. Vegyük őket részletesen sorba.

A 4. kötet (*Miscellanea rerum naturalium*) az 5. szám alatt „*Syllogus annotandorum circa physica naturalia ve per Transylvaniam repe-riunda*“-t tartalmazza.

A 15. kötet címe: „*La popolazione di Transilvania composta di varie nazioni di diverse lingue, religioni, usi e vestiti.*“ E kötet 41 darab 46×30 alakú térképből áll. Az egyes lapokra színes képek vannak ragasztva, melyek közül egyik-másik már elnyűtt.

A 19. kötet tartalma: *Epitome historicum regni Hungariae, sive Prodromus et introductio ad acta executionis pacis Carlowicensis, ad Clementem XI P. M.* Ebben a kötetben (in folio, 43×30, 62 térkép) találjuk meg az első vázlatot, melyet olasz nyelven a 117. kötet ír le.

A 24. kötetben a *Raccolta di Mappe di osservazioni militari ed erudite fatte dal Generale Marsili per i limiti dei due Imperi, che si stendono per la vera Ungaria e per i regni adjacenti...* található. A 138 vázlat, tollal rajzolt térkép és színes gyűjtemény közül Erdélyt főleg a következő számmal jelzettek érdeklik:

8. Mappa che mostra le piu commode marchie tanto per l'Armata che proviande dal Danubio, Thibisco e Marusio a Temisvar, e da questo per rimettersi di novo al Daniubio in soccorso delle piazze della Schiavonia;

29. Entrata e sortita da Transilvania;

79. Note di Transilvania;

82. Entrata in Transilvania col prospetto de'monti;

97. Marchia de l'entrata in Transilvania;

120. Notizie della Uscita del Maros et Luta et dei confini de' Siculi;¹¹

¹⁰ Bevilaqua—Borsody Béla dr. Marsiliről mint csillagászról értekezett a budapesti Stella folyóiratban (IV. 2. 1929); kiadta még a Stephaneum-nyomda kivonatát e címmel: *L. F. Marsigli di Bologna Gróf tábornok XVII. századvégi Magyarországi csillagászati megfigyelései.* (6 illusztrációval.)

¹¹ Frati jegyzéke nyilvánvaló nyomdahiából „Notizie della nascita, del lecto e dei confini de Siculi“ címet idézi.

123. Nomi de' monti che cingono la Transilvania.

A 28. kötet tartalma: *Notitie geografiche e geneologiche dell' Ungheria raccolte dal Generale Co, Marsili*. 52×39 alakú 93 lapból áll, tollal rajzolt földrajzi térképekkel és színes családi címerekkel; két részből áll: az első rész a *Memorie e introduzione all' istoria della ribellion d' Ungheria-t tartalmazza* (vö. a 19, 70, 10 köt.), a második rész tartalma a következő: *Monarchia Ungarica sua regna, principatus et ducatus divisa, nimirum: Hungariam veram, Bosnam, Serviam, Croatiam, Sclavoniam, Erzegovinam, Moldaviam, Valachiam, Transilvaniam, Banatum Temisvariensem, Bulgariam*.

A 46. kötet, mely a *Mappae chorographicae variarum regionum manufactae-t* tartalmazza, az alábbi számok alatt a következő fejezeteket foglalja magában:

12. szám alatt: *Mappa potamographica, omnes fere qui in Monarchia Hungariae in Danubium sive mediate, sive immediate se exonerant fluvios, lacus item ac paludes exhibens*;

14. szám alatt: *Mappa potamographica plerorumque omnium in universa Hungaria fluviorum origines, decursus ac confluxus, stb.*;

27. szám alatt: *Mappa esattissima del Banato di Temisvar*.

A 48. kötet tartalma: *Mappae geographicae variarum regionum Transdanubialium mss. pro linea liminum*, és többek között tartalmazza:

13. szám alatt: *Mappa per l'ostensione della necessita delli gia fatti ponti tanto sul Tibisco, che Danubio, che Marusi fra essi, affine di potere nella guerra difensiva secondare la Transilvania e questa al Danubio*;

16. szám alatt: *Mappa del paese intitolato „Partes Regni Hungariae“, che anni sono da me fatta con le relationi d'esperte guide, e che poi servi alli proietti di pace dell'anno 1669*;

24. szám alatt: *Proietto della possibile dispositione all'assedio di Temisvar secondo l'idea datami dal Generale Aisler (Heisler)*;

29. szám alatt: *Mappa che dimostra li confini della Transilvania et il dominio di Temisvar*¹²;

34. szám alatt: *Transilvaniae rudis delineatio*;

36. szám alatt: *Mappa di Transilvania*;

37. szám alatt: *Mappa della Transilvania con il proietto feci l'anno 1690 delli lochi si havrebbero dovuti fortificare per sucurezza*;

43. és 44. szám alatt: *Mappe di quella parte di Transilvania visitai dopo l'espulsione del Tekli (Thököly)*.

Az 54. kötet tartalma: *Manoscritti diversi toccanti la seconda spedizione a Roma e manegio per D. Livio Odescalchi con scritture naturali e militari*;

a 180—188-ig terjedő lapokon van az *Index civitatum, oppidorum, arcium Ungariae*;

¹² A 49 köt. 40 száma alatt is találunk *Mappa geographica, Transilvaniam a Banatu Temisvariensi separantes limites exhibens* c. fejezetet. 1700 december 23-ról keltezve.

a 343—345 lapokon *Conferma di tutto cio che dissero al Co. Marsili sugli ambasciatori della Transilvania e Wallachia* (1689 május 20).

az 519—521. lapokon *Memorie d'alcune notizie avuti dai Turchi intorno alle loro forze di quella campagna e all'andata del Tekly* (Thököly) a Vidino, ed altre particolarita;

az 526. lapon *Piccola mappa, delineata apenna, che dimostra il sito dell'Ungheria e delle sue parti, della Transilvania, Wallachia, Polonia e Mar Nero*;

az 535 lapon *Ordine credenziale a tutta la Transilvania dato dal Principe di Baden al Marsili per chiuder i passi della medesima* (1690 október 29);

az 537—644. lapokon számos fontos *Notificazioni ed illustrazioni relative a detto ordine credenziale, attestazioni, lettere e ordini diversi, passi di Transilvania* (tollal rajzolva), *Mappa della disposizione proposta dal Marsili a S. A. di Baden per rinchiudere Tekli* (Thököly), aki győzessék le, vagy üzettessék ki Erdélyből, amit Marsili magára vállalt és mindenki előtt ismeretes módon véghez is vitt; *Esame di piu ribelli fatti prigionieri*: ebben található még egy tollrajzos *Relazione militare della Transilvania* (619—640 l.), és egy másik *Tavola de'passi* stb.;

a 669—686. lapokon *Raccolta della lingua che si praticava dalli Sciti abitanti della Sicilia ne' tempi antichi, scolpita in un legno che esprimeva il calendario delle feste mobili per uso di quei primi convertiti alla fede cattolica, e da me dall'istesso legno raccolta e mandata al mio gabinetto in Italia, quando serravo li passi della Transilvania*.¹³

Az 55. kötetben a *Manoscritti diversi fatti nel trattato della pace del 1691 sino al 1699 inclusive* található; e kötet 292 lapján van a *Mappa a colori della Moldavia, Transilvania, Servia, Bosnia, Sclavonia e Carabialika*.

Az 57. kötet, mely a *Manoscritti diversi toccanti lo studio naturale di operazioni militari del 1693 sino al 1699 c.* részt tartalmazza, több alfejezetre oszlik:

1—27. l. *Introduzione della linea geografica di comercio fra l'Asia ed Europa per l'Ongharia*;

31—34. l. *Introduzione della pastura dell'Europa ed Asia e della Monarchia Austriaca in Germania*;

56—58. l. *Memorie per il traffico*;

¹³ Emez érdekes emlékmű jellegzetességei, írja Frati (op. cit. 52 l.), elég hasonlóak, de mégsem azonosak a bolognai Museo Civico birtokában levő fanaptáréival, melyet Frati Lajos ismertetett *Di un Calendario runico della Pontificia Università di Bologna*, Bologna, 1841. VI.—109. I. és VIII. tábla 4. A két Naptárnak már az anyagi alakja is kizár mindennemű összehasonlítást, mert amíg az egyik (a Múzeum tulajdonában lévő) nyolc fába keretezett táblácskából áll, melynek szélei faragással díszesek, addig a másik (melyet Marsili ír le) hasáb alakú négy homlok résszel. Mégis fontos a Marsili-től leírt nem azonos emlékmű érdekességét előtérbe hozni, mely a homlokzat minden oldalán szentek neveinek s a vallásos ünnepeknek leírását, magyarázatát adja latin nyelven. Valószínű, hogy az a Naptár, melyet Marsili látott, nem volt, mint a másik, díszített.

65. l. Memoria della distanza de' paesi concorrenti al commercio tra l'Europa e l'Asia;

142—159. l. Probabile ac Morale Tertium Expediens ac Moderamen Aulicum super statu Apaffy et Transylvania circa Apaffium;

390—391. l. Memorie per l'attacco dell'assedio di Temesvar e. fejezeteket tartalmazák.

Az 58. kötet szintén több részre oszlik: *Diversi progetti di pace fra li due imperi Cesareo ed Ottomano et alleati cristiani ed il trattato di Carlowitz e varie lettere*;

a 11—34. lapon: Descrizione geografica della frontiere della sacra lega contra l'imperio Ottomano e Progetto generale sopra i confini da stabilirsi alla medesima nella pace, con altro particolare su quei d'ambidue gl'imperii ad uso de' futuri trattati di pace;

a 35—58. lapon: Progetto del possibile commercio fra ambedue gl'imperi diviso in tre parti;

az 59—61. lapon: Scrittura per il traffico con l'Ottomano;

a 65—69. lapon: Pro construenda vallationis linea in Syzemio et pro impositione confinium inter Hungariam et Transilvaniam;

a 90—92. lapon: Pro pontibus struendis in terris limitaneis;

a 94—95. lapon: Pro impositione confinium inter Ungariam et Transilvaniam animadversiones variae.

A 64. kötetben a *Lettere del Consiglio di guerra ricevute nella divisione de' confini di Transylvania* található; 691 lapból áll és magában foglalja:

1. *Rescripta a Consilio Caesareo Aulae bellico* (1—25. l.). 1700 szeptember 14-től 1701 március 8-ig. Eredeti levelek 8. sz. és egy tollal rajzolt térkép;

2. *Litterae a Generale Transylvaniae Commendante Comite Rabutin* (26—136. l.). 1700 augusztus 24-től 1701 március 27-ig. Levelek 41. sz. alatt;¹⁴

3. *Epistolae a gubernio Transylvaniae* (137—150. l.). 1700 szeptember 12-től 1701 február 22-ig. Levelek 6. sz., Alba Julia-ból keltezve és Comes Georgius Banffi s Comes Nicolaus Bethlen aláírásaival;

4. *A Generalibus Leopoldo Schlick, Nehen et Glöckesberg* (151—224. lapig). 1700 október 21-től 1701 február 7-ig, levelek 32.¹⁵ sz., egy fejezet versben és két szonett;

5. *A diversis magnatibus et nobilibus Transylvaniae* (225—271-ig). 1700 szeptember 7-től 1701 február 11-ig. Levelek 23. sz., aláírás: Stephanus Nalais, Nicolaus de Bethlen (két levél Alba Julia-ból keltezve, 1700 október 8-án s december 20-án), Gabriel Josika, Johannes Sarofi és mások;

6. *A Commendantibus aliisque Officialibus germanicis* (272—524-ig). 1700 október 30-től 1701 március 23-ig. Levelek 110. sz., aláírások: J. P. Costa, De Viard, Bernardo Visconti, Franz von Collet,

¹⁴ Rabutin többi levelei a 63 köt. 7 sz. alatt találhatóak (270—318 l.) és Szlavonia s Horvátország határainak előbbi felosztására vonatkoznak. Vö. a 70 l. 2 köt.

¹⁵ Vö. a 70 köt. 1 sz. alatt Marsili válaszait.

Ibrahim Pasa, De Tilff, Carl von Nirtenberg, Znoriza, J. Merauns, Rolber és mások;

7. *A variis statibus, senatibus et sedibus* (506—591 l.). 1700 augusztus 24-től 1701 január 15-ig. Levelek 7. sz., aláírás: Blasius Csulay, Edler von Jarbemerck és mások;

8. *A variis Commissariis alisque Camerae officialibus* (522—574. l.). 1700 augusztus 24-től 1701 március 19-ig. Levelek 25. sz., aláírás: Gio. Benedetto Cavazzani¹⁶ és mások;

9. *A diversis Commissionis confiniariae Officialibus* (575—601. l.). 1700 október 20-től 1701 január 13-ig. Levelek 12. sz., aláírás: Von Hollstein, Ehrmann, J. B. Kayser, Lucas Jagelsky, Niccolo Guicciardini és mások;

10. *Epistolae a Camerae Praefecto Chilko* (602—653 l.). 1700 augusztus 22-től 1701 március 18-ig. Levelek 22. sz.

11. *Litterae Germanicae ab Ibrahim Bassa, Ibrahim Effendi et interprete Osman Aga* (654—688. l.). 1700 december 8-től 1701 március 19-ig.

A 65. kötet a *Lettere turche, con la traduzione, in Commissione de' confini*-t tartalmazza; azonkívül nyolc tekercsben magába foglalja még: az I. tekercsben a *Specificazione delli luoghi dove, a Dio piacendo, la primavera per la terminazione dei limiti fra Temesvar e la Transilvania si hanno da mettere li dieci cumuli*;

és a VI. s VII. tekercsben 20 *lettere originali di Ahmad Pascia, comandante di Temesvar, al Marsili*-t tárgyalja 1700 május 19-től 1701 január 13-ig.

A 66. kötetben a *Diaria geographica in itinere limitaneo collecta ... in tres libros digesta* van. A *Diaria Transdanubialia* Erdéllyel van kapcsolatlanban; e rész a harmadik kötet második felében található.

A 70. kötet *Miscellanea per la Commissione dei confini*-n kívül 14 kiválasztott lapból álló tekercs tartalmaz. Erdélyre a következők vonatkoznak:

1. *Minute di 16 lettere scritte a piu comandanti ed anche ministri nel tempo della Commissione de' confini di Transilvania*. 1700 augusztusától 1701 február végéig. Rabutin, Schlick, Glöckesberg tábornokoknak s d'Arath-nak vannak címezve;

2. *Atti transilvani, con varie lettere turche e loro traduzioni*. Ebben 19 okmány s 30 levél van. 1700 január 10-től július 29-ig. Aláírások: Rabutin, Ahmed Pasa, Jusuf Pasa, Vicinus, Ali Pasa, Huszain;

3. *Lettere scritte dall'Ibrahim Effendi Capigi Bassa*. 12 olasz levél, melyet tolmácsa Hassan Gelebi írt;

4. *Protocollo di lettere del Sig. L. F. Marsili mentre agi la parte di Commissario plenipotenziario della Maesta dell'Imperatore, deputato a separare i confini del di lui Imperio con l'ottomano, a karloviczi békével kapcsolatlanban*. (1699 április 4-től 1700 szeptember 18-ig.)

5. *Lettere 11 scritte a diversi per l'affare della Commissione* (1699

¹⁶ Vö. a 70 köt. 13 sz.

július 26-tól november 1-ig.) Ibrahim Effendi, Tenterdar Effendi, Co. Antonio Coronini részére szólnak, valamint másoknak;

6. *Contenuto della scritte che stanno sotto il titolo di „Miscellanea“*;

7. *Index conceptuum lineae tempore Transdanubialis* (1700 augusztusától október 30-ig).

8. *Index conceptuum lineae tempore Cisdanubialis* (1700 márc.—novemberig).

10. *Epitome della ribellione dell'Ungheria con annesso il Prodomo del protocollo de' moderni confini cesarei-ottomani*. Összehasonlítandó a 19., 28. l. 117. sz. kötetekkel.

11. *Declaratio, demolitiones et evacuationes locorum limitaneorum concernens. Actum in castris prope Costanizam 25 Julii 1700. In forma authentica*;

13. *Lettere 8 ricevute dal Co. L. F. Marsili in marzo 1701 e seguenti dalla Porta di Transilvania al Campo di Ferdinando e sono scritte di Caransebes da Gio. Benedetto Cavazzi, 1701 március 10-től augusztus 10-ig*;

14. *Lettere 9 del Co. L. F. Marsili alli Bassa di Belgrado e di Temesvar ed all'Ibrahim Effendi* (1700 szept. 2-től 1701 január 17-ig.)

A vegyes tartalmú 81. kötet a következőket tartalmazza:

34—36 lap. *Progetto per la campagna dell' anno 1697 a S. E. il Co. di Staremburg*;

97. lap. *Tavola sinottica dello stato temporale ed ecclesiastico del Regno d'Ungheria e delle sue dipendenze*.

A 88. kötet, mely csak *Miscellanea rerum naturalium*, az F. tekeres 4. sz. alatt a *Discorso sulla maniera del sale in Transilvania e del fonte igneo in detta provincia*, 1690-ből való kézírás.

A 100. kötet *Observationes astronomicae* c. kötet az első köteggben az *Observationes astronomicae Hungaricae, habitae a Comite L. F. Marsili in castris Hungaricis anno 1696, circa solem, lunam, planetas ac stellas fixas, cum figuris*-t tartalmazza. 44 lapból áll, sok ceruzával rajzolt képpel.

A 101. kötet *Miscellanea antiquitatum variarum*, az A köteggben (*Antiquitates romanae circa Danubium*), a 2. sz. alatt az *Antiquitates in itinere limitaneo collectae*-t tárgyalja, 7 tollal rajzolt tábla, 5 színes, 15 ceruzarajz van benne és sok régi felirat.

A 103. kötet *Documenta rerum Croaticarum et Transylvanicarum in Commissione limitanea collecta* kéziratokat s nyomtatott munkákat tartalmaz különböző íróktól s különböző nyelven. Többek között:

323—387. lap: *Notitia Transylvaniae*, különböző kezek írták;

389. lap: *Ritratti e stemmi dei principi di Transilvania e dei giudici della nazione Sassone, dall'anno 1522 al 1697*. 51 lapból álló kötegg, 66 tollal rajzolt s vízfestéses táblával;

396—489. lap: *Davidis Rosnai, Constatinopoli interpretis, Res tragicæ gestæ in plagis orientalibus, occidentalibus, meridionalibus, septentrionalibus a diebus Ferdinandi I. Imp. et Sultani Bajezid, usque ad Leopoldum I. et Mehemed IV. Imperatorem, anno 1674, in latinum*

versae anno 1701 Co. L. F. Marsili porrectae. Conscriptio districtuum, idest Divisio nonnulorum districtuum Transylvaniae, Serviae, Bulgariae et Hungariae.

A 104. kötet különböző *Catalogi mineralium*-okból áll. Az 5. sz. jegyzék *Miniere osservate nell'inverno del 1695 nelli comitati Geme-riense maggiore e minore, Hundense e Sapusiense*; és a 6. sz. jegyzék a *Catalogo generale di tutti i minerali mandati in piu volte dal Co. L. F. Marsili* (1698 június 20).

A 117. kötet tartalma: *Primo abbozzo del Compendio storico dell'Ungheria, per servire d'introduzione al trattato „Acta executionis pacis“ fatto dal Generale Co. Marsili*, 30×21 alakú 122 lapból áll, in-4°. Összehasonlíthatók vele a 19., 28., 1., 70. és 10. sz. kötetek.

A. M. C. I. 5. jelzés alatt ugyancsak a bolognai egyetemi könyvtárban *Raccolta marsiliana di Mappe geografiche di varii tempi ed autori* c. gyűjtemény található, melyből a következő számok jegyzendők meg:

1. *Mappa della Transylvania e Provincie contigue*, melyben Magyarország határai láthatók és a császári seregektől az utóbbi háborúkban véghezvitt táborozások. E térképet Giuseppe Morando Visconti erdélyi császári mérnök I. József királynak ajánlotta. Nagyszeben, 1699. Stephanus Welzer de Corona fecit;

3. *Pianta dell'Ungheria*, kézzel festve s öt színes címerrel;

13. *Nova et accurata totius superioris inferiorisque maximae partis Regni Hungariae descriptio*. Anno 1682. Corneo fecit;

22. *Novissima et accuratissima totius Regni Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Bosniae, Serviae, Transylvaniae cum adiacentibus Regnis et provinciis tabula*, auctore Jacobo Sandrart;

23. *Le Royaume de Hongrie et les Etats... qui font présentement la partie septentrionale de la Turquie en Europe... Par le S'r Sanson, géogr. ord. du Roy*.

Végül a 27., 29. s 32. tekercesek tartalma: *Mappa geographica utriusque Imperii Caesarei et Ottomanici* (3 tollal rajzolt kép), *Mappa limitropha Austriaci et Turcici Imperii* és a *Mappa geographico-limitanea Imperii Austriaci et Ottomanici*, 1699.

4. Marsili és Erdély.

Az előbb említett okmányok egyszerű elsorolásából, melyhez még egyik-másik kötetben elszórtan található töredékek is hozzászámítandók, világosan látható, hogy mily tömegű jegyzetet s adatot gyűjtött össze Marsili s ezekből minő gazdag tájékozódottságot nyerhetnek a kutatók Erdélyre s a környező országok helyrajzára, természeti adottságára, polgári s politikai történetére vonatkozólag.¹⁷

¹⁷ Dr. Maria Emilia Amaldi használta fel belőlük a legkiválóbb részeket s széles látókörű, részletes munkát írt (most van kiadás alatt a „L'Europa Orientale“ c. folyóiratban, VII. k. 193 l. skv.), amelyet akkor tudtam meg, midőn már e tanulmány készen volt. Tagliavini Károly prof. szivessége folytán, ki a román nyelv és irodalom tanára a budapesti egyetemen.

1687-től 1701-ig Marsili gróf több ízben s húzamosabb ideig volt Erdélyben. Egyszer Lipót császár s marsalljai küldték mint hivatalos személyt többé-kevésbé fontos katonai megbízatásokkal (ostromok, megjutalmazások, várerősítések, országút- s hidépítések stb.); másszor pedig mint a török birodalommal kötendő békék s a két birodalom határait megállapító bizottság (1691) teljhatalmú kiküldött császári biztos szerepelt; e minőségben még a karloviczi béke megkötése (1699) után is működött. Ugyanazon iratok rendkívül fontosak e korszak történetére is. Bár egész életét fáradhatatlanul a háború művének, a tudományos kutatásoknak szentelte, Marsili 1711-ig terjedő életrajzot hagyott reánk. Természetes, hogy e jelenleg még kiadatlan¹⁸ önéletrajzi kötetnek tanulmányozása különös figyelmet követel attól, aki Marsilinek Erdéllyel való viszonyát akarja meghatározni s az előbb említett okmányok pontos történelmi értékelésére is törekszik.

E kötetek közül történeti s katonai szempontból különösen jelentősek: a *Compendio della ribellione d'Ungheria* (19., 117., 28., 1. és 70., 10. kötet) és a *Relazione militare della Transilvania* az 54-ik kötetben (619—640). Az ilyen hivatalos jellegű iratokban hű szolgája volt a császárnak, ki őt magas katonai rangra emelte. Mindig hű jelentéseket küldött a „lázadó“ alattvalókról, kik a török szövetségesei, a birodalom s a kereszténység¹⁹ „ellenségei“ voltak. Éber és pontos megfigyelő írásai általánosságban s a részletek leírásában egyaránt különös jelentőségű s értékű történelmi bizonyítékok színvonalára emelkedtek.

Az a körülmény tehát, hogy Marsili szükségképen egyoldalúan figyelte meg, tanulmányozta s adta elő az erdélyi zendülés történetét, azt akarja jelteni, hogy a nagy tudós ezt az országrészt mint magától előállott földrajz-történeti egységet tekintette nemcsak a Habsburg-birodalom, hanem magának Magyarorságnak s a nyugaton és délnyugaton vele határos²⁰ Bánátnak szempontjából is.

Vajjon Erdély eme jól kivehető határokkal körülvett földrajzi egyéniségének megvolt-e még saját faji egyénisége? Nem tudjuk határozottan állítani még akkor sem, ha Erdély lakóinak különfélesége mellett is a magyar nemzet rendelkezett elsőséggel. Erre bizonyíték a 15-ik kötet, melyben a „hét“ e vidéken együttélő nem-

¹⁸ Ez a 145-el jelzett kötet: *Autobiografia del Co. L. F. Marsili, dalla nascita all'anno 1711*. Különböző kezek írták, javítással van tele, két kötetből áll, valamint 179 és 123 térképből. E térképek közül csak a második kötet 116—123 térképei eredeti kézirat, melyek az 1710 és 1711-es éveket tartalmazzák. Ehhez azonban még egy metszett tábla tartozik, mely a gróf Caprara tábornagya vezérlete alatt álló császári sereg 1694 október 2-i elsáncolását ábrázolja Pétervárad alatt.

¹⁹ Azonos szempontból s hasonló érzelmekkel itéli meg, s adja elő eme „zendülés“ részleteit egy egykoru velencei történész s egy toszkánai költő. Az első Garzoni Péter szenátor az *Istoria della Repubblica di Venezia in tempo della sacra Lega contra Maometto IV. e tre suoi successori, i gran Sultani de' Turchi* (Venezia, Manfre, 1707.) írója, a második Nomi Frigyes a *Buda Liberata* c. hősköltemény szerzője (Venezia, Albricci, 1702).

²⁰ Például nézzük meg a 28-ik kötetben Erdély 2 számú különálló térképét.

zetiség elsorolása után — magyar, szász, román, görög, örmény, anabaptista és cigány — rajzok következnek, melyek a tájrajzi elosztódást, a nyelvet, a vallást, a hivatalt s kézművességet és végül a színes képek segítségével a férfiak és nők népviseletét mutatják be.

Követve a felosztást, az első helyen a hét nemzetiség közül, mint legnépesebbet, a magyart találjuk, amely két részre oszlik: az igazi magyarok Erdély alacsonyabb vidékeit s felföldjeit lakják, a székelyek pedig a hegyes vidékeket, az úgynevezett Székelyföldet (Siculia). Mindkettő a magyar nyelvet használja, mely a hangsúlyban s néhány, főképp a székelyeknél előforduló szittyia szóban különbözik; mindkettő vagy katholikus, vagy kálvinista, vagy „ariánus“; mindkettő katonáskodással, politikával és biráskodással foglalkozik. Így ez a zenei kormányoz és irányít a többiekkel szemben. Marsili tehát, nemcsak felismeri a magyarok Erdélyben való elsőségét, hanem meghatározza az igazi magyarok s a székelyek közti különbséget, mely az elhelyezkedési és nyelvi eltérésben rejlik, mivel a székely nyelvjárás hangsúly-, vagy kiejtésbeli különbséggel rendelkezik és saját szótárában néhány szittyia szót őrzött meg, mely a többi magyar között, ámbár ők is a régi szitytyák utódai, nem fordul elő. A magyaroknak a szittyaktól való leszarmazását, — mely kora tudományos ismereteinek megfelelt és melyet Marsili igaznak fogadott el — nemcsak a székelyek nyelvében előforduló szittyia szavaknak tudja be, hanem szintén ezzel magyarázza a magyar faj egynémely jellemvonását is, mint: a lelki nagyság, a függetlenség és dicsőség szeretete, a harcias szellem, a lovagiasság, az egyéniség és több ehhez hasonló, amelyekről írónk nem egy helyen említést tesz, különösen a magyar fajnak ama fenséges dicsőimnuszában, mellyel az *Epitome historicum*²¹ kezdődik.

²¹ *Epitome historicum* stb. 19 köt. (Primo abbozzo stb. 117 köt.) „...Et quidem nulla in Europa Natio retinet adhuc reliquias vetusti Scytharum sanguinis praeter Hungaricam, genus nimirum eorum Hunnorum, qui Attila duce totam Europam late pervaserant, sobolemque de se in Pannoniis reliquerant. Quod quidem certi quidam ritus, quos numerare longum esset, maxime vero Lingua ipsa hungarica testatur. Haec eadem itaque gens ad occupandas easdem, quas maiores sui olim tenuerant Pannonias rediere, se seque illis paucis iunxere, qui adhuc ex eodem sanguine supererant, ac per summa Daciae montium cacumina vagabantur. — Cum igitur Hungariae incolae a Scytharum stirpe profiscantur, minime mirum est, si ad hanc nostram memoriam ingentes spiritus gerant. Eorum siquidem genus gloriosum aequae ac facinorosa gloriose fuisse constat, quippe quae victoriis illustrata sint. Ea demum valuit apud Hungaros disciplina, ut Regis imperata facerent, legesque una cum rege veluti Regni libera membra servarent. Libertatis amor exacuit hebetiora quoque ingenia, multo magis errectas ac per se claras indoles excitat, atque inflamat. Quippe Hungari suo pte ingenio novarum rerum et gloriae cupidi, libertatis tenaces, dignitatibus quae suffragiis deferuntur, atque adeo regiis fascibus velificari pulcherrimum arbitrabantur. Quibus certe moribus necesse fuit, ut finitimis essent iniurii atque molesti, sibi vero etiam ad ampliores victorias tandem aliquando impedimento essent. Verum enimvero sicuti Nationis omnium natura atque ingenium et ex eiusdem sanguine constat et caelo regionum effingitur, et instituitur edicatione, puam a parentibus quisque nostrum hausit et expressit, ita plane difficile atque asperum factu est ipsam naturam mutare atque refinere.“

Fontosság szempontjából a második helyen áll a szász nemzeti-ség, mely két részre oszlik: polgárookra, — akik Erdély legszebb városa-
sait lakják s nem engedik, hogy köztük más nemzetiség megerősödjék —
és pórookra, akik néhány vármegyének a falvait lakják, melyeket kerü-
let névvel jelölnek meg.²² Mindkettő kemény hangsúlyú és furcsa ki-
ejtésű német nyelvet beszél; mindkét osztály luteránus, foglalkozására
nézve kézműves, kereskedő, bíró (saját nemzetiségbelieik félett), föld-
műves; szorgalmasak, nyereségsóvárok, kiváló művelői a kultúrának.
Marsili végül megemlíti a városok s a vidék lakói közti különbséget;
amazok irigyek s erős nemzetiségi öntudattal nem engednek körükbe
senkit sem, a kereskedelem s a kézművesség ápolói, emezek a falvak-
ban tömörültek s földművelők; egyik is, másik is rendkívül buzgó a
munkában, szívósak nyelvük megőrzésében (német), melyre idegen újí-
tások erősen hatottak; ragaszkodnak lutheránus vallásukhoz s az igaz-
ságszolgáltatást saját bíráikkal látják el.

Harmadik — a mai elnevezéssel — román nemzetiség, melynek
nincsen alosztálya, hanem alárendelt, sőt rabszolga, bár megittasult a
román névtől (mely romegn szó helytelen alakja); saját nyelvük van,
amely nem más, mint a latin és olasz keveréke;²³ görög-keleti vallá-
súak, foglalkozásra nézve — földművelők (főleg állattenyésztők); job-
bára az Erdélyt körülvevő hegyekben laknak, hol az erdő számos nyá-
juknak menedéket ad.

Negyedik nemzetiség a görög, mely minden felosztás nélküli s
jobbára Achaia tartománybeli; a görögök a szászok városaiban lak-
nak, nyelvük a görög-illir, a görög-keleti vallás hívei, kizárólag a szövő-
iparral foglalkoznak. Külön közösségben élnek, melyet a közülök válasz-
tott bíró vezet.

Ötödik az örmény nemzetiség; azonban a kötetben hiányzik a róluk
szóló tudósítás, a számukra fenntartott lapok üresek. Ez annak a jele,
hogy Marsili, aki a pontosságot és a hiteles adatokat szereti, vagy bi-
zonytalan volt, vagy még nem gyűjtött elegendő adatot arra, hogy
különleges fajiságukban eléggé jellemezhesse őket. Marsili az 52-ik kö-
tetben mégis több helyen megemlékezik az örményekről.

Hatodik az anabaptista nemzetiség, mely Erdély népességének kis
részét alkotja; Németországból kerültek ide Rákóczi fejedelem köz-
benjárása útján, aki letelepedési helyükül Vincz-et jelölte ki. Német
anyanyelvűek, de nyelvük a szászokénál szebb; anabaptista vallásúak,
agyagedénykészítők, késesek. Megélhetést biztosító munkájukat tisz-

²² Az erdélyi „kerületek“ megfelelnek Magyarország többi vármegyéi-
nek, amint azt Marsili az *Epitome*-ban bizonyítja: „Postrema divisio inter
sedes et comitatus esse dicitur, sed re eadem est, ac prior, cum respondeat
tot territoriis, in quae distributum fuit Regnum ad publica iudiciarii regi-
minis commoda: nomen vero sedis in Transylvania tantummodo usurpatur.“

²³ A latin magyar, oláh földrajzi nevek részletes jegyzékén kívül, melye-
ket Marsili állított össze, vagy alkotott saját használatára, van még a Mar-
sili-féle „kéziratok között“ *Lexicon latinum, vallahicum et Hungaricum* c.
mű; befejezetlen munka, a 116-ik kötetet alkotja. Ebből készült Tagliavini
Károly professzor felügyeletével a legújabb teljes kiadás, mely széles tanul-
mányban mutatja be a mű nagy jelentőségét.

tán végzik.²⁴ Érdekes, hogy Marsili ezeket a németeket, akik jóval a szászok után telepedtek le Erdélyben, mint külön nemzetiséget említi. Az anabaptisták nem téveszthetők össze a szászokkal, mert nem Szászországból származtak s mert nyelvükben (kevésbé elfajult német), valásukban (azok luteránusok, ezek anabaptisták), letelepedési helyükben, foglalkozásukban különböznek a szászoktól.

Hetedik s utolsó nemzetiség a cigány, mely rozoga viskókban lakik a városok szélén, legnagyobb részük románul beszél, néhányan németül is tudnak, görög-keleti vallásúak, néhány folyó fővényében található arany mosásával s „túzesinálással“ (ércolvasztással?) foglalkoznak. Az aranymosás gazdaggá teszi őket és valóban nincs egyetlen vidék sem, hol a cigányok tisztábbak lennének, mint itt. Előbbi balkáni lakóhelyükön felvett görög-keleti vallásuk megőrzésében erős nemzeti önérzetük nyilvánul meg, de a környezethez való alkalmazkodási készségük is igen fejlett, hiszen románul beszéltek, sőt németül is. Sem az egyik, sem a másik nem volt az egyedül használt nyelv, hanem a szomszédos országok lakóival való érintkezés közben beszéltek. Maguk között valószínűleg szívesen használták kóborló fajuk jellegzetes tájszólású nyelvét, amely az idegen számára teljesen érthetetlen. Ugyanazon területen együttélő és egymással jobbra keveredett hét nemzetiség, mely nyelvben, vallásban, foglalkozásban, biráskodásban és népviseletben egymástól különbözik, nem engedi meg, hogy Erdély faji egységét hangoztassuk. Itt megjegyezhetjük, hogy Marsili bár nem tesz említést vázlatos jegyzékében a zsidókról, de megjegyzi, hogy ekkor már számbelileg talán még kevés képviselői lehetnek Erdélyben, miként Kelet-Európa más vidékein.²⁵

Eme rövid, de érdekes tanulmány, melynek értékét a kísérő színes mellékletek emelik, nem azért készült, hogy hivatalos célt szolgáljon, mint a többiek, hanem annak a tudományos kíváncsiságnak tett eleget, mely Marsilit arra ösztönözte, hogy világos és szintetikus módon számot adjon mindarról, amire tanulmányai, egyetemes készütsége irányították megfigyelő képességét.

Hasonló ösztökélésre keletkeztek a többi művek is, akár az övéi, akár a máséi és az általa gyűjtött s különleges szempontokból rendezett jegyzetei is. Jegyzetei sokszor katonai küldetéseinek eredményei voltak. Ilyenek pl. a gombákról, vagy az ércekről, ásványvizekről,

²⁴ Bátky Zsigmond a *Condizioni etnografiche dell'Ungheria c.* tanulmányában (Ungheria köt., kiadta az Istituto per l'Europa Orientale, Roma, 1929, 45—77. l.-jain) a magyar pór háztartásában szereplő cserépedényekről: „Ezek között még ma is sok finom rajzú ón zománcozású eredeti edényeket találunk; ezek egy hajdan lehányatott kis ipar maradványai s őket féltve az asszonyok őrizték meg, különösen Erdélyben, hol a kerámia eme ága a XVII. század első éveig megy vissza, amidőn az erdélyi fejedelmek egyike a Délitől kiűzött német anabaptisták egy részét ott letelepítette, kik között sok szakértő fazakas is volt. Eredeti hazájukra gondolva, könnyen megértjük, hogy színes edényeik első pillantásra az olasz hatást árulják el. Különleges, újkereszténynek nevezett technikájuk általánosságban magasabb felszínre emelkedik Erdély hajdani, sokkal egyszerűbb kerámiaművészeténél, mely napjainkban ismét visszahányatott.“

²⁵ A zsidók levantei államáról Marsili az 52. köt. 617—640 l. szól.

növény- és állatvilágról vagy nemes családokról, vagy Erdély vallási helyzetéről folytatott kutatásai. Mindezeket — amidőn szükséges és célszerű volt — művészi értékű illusztrációkkal szerelte fel. E jegyzetek a források közvetlensége, pontossága, részletessége miatt is rendkívül fontosak, úgy, hogy aki Erdély XVII. századvégi állapotáról számot akar adni, nem mellőzheti ismeretüket s tanulmányozásukat a nélkül, hogy magát elsőrendű okmányanyagtól meg ne fosztaná. A történész sem mentesítheti magát teljes ismeretüktől, ha eme oly jelentős korszak katonai s politikai eseményeinek részletes történetét akarja megírni, vagy a földrajztudós, aki Erdély hegy- és vízrajzi alakulatára kíváncsi, vagy földrajzának szempontjából változatos, gazdag, kiadatlan s mintegy egészében első kézből való térképanyagot akar kezébe venni. Kétségbe merem vonni, hogy nyilvános gyűjteményekben (budapesti és bécsi múzeumok, levéltárak, könyvtárak) a térképeknek, rajzoknak és vázlatoknak oly nagy halmazát lehessen találni az erdélyi vidékekről, mint amilyent Marsili iratai tartalmaznak. Ugyanez állítható a levelekről és számos hivatalos okmányról, melyek a „történelmi források“ közé tartoznak.

5. Összefoglalás.

Ez a rövid összefoglalás, mely a hely szűke miatt kizárólag csak Erdéllyel foglalkozott, csupán a figyelmet akarta felhívni arra, hogy minő érdeklődésre tarthat számot a többi fennmaradó anyag, mely Magyarországra, továbbá a Duna-melléki Európa sok más országára, különösen Törökországra, Jugoszláviára, Dalmáciára, nemkülönben Svájcra, Olaszországra, Délfranciaországra, Hollandiára vonatkozik, tehát mindazon országokra, amelyeket Marsili látott s hosszabb vagy rövidebb ideig meglátogatott. Ily kiváló tudós centennáriumának megünnepelésén Európa majdnem minden országa képviselőinek találkoznok kellene. Az olasz és magyar kutatók mindenesetre mindent megtesznek, hogy Marsili műveit a meg nem érdemelt feledéstől megmentésük. Kívánatos, hogy a magyar tudósok is behatóan foglalkozzanak ezekkel a magyar történelemre és művelődésre nézve eredeti okmányokkal, melyeket e nagy olasz szeretete s kutató szorgalma hozott létre. Marsili megérdemli, hogy a század magyar-olasz kulturális kapcsolatainak kiváló kutatói közé soroljuk.

Olaszból fordította: *Gauder Andor*.

A kisebbségi kérdés szociológiai oldala.

Irta: Dr. Sulyok István.

Tizenkét esztendő telt el azóta, hogy az erdélyi magyarság életkörülményeiben oly változás történt, melynél általánosabbat és mélyrehatóbbat népek életében elképzelni sem lehet.

A történelmi fordulat a katasztrófák minden jegyét magán viselte. Évszázadok gazdasági és forgalmi fejlődésének útjai minden átmenet nélkül megszakadtak. A kulturális önrendelkezés joga megszünt. A sajátosan kialakult társadalmi szervezet felborult: legfőbb hordozójának, a középosztálynak, sorai végzetesen megritkultak, a megmaradtak elvesztették gazdasági alapjukat, avagy olyan helyzetbe jutottak, hol nemzettartó szerepükben korlátozva vannak. A központosított politikai és gazdasági élet a teljes felbomlás és iránytalanság állapotába jutott abban a pillanatban, amikor a központi gazdasági és kormányzati szervek lüktető ereje elapadt. Az új főhatalom, melynek kezébe az átrendezés és átszervezés legfőbb eszközei kerültek, az erdélyi magyarság végzetesen új problémáival szemben a legjobb esetben a közöny, igen sokszor azonban az ellenségeskedés álláspontját foglalta el.

Ez az új helyzet, mely a zavar és az általános összekuszáltság, a napról-napra szaporodó egyéni katasztrófák jegyében állott, szinte minden ponton azonnali cselekvést, jogok és helyzetek védelmét, a védelem szerveinek sürgős megalkotását követelte. A kéznél levő eszközök politikai és jogi természetűek voltak. Természetes jelenség tehát, hogy az erdélyi magyarság mind társadalmi csoportosulásaiban, mind pedig egyénenként elsősorban ezeketán nyult. Az, hogy az új erdélyi magyar közéleti mozgalom utóbb ezeken a pontokon kissé megmerevedett, különböző körülményekben leli magyarázatát. Az első és talán legfőbb okot abban a sajátosan magyar szellemi hajlandóságban kell keresnünk, mely a jogkövetelésben, a szerzett jogokért vívott politikai harcban keresi mindenekelőtt a bajok orvoslását. Ennek a magyar lelki tünetnek fejlődési multját nem szükséges ismertetnünk. A magyar históriának, különösen azonban az erdélyi törekvések történetének minden lapján találunk ehhez az evolúcióhoz adatokat és magyarázatot. Elősegítette azonban ezt az irányzatot a nemzetközi jog átalakulása is, mely a világháborút lezáró egyezményekből indult el útjára. A nemzeti jogok helyett, melyeket az erdélyi magyar nép történelmi államával együtt elvesztett, nemzetközi egyezmények új jogokat helyeztek kilátásba. Ezek az egyezmények egész jogrendszer

alapvonalait mutatják, melynek az volna a hivatása, hogy a területi kérdések megoldhatatlanságát a kisebbségekké tett nemzetek közösségi jogainak nemzetközi biztosításával hidalják át. Mint hajdan a koronázási hitlevelek s az idegen uralkodók egyéb ígéretei, most ez a nemzetközi ígéret szolgáltatott alapot és alkalmat formászerint új, lényegében azonban tradicionális grávéminális politikára. Jogok követeléséről lemondani, oktalan és céltalan volna. Ma is áll a Deák Ferenc-i mondás igazsága, hogy csak azokat a jogokat veszíthetjük el, melyekről önként lemondunk. A politikai küzdelem azonban, mely a jogok követelésével együttjár, nemcsak viseli a harc elnevezést, hanem belső természete szerint is az. Ha kizárólagosan uralkodik a közéleten, egyoldaluvá teszi az egyesek gondolkozását és egyoldaluvá a közéleti erők csoportosítását is. Ne felejtsük el, hogy például Napoleon történelmi jelentőségét, ennek a jelentőségnek megmaradt eredményeit nem annyira hadvezéri sikerei adják, mint államszervező lángelméjének egységes nagy műve, mely a modern francia nemzeti állam alapjait minden ponton lerakta. Az alkotmányos és szerződéses jogok követelése mellett, az ezzel járó politikai harccal egyidőben nekünk is, mint minden kisebbséggé lett nemzetnek, égetően szükségünk van megmaradt és újonnan fejlődésnek indult társadalmi erőink szerves összekapcsolására és összhangos elrendezésére. Szükségünk van elsősorban arra az elméletre, arra a tanra, mely egyedül adhatja a gyakorlati, a mindennapos munkánk alapját és folytonosan irányító elveit. Ahhoz azonban, hogy ezt az elméletet megtaláljuk, s ezt a tant hirdethessük, ismernünk kell a kisebbségi helyzetnek szociológiai természetét és tulajdonságait. Nem kétséges, hogy ez a helyzet társadalomtudományi szempontból újszerű, szinte minden vonatkozásban eltorzult formákat mutat. Olyan tüneteket, melyeket a társadalmi törvények buvárai számba azért sem vehettek, mert hasonlókat nem igen ismertek. Annál inkább van azonban szükség ebben a kérdésben elmélyedésre, kutató munkára nemcsak a magunk önző szempontjaiból, hanem általános emberi érdekekből is.

Amikor tehát a kisebbségi probléma szociológiai oldaláról beszélünk, azokat a társadalmi fenoméneket és törvényeket értjük rajta, melyek a nemzeti kisebbségeket, mint zárt társadalmakat jellemzik és irányítják. Ezeket a fenoméneket és törvényeket pedig azért akarjuk kutatni és megkeresni, mert csak ezeknek teljes ismeretében válik lehetségessé annak a társadalmi orgánizmusnak elméleti megrajzolása és gyakorlati megvalósítása, melyben a lehetőségek korlátai között a kisebbségi sorba sülyedt ember korszerű közös életének feltételeit magának megteremtheti és igényeit kielégítheti.

A helyzet történelmi körülményeinek és a magyar szellem halandóságainak egyaránt következménye az, hogy a kisebbségi kérdésnek csupán jogi és politikai oldalait szoktuk látni.

A körülményes uton, mely az állam hatalmának kiszögelései és a kisebbségi társadalom öntudatlanságának kátyúi között kanyarog, az első állomást annak a kérdésnek tisztázásával kell tartanunk, hogy egyfelől mit értünk nemzeti kisebbségen, másfelől, hogy a nemzeti

kisebbségek a szociológia szempontjából milyen társadalmi alakulatnak minősülhetnek.

A kisebbségek fogalmának meghatározását illetően Balogh Arthur definíciójához tarthatjuk magunkat. Eszerint nemzeti kisebbségeken azoknak az állampolgároknak összességét kell értenünk, kik az államnép nemzetiségétől eltérő, más nemzetiséghez, tehát más népközösséghez és kultúrközösséghez tartozóknak vallják tudatosan magukat. Nem kétséges, hogy az erdélyi magyarság ennek a meghatározásnak minden ismertető jelét magán viseli. Sőt ennél többet is. Hosszú, máig is eldöntetlen vita folyik arról, hogy az embereknek milyen csoportjait lehet a nemzet fogalma alá sorozni. A francia ideológia hatása alatt a tudomány arra hajlik, hogy a nemzet és az állam fogalmait congruens értékeknek minősítse. E felfogás szerint az állam mintegy testi megjelenése, külső formája és szerkezete volna annak az ideális tartalomnak, melyet a nemzet jelent. Mivel pedig államon bizonyos meghatározott területen, főhatalom alatt megszervezett népet szokás érteni, eszerint nemzetnek csak olyan népeket tekinthetnénk, melyeknek a történelmi sors megadta azt a kedvezést, hogy a saját területükön a maguk szellemében haladhassanak életüknek útjain. Ennek a meghatározásnak mind az élet valóságai, mind a történelem tanulságai ellenmondanak. Az élet szava, mely ma emberi kultúrközösségek minden tagjának érzésvilágából szól, arra tanít, hogy a nemzet nem jogi fogalom, a történelem alakulásainak esetlegességeihez és véletlenjeihez semmi köze nincsen, hanem annak határait az a mélyen, az ember legbensőbb érzésvilágában gyökerező erkölcsi szolidaritás vonja meg, melyet az előhaladott ember lelkében a közös multnak emlékei s a közös jövőnek céljai, a százados együttélés során kialakult nyelv, kultúra, faji jelleg, életformák és életütem fejlesztenek ki. Ez az erkölcsi szolidaritás érzésektől átítatott finom, láthatatlan szálakkal tartja össze az egy nemzethez tartozó emberek csoportjait s legközelebb a vérségi kapcsolatok tudatához áll. Az államnak és nemzetnek elválaszthatatlanságáról szóló elméletet a történelem nem egyszer hozta zavarba. Lengyelország állami életének a három szomszédos nagyhatalom az erőszak jogán véget vethetett, a lengyel nemzeti szolidaritás azonban az államtalanság évszázadaiban is elevenen élt, pillanatig sem szűnt meg lüktetni, s nemcsak a szellem világában realizálódott folytonosan, hanem sohasem adta fel teljes önrendelkezésének és önjóságának akarását. Ez a zavar pedig még jobban bonyolódott akkor, amikor a világháborút lezáró egyoldalú egyezmények milliós embertömegeket törtek ki nemzeti államuk testéből, abból a történelmi és társadalmi keretből tehát, melyben az újkori emberiség fejlődésének összes állomásait megélték. Lehetséges-e, hogy az az embercsoport, mely tegnapig magán hordozta a nemzeti jelleg minden társadalmi és kulturális ismertető jelét, ma ezt elveszítse csupán azért, mert a hatalmi erők eltolódása más állami főhatalom alá tolta azt a területet, amelyen és amelyből közös élete kinőtt?

Egyetlen pillanatig sem lehet kétséges tehát, hogy azok az embercsoportok, melyek régen kialakult állami és egyúttal nemzeti kötelé-

kekből kerültek ki más államok, más nemzeti kötelek fenhatósága alá, *nemzetek*, ennek a meghatározásnak kultúrális és szociális értelmében. S épen ilyen kétségtelen az is, hogy általánosságban a nemzet fogalmában túlyomó a kultúrális és társadalmi tartalom. Ha nem lenne túlságosan merész az az állítás, melynek tudományos igazolására sokkal nagyobb felkészültség és tanulmány volna szükséges, arra az álláspontra helyezkedhetnénk, hogy a nemzet fogalmában kizárólagosan csak társadalmi és kultúrális a tartalom. Az állam ezt a tartalmat legfeljebb a maga szolgálatába állítja s ez a szolgálati viszony nem is mindig szerencsés és előnyös a nemzeti közösség számára, amit azok az esetek bizonyítanak, amikor a nemzet nevében vagy éppen annak ellenére egyes társadalmi vagy hatalmi csoportok kaparintják meg az állami főhatalmat. Megfordítva is történik azonban: előfordul az is, hogy több együttélő nemzet közül az egyik veszi teljesen a maga birtokába az államot. A világháborúból megszületett utódállamok például a kisebbségi kérdést úgy vélik a legegyszerűbben megoldhatónak, hogy francia példára nemzeti államoknak deklarálják magukat, a nemzetnek és az államnak elválaszthatatlan egységét hirdetik, s egyszerűen nem vesznek tudomást a más nemzetiségű csoportokról, ha azok milliós embertömegeket számlálnak is. Önmagukat cáfolják azonban meg, amikor egyidőben azt tanítják, hogy az államnak egyetlen célja és hivatása a többségi nemzet érdekeinek szolgálata. Elismerik tehát, mert valóságokat nem lehet el nem ismerni, hogy két külön társadalmi fenomén van itt jelen: az egyik az erkölcsi, a társadalmi, a kultúrális tartalomtól duzzadó nemzet, a másik a jogi, a politikai, a gazdasági életforma: az állam. A kettő lehet egymással ezerszeres kölcsönhatásban, de egynek akkor sem tekinthető, ha az államnak valamennyi polgára egyúttal ugyanannak a nemzetnek fia is. Nem tekinthető pedig egyszerűen azért, mert amíg a nemzet orgánikus, magasabbrendű társadalmi lény, melynek jellegét, sajátosságait csak lassú orgánikus evolúció módosíthatja, addig az állam tisztán mechanikus alakulat, mely hatalmi aktusok, gazdasági befolyások hatása alatt máról holnapra megváltoztathatja alakját, kiterjedését, egész életformáját.

Az állam valóban az emberek együttélésének csupán egyik formája. Kerete lehet tehát a nemzet együttélésének is. A mai modern demokratikus állam a legmagasabbrendű életforma, melyet ezidő szerint ismerünk. Ezért jutott a tudomány arra a végső következtetésre, hogy minden nemzetnek elvitathatatlan emberi joga van önálló önrendelkező állami élethez, de ugyanezért támad megoldhatatlannak látszó bonyodalom akkor, ha a nemzetek lakóhelyei földrajzilag semmiképen sem határolhatók el működésre képes gazdasági és kormányzati egységekre. Ez a bonyodalom azóta tart, amióta a népek nemzeti öntudatra ébredtek. Élessé és elodázhatatlanná vált attól a pillanattól kezdve, amikor Páris külvárosaiban félredobták a történelmileg kialakult gazdasági és politikai egységeket és kísérleteket tettek új nemzeti államok megteremtésére.

A társadalomtudományi kutatásnak azonban nem önmagáért való célja az, hogy elméleti megállapításokhoz jusson. Az elmélet csak

iránytű, melynek az a feladata, hogy vezessen a társadalmi tünetek vadonjában, hol gyakran nem látja meg az ember a fától az erdőt. Mi sem elégedhetünk meg azzal a megállapítással, hogy a kisebbséggé tett magyarság az állami főhatalom birtoka nélkül is nemzet maradt. Ebből a megállapításból kétágú következés folyik. Az egyik: ha nemzet vagyunk, akkor állami élethez van jogunk, s ha ez valóban lehetetlen volna, úgy mindenképen jogunk van arra a legmesszebb menő kártérítésre vagy biztosítékra, mely a mai modern állam gazdasági és kormányzati rendszerével összefér. Jogunk van tehát területi önkormányzatra, ahol ennek feltételei megvannak; kisebbségi jogokra, ahol másképen egyenrangú emberi életet nem élhetünk. A következő lépés ebben az irányban a gyakorlati politika terére visz s így kívül esik vizsgálódásaink tárgyán. A másik nehezebb útra vezet: ahhoz a kérdéshez, hogy az adott helyzetben, az új állam szorongató keretei között milyen utakra szorul a nemzeti élet, milyen eszközökkel gondoskodhatik mégis igényeinek kielégítéséről és miképen biztosíthatja fejlődését.

Amikor ebben a vonatkozásban adott viszonyokról beszélünk, értünk kell ezen elsősorban a szóban forgó nemzeti államok dogmáját, mely minden más nemzeti alakulatot a maga területéről kizár, ilyen alakulatoknak közjogi jelleget nem ad s az állami főhatalom eszközeit rendelkezésükre nem bocsátja.

A társadalmi alakulatokat különféle szempontokból szokás osztályozni. Ezek közül a leginkább lényegbevágó megkülönböztetésnek azt az osztályozást tekinthetjük, amely aszerint különbözteti meg a társadalmi alakulatokat, hogy a csoportosuló ember egyéniségét teljesen felöleli-e, avagy pedig azt többé-kevésbé szabadon hagyják. Az utóbbiak sorába azok az alakulatok tartoznak, melyeket a társulás vonzó ereje, az abból származó előnyök tudata teremt meg. Giddings ezeket „összetételi egyesüléseknek“ nevezi. Az előbbieket — mondja Tegze Gyula — „önálló körök, melyek egymástól nemcsak külsőleg válnak el, de egyéniségüket teljesen érzik is, a többi kapcsolatuktól magukat élesen megkülönböztetik, azokkal esetleg szembe is helyezkednek. Tagjaikat minden vonatkozásban felölelik, azoknak minden szükségleteiről gondoskodni igyekeznek. Élő, akaró és cselekvő magasabbrendű lények ezek, melyek megfelelő szervezetet igyekeznek maguknak teremteni, s mind a társadalmi, mind a politikai életben a legnagyobb szerepet játsszák.“ A társadalomtudomány ezeket az alakulatokat *közösségeknek* nevezi.

Aki nem is fogadná el ezt a felfogást, hogy a nemzetiségi csoportok, vagy amint ma nevezzük, a nemzeti kisebbségek, nemzetek, mert ennek a legmagasabb társadalmi és kultúrális közösségnek minden tulajdonságával és ismertető jelével rendelkeznek, azt kétségbe már nem vonhatja senki, hogy a nemzeti kisebbség olyan társadalmi csoportosulás, mely tagjainak egyéniségét egészen felöleli. Tagjai köznap értelemben véve a legszorosabb társadalmi közösségben élnek. Ez a közösség termeli ki számukra a társadalmi értékeket: ebben él és fejlődik nyelvük, kultúrájuk, ebben alakulnak ki szokásaik, világnéze-

tük és életemük. Ez a milió határozza meg művészetük formáit, annak minden ágában. A gazdasági kapcsolatokra is ráüti ez a közösség a maga jegyét, ha a gazdasági életben jogi határok nélkül nem is lehetséges a zárt jelleg és ezek a kapcsolatok különböző ilyen körök szerint nagyon is különböző gazdasági erkölcsöket, gazdasági berendezkedéseket és szokásokat mutatnak.

Ezeknek a közösségeknek azonban egyik legnevezetesebb ismerető jelük az, hogy gondoskodni igyekeznek tagjaik minden igényéről. Ha az állami élet formáját meg tudják maguknak szerezni, a főhatalom minden eszközt ehhez megad. Olyan államokban, ahol a kisebbségek területi vagy személyi autonómiát élveznek, vagy pedig, ahol a kisebbségi jogok rendszere nemcsak ígéret és jelszó, hanem törvényes valóság, — a főhatalom eszközeiből több vagy kevesebb juthat erre a célra a kisebbségeknek is. Hogyan gondoskodják azonban tagjairól az a kisebbségi közösség, melynek a nemzeti állam féltékenysége és önzése ehhez nemcsak hatalmi eszközöket nem ad, hanem üldöz minden olyan törekvést vagy szervezetet, mely ezt a célt tűzi maga elé?

Ha az állam végső fokon szintén társadalmi alakulat, a köznapi szóhasználat mégis helyes nyomon jár, amikor intézmények, közéleti funkciók jellemzésénél szembeállítja az állami jellegűeket a tisztán társadalmiakkal. Való az, hogy az államot fejlődésének magasabb fokain önállósodása, mechanizálódása, gépezetének bonyolultsága mindinkább kivetkőzteti azokból a tulajdonságokból, melyeket társadalmiaknak szoktunk nevezni. Az együttműködés önkéntessége, a szövetkezési jelleg még a demokráciában is elhalványul a főhatalom mindenhatósága előtt. Így adódik az, hogy teljesen homogén népek közös életében is élesen elhatárolt munkamegosztás alakul ki állami és társadalmi intézmények között. Különösen az angol-szász szellem igyekszik az állami hatáskört minél szűkebb területre szorítani s igen fontos közfunkciókat enged át társadalmi alakulatoknak. Ezzel szemben a latin kultúrkör a francia királyság örökségeképpen az állami mindenhatóság jegyében áll.

Amikor tehát nemzeti kisebbségeket, vagy helyesebben kisebbségi nemzeteket a nemzeti dogma megfosztja attól, hogy közjogi formában az állami főhatalomnak bármilyen kicsiny részét a magunk nemzeti céljainak szolgálatába állíthassák, nemzeti igényeik kielégítésére többé-kevésbé szabadon áll a tisztán társadalmi szervezkedés eléggé tág, hatalmi intézkedésekkel tartósan alig szűkíthető területe. Ezen a területen kell tehát megtalálni azokat a szervezeti formákat, azokat az intézményeket, melyek nemzeti egységüket nemcsak dokumentálják, hanem azt a fejlődés útján tartani, igényeit kielégíteni, életműködését szabályozni is tudják.

A tisztán társadalmi szemlélődés útján elindulva azonban azonnal szembetalálkozunk a társadalmi csoportosulásnak ama kategóriáival, melyek ma nagyon is előtérben állnak: a társadalmi osztályok kérdésével. Felvetődik a kérdés, hogy melyik az erősebb: a nemzeti kapcsolat, melynek öntudatos átérzése műveltséget, ideológiát követel, avagy az osztályérdek, melynek hirdetésével éppen az alsó, széles nép-

rétegekre erős szervező befolyást kell gyakorolni. A szervezkedési lehetőségeknek ez a kereszteződő iránya nagyobb nehézség a tevékeny kisebbségi egység kiépítésében, mint az államhatalom minden akadékoskodása és gyanakvása. Nehézség, de nem elháríthatatlan akadály.

Kétségtelen, hogy az állami életet élő homogén népek fejlődésében az osztályok tusája szabadon hullámozhatik, a nélkül, hogy ez által a nemzeti élet funkciói fennakadást szenvednének: az állami keret ezeknél a hullámzásoknál a szilárd edény szerepét játssza, mely megóv a szétfolyás ellen. Míg a kisebbségi helyzetben az osztálytagozódás állandóan azzal a veszéllyel fenyeget, hogy az osztályérdek az új edény, vagyis az új állam horizontális társadalmi rétegeződéseiben keres támaszt és elhelyezkedést, keres politikai szövetségest is s ezzel elvész a szilárdabb kisebbségi egység konstrukciója számára vagy legalább is neutralizálódik, külszínnek óvására szorítkozik s a nélkülözhetetlen aktív áldozatos és tettekre kész közreműködéstől visszahúzódik.

A gyakorlati kisebbségi közélet minden munkása tapasztalhatta, hogy ilyen tünetek valóban észlelhetők. Tapasztalhatja azonban azt is, hogy ezeknek ellensúlyozására magából a kisebbségi helyzetből sugárzanak ki igen jelentős és erősen latba eső erők.

Első ezeknek sorában az az ellenhatás, melyet a gazdaállam nemzeti dogmájának önzése és kiméretlen kizárólagossága vált ki, társadalmi tagozódásra való tekintet nélkül minden kisebbségi individuumból, mert különbség nélkül mindegyiket gátolja és akadályozza valahol, akár csupán közöny és nemtörődömség, akár céltudatos elnyomás alakjában jelentkezik is. Ennek a természetes és ösztönös ellenhatásnak legfőbb következménye az, hogy az egész kisebbségi közösség mindenféle belső tagozódásával egyetemben, együttesen és összesen sajtáságos, elnyomott és mellőzött osztályhelyzetbe kerül, míg a többségi nemzet minden társadalmi kategóriája a megfelelő kisebbségi fokkal szemben a kiváltságos osztályhelyzetek minden jegyét mutatja. Ebből a viszonyból a társadalmi szolidaritásnak új forrása fakad, mely az elsődleges, a nemzeti szolidaritással együtt alkalmas terepet kínál a gazdasági érdekellentétekből kinövő osztálytagozódás szakadékaiknak áthidalására. A meglevő hidak megerősítésére s újak építésére.

A meglevők sorában külön-külön figyelmet érdemelnek a nemzeti kultúrának, a vallási életnek és a társadalmi egyesüléseknek intézményei. Mind a három csoport olyan területet jelent, melyeken a társadalmi tagozódás a dolgok természete szerint háttérbe szorul.

A kisebbségi nemzeti egységnek kétségtelenül legbiztosabb és legerősebb pillérét olyan országos társadalmi szervezet szolgáltathatja, mely a nemzeti kultúrának minden szellemi, erkölcsi és anyagi problémáját egységesen szolgálja. Ahogy a rendszerességben és átgondolt-ságban előljáró német kisebbségek életében kivétel nélkül döntő szerepet visznek mindenütt a Kulturverband-ok, úgy a magyar kisebbségeknek is égetően szükségük van ennek a második szervezetségi vonalnak minél erőteljesebb, egységesebb és főképpen gazdaságosabb kiépítésére.

A vallásos emélyülés és a nemzeti érzésvilág kölcsönhatásai és

gyakorlati viszonylatai sokszor adtak fel már problémákat kisebbségi gondolkozóknak. Ha abból a meggyőződésből indulunk ki, hogy az egyensúlyozott, egész lelkű művelt ember számára egyformán nélkülözhetetlen lelki funkció mindakettő, nyilvánvaló, hogy csupán a leg-szorosabb összefonódottságról lehet ezen a téren a szó. Ezt az összefonódottságot mintegy megtestesíti a felekezeti iskola azzal, hogy a nemzeti oktatás egyetlen mentsvára. De pusztán társadalmi szempontból nézve is, az a szervezettség, gazdasági és összetartó erő, amit a hitvallásos szervezetek jelentenek, a kisebbségi egységnek fontos tényezőjévé válik önmagában is, különösképen azonban akkor, ha a társadalmi alkotóerőnek, a közéleti hajlammal egyidejűleg más, összefoglaló működési területei is vannak.

A harmadik szervező lehetőséget a különféle társadalmi egyesületek jelentik. Azokban a társadalmakban, melyek az állam tevékenységét szűk mederben igyekeznek tartani, ezek a szabad egyesületek számos olyan közfunkciót látnak el, melyek másutt állami feladatot alkotnak. Érthető tehát, hogy a kisebbségi társadalmak, melyekkel szemben az állam fokozottabb mértékben törekszik hatalmát érvényesíteni és hatáskörét kiterjeszteni, ezt a példát követni igyekezzenek. A baj csak az, hogy ez a folyamat inkább ösztönös, mint céltudatos, A következménye ennek a legkülönbözőbb társadalmi egyesületek ötletszerű elszaporodása s ezzel az egyesülésben rejlő erő haszontalan elforgácsolódása. Vannak csaknem kizárólag magyarok által lakott, tízezer lelket el nem érő városkák, hol a többé-kevésbé azonos célú jótékony és társas egyesületek száma eléri olykor a harmincat is. Az egyesületeknek ez a rendszertelen elburjánzása Angliában, a társadalmi szervezetek hazájában is bekövetkezett. Ott a társadalmi kutató és kísérleti állomások, a settlementek, ezt a problémát újabban szintén vizsgálódásaik tárgyává tették és egyfelől tudományos módszerekkel, másfelől pedig a propaganda, a felvilágosítás, a meggyőzés és tanácsadás eszközeivel igyekeznek racionális munkamegosztást vinni az egyesületi életbe. Erre komoly szükség van a kisebbségi életben is. A különböző társadalmi egyesületek, különösen ha élnek a törvényadta lehetőséggel és országos szövetségekbe tömörülnek, nagyfontosságú kisebbségi életfunkciók elvégzésére vagy legalább előmozdítására vállalkozhatnak.

Ezek a különböző társadalmi szervezetek áthidaló, egyesítő, tehát nemzetépítő hivatásuknak azonban teljesen és helyesen csak akkor felelhetnek meg, ha tevékenységük a maguk munkakörében egyfelől, másfelől pedig együttműködésük a munkamegosztás és a kölcsönös kiegészülés szempontjából megfontolt, kipróbált terv szerint történik. Szembe kell állítanunk világosan elválasztva egymástól és meghatározva egyik oldalon a nemzeti élet szükségleteit, a másik oldalon azokat az eszközöket, melyek már ma rendelkezésre állanak, és a lehetőségeket, melyek talán még kihasználásra várnak. Mindkét feladatnak elvégzése azonban rendszeres, intézményes munkát, elméleti és gyakorlati szociológiai felkészültséget követel. Társadalmi tanulmányi munkát, tehát azt az intézményt, mely ezt elvégezze s tanul-

ságait az érdekeltekhez eljuttassa, azokat az életbe átvinni törekedjék.

Ez a munka még fokozottabb mértékben kívánatos a kisebbségek életében akkor, ha a nemzeti egységnek szerves kifejezéséhez új intézményekre vagy legalább is új módszerekre van szükség. Ha nem hunyunk kényelmesen és gyáván szemet az erdélyi magyarság társadalmi és felekezeti széttagoltsága előtt és bátran bevalljuk magunknak, hogy ez a széttagoltság, még inkább ennek lelki visszahatásai nemcsak az összességnek, hanem a meglévő szervezetségeknek is kárára és ártalmára vannak, be kell vallanunk azt is, hogy ilyen összefogó és kiegyenlítő intézményekre az erdélyi magyarságnak különösen nagy szüksége van.

Amikor ezekben az új pántoknak keresésére indulunk, két szempontot semmiképpen sem szabad tekinteten kívül hagyunk. Az egyik az, hogy kisebbségi nemzeti egységünknek reális alapja nem politikai, mert nem vagyunk állam és közjogi formációink sincsenek ezidőszerint, nem jogi, mert közös magánjogaink sem lehetnek, hanem mindenekfelett társadalmi: társadalmi együttélésünknek termékei és értékei tartanak elsősorban össze. Nyelvünk, melynek külön erdélyi zamatja, külön erdélyi színei vannak; szokásaink, melyeknek a múltban vannak a gyökerei; erkölcsünk, mely történelmi fejlődésünknek folyton előttünk álló tükre. A másik szempont pedig az, hogy a komoly, a veszélyes ellentétek, melyek a kisebbségi nemzeti egység kifejezését és megszilárdítását akadályozhatják, vagy legalább is hátráltatják, *gazdasági természetűek.*

Ezen a ponton jutunk el legcélszerűbben a kisebbségi életközösség talán legfontosabb, de mindenesetre legaktuálisabb területére: a közös gazdasági problémákhoz.

Azok a társadalomtudományi elméletek is, melyek nem a forradalom, az erőszak álláspontján állanak, hanem az evolúcióban, a céltudatosan irányított és befolyásolt fejlődésben látják a kiegyenlítődesnek, a szociális békének útját, a legnagyobb szerepet szánják bizonyos gazdasági funkciók társadalmosításának. A társadalmosításnak ez a formája azt jelenti, hogy bizonyos gazdasági szolgáltatásoknál az egyéni érdek helyébe intézményesen a közérdek lép. Annak a társadalmi körnek közös érdeke és haszna, mely ezt a műveletet végrehajtja. Az egyéni érdek pedig vagy teljesen kikapcsolódik, vagy pedig előre meghatározott és át nem léphető mértékre szorítkozik. Ennek a berendezésnek kettős az előnye: az első az, hogy a társadalmasított gazdasági funkció már működése közben is kizárólag a közös, az általános érdeket tartja szem előtt, a másik, hogy e gazdasági tevékenység elért üzleti eredménye visszazáll ugyanarra a közösségre bizonyos meghatározott módokon.

Ha nem veszítjük el szem előtt kisebbségi nemzeti egységünk társadalmi természetét és működésének problémáit, meg kell látnunk, hogy bizonyos gazdasági ágazatok céltudatos társadalmosítása útján összefogó és egyben kiegyenlítően is ható társadalomgazdasági formációkhoz juthatnánk.

Ennek a sokoldalú gazdasági problémának bővebb tárgyalásába

nem foghatunk. Reá kell azonban mutatnunk azokra az irányokra, melyekben ilyen természetű lehetőségek mutatkoznak.

Az első a szövetkezeti terület. Főlegesen a szövetkezeti mozgalom általános gazdasági jelentőségére reámutatni. A gazdaságinál azonban semmivel sem kisebb ennek a mozgalomnak társadalmi fontossága. A szövetkezet a közcélú együttműködés legjobb gyakorlati iskolája.

A második érintkezik a szövetkezeti gondolattal, de általánosabb elvi jelentőségű kérdés: a kisembereknek, tehát a széles néprétegeknek takarékoságán felépülő hitelnek közcélúvá és közhasznúvá tétele ez a probléma. Svájcban a néptakarékosságnak gyümölcsét az állam garantálja: a teljes biztonság fontos tényezője a takarékosági kedvnek, az állam ellenőrzése pedig gondoskodik arról, hogy a privilégizált takarékpénztárak tőkekezelésének és hitelnújtásának költségei minimálisak legyenek. Ugyanezen az elven alapultak a háború előtt az erdélyi szászok kerületi takarékpénztárai: egyfelől a részvények kamatozásának fix limitálása, másfelől pedig a költségek alapszabályszerű maximalása gondoskodtak arról, hogy a takarékosági tőkéken alapuló hitelnújtás elsősorban közérdekű szempontokat követhessen.

A harmadik a biztosítás ügye. Kipróbált külföldi példák tesznek bizonyosságot amellet, hogy a biztosítási üzlet különösképen alkalmas társadalmi célok szolgálatára. Ennek a nagyjelentőségű üzletágnak már alapgondolata is szociális természetű. Olaszországban és Németországban még a háború előtt reájöttek arra, hogy ennek a kölcsönösségben és bizalmon felépülő közgazdasági tevékenységnek hasznát közérdekűvé lehet tenni: Olaszországban az állami, Németországban a községi biztosítások rendszere ezen a felismerésen alapult és nagyjelentőségű szociális intézmények fedezetét teremtette elő.

A negyedik az anyaország szellemi termékeinek, elsősorban a magyar könyvnek közvetítése. Külön tanulmányt érdemelne az a sajátos rendszer, ahogyan ma — általában — a magyar könyv Erdélybe jut. Most csupán annak a megállapítására szorítkozunk, hogy a közvetítő kereskedelem költsége minimálisan 50%, de voltak esetek, különösen sorozatos műveknél, ahol a könyv árának 70%-át is elérte. Ezzel szemben köztudomású tény az, hogy a német könyv közvetítése a német kisebbségekhez szinte kizárólag altruista társadalmi szervezetek kezében van s ezeknek első célja, hogy a könyvet egyfelől minél olcsóbban juttassák az olvasóhoz, másfelől pedig a közkönyvtárakat ingyen lássák el könyvanyaggal.

Ezeknek a vizsgálódásoknak körébe volna vonható a sajtó problémája is, bárha kétségtelen, hogy itt minden kísérlet többé-kevésbé járatlan utat talál maga előtt. Különösen két körülmény figyelmeztet arra, hogy a sajtó problémáját ebből a szempontból figyelembe vegyük. Az egyik az, hogy az erdélyi magyarság még ma is hozzávetőlegesen 300.000 lejt költ naponta erdélyi magyar lapok vásárlására, ami évi átlagban eléri a 100,000.000 lejt. A másik, hogy a sajtó emiatt társadalmi produktum, a növekvő termelékenység legtisztább példánya, s mint ilyen különösen alkalmas arra, hogy a reáfordított

társadalmi munkának bő gyümölcsöt hozzon akár közvetlenül, akár közvetve közérdekű funkciók elvállalásával és ellátásával. A párisi katolikus Bonne Presse-központ a legbeszédesebb példa arra, hogy céltudatos társadalmi munkával a sajtó terén is óriási eredményeket lehet elérni, a legnehezebb körülmények között is.

Ez a felsorolás azonban csak irányokat jelöl. Irányokat, amelyeken céltudatos felvilágosító társadalmi munkával bizonyosan el lehet jutni új, összefogó és egyúttal ellentéteket kiegyenlítő intézményekhez. Minden olyan intézmény pedig, mely ma ezzel a hatással jár, szükségszerűleg a nemzeti egység tényezőjévé is válik.

Ha tisztáztuk a nemzeti kisebbségek viszonylatainak társadalmi természetét és felfedtük az utakat, melyeken a társadalmi erők fejlődése lehetségesnek mutatkozik, el kell jutnunk a probléma egyik sarkpontjához, ahhoz a kérdéshez, hogy a kisebbségeknek, mint társadalmi, öncélú organizmusoknak, hol, miben vannak a biztosítékai. Hol vannak a szankciók, melyek az elhatározások végrehajtását biztosítják s megteremtik a szükséges társadalmi fegyelmet?

A szociológia is a társadalmi szervezkedést befejezettnek csak akkor tekinti, ha a kiképződött alakulatok nem a résztvevők pusztá akaratán alapulnak, hanem ha fennmaradásuk tekintetében kisebbségnagyobb biztosítékokkal rendelkeznek. A szankciók között, melyek különböző társadalmak összetartó biztosítékaiként szerepelnek, ismerjük a vallást, a vallási szabályokat; ismerjük a jogot akár szokáson, akár törvényen alapszik is és ismerjük a közvéleményt. Előbb csak a vallás, később a törvény ír elő, szab meg, határoz el mindent. A hasznoságnak, a célszerűségnek felismerésével azonban a fejlődő, a nemesedő társadalmakban egyre kevesebb a szükség korlátokra s egyre tágabb teret kap az új, n. természetes szankció. A berendezések és szabályok észszerűségéből és hasznosságából kiáradó parancsoló erő, mely közvélemény formájában veszi át az uralmat és gondoskodik a megteremtett és bevált társadalmi rend fennállásáról.

A kisebbségi társadalom-szervezés legfőbb eszköze és biztosítéka kétségkívül a határozott, a világosan kiformált közvélemény. S ezzel gondolatmenetünk köre be is zárul: elérkeztünk oda, ahonnan kiindultunk. Szükség van a kisebbségi helyzet sajátos társadalmi problémáinak rendszeres vizsgálatára, szükség van az alapvető kérdések tisztázására s a törvényszerűség felderítésére, meg kell találni azt a tant és azt a tervet, mely ennek a társadalomképződésnek folyamatát irányítja s mindezekre egységes, határozott közvéleményt kell felépíteni, biztosítékaul annak, hogy a megválasztott út helyes, és szankcióul, hogy ezt az utat be is kell tartani.

Fejtegetéseinknek ezzel végére is értünk. Nem történt említés ezeknek rendjén a politikai szervezetekről, ámbár a párt maga is társadalmi alakulat, a kisebbségi párt pedig a kényszerítő körülmények hatása alatt különösen megtelik társadalmi tartalommal. A magyarázata ennek az, hogy a kérdés tisztán szociológiai megvilágítása érdekében kerülni igyekeztünk minden fogalomzavart. Kétségtelen azonban, hogy az evolúció irányítására vállalkozó minden törekvésnek,

mihelyt gyakorlati útra lépne, számolnia kellene elsősorban azzal a szervezethez és közéleti súllyal, melyet a politikai szervezet minden kisebbségnek életében jelent.

Roussau **Contrat Social**-jában mondja egy helyt: „Találni kell a társulásnak olyan formáját, mely minden erejével védelmezi minden tagjának személyét és vagyonát és amely által mindegyik tag, mindenkiel egyesülve, mégis csak magának engedelmeskedik...” A francia bölcseletről ebből a feltételezésből kiindulva olyan következtetésekre jut, melyek eltérnek a céljainkhoz vezető úttól, de egyébként túl is haladtak már. Azt azonban, amit a kisebbségi sorsba jutott emberek keresnek, amire szükségük van, ma sem lehetne világosabban meghatározni. Roussau okoskodásaiban a társadalmi szerződés formulája tudományos hypothézis csupán, mellyel az emberi kapcsolatok lényegét és törvényszerűségeit próbálta magyarázni. A kisebbségek életében ez a „Contrat social” gyakorlati lehetőséggé vált. Arról van itt szó, hogy azok a társadalmi alakulatok, melyeket a gazdaság nemzeti kizárólagossága megenged, mert életüknek útját a közszabadságok általános felfüggesztése nélkül elállani nem is tudná, tisztán felismerjék a maguk erejét és szociális jelentőségét, megtalálják a céltudatos és eredményes együttműködés tervét és ennek végrehajtásában meg is tudjanak egymással állapodni. Ha ez megtörténhetik, úgy valóban oly formája ez a társulásnak, melyben ugyanannak a körnek, a nemzeti kisebbségnek minden egyes tagja egyesül és szövetkezik egymással a művelődési, gazdasági és társadalmi életnek minden pontján, s engedelmeskedve e társulás követelményeinek, egészen bizonyos hogy mégis csak magának, a maga érdekeinek engedelmeskedik.

Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében.

Közzéteszi: Dr. Kántor Lajos.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület aktuális kérdéseivel foglalkozók és az Egyesület sorsa iránt érdeklődők számára az objektív vélemény kialakulása céljából — úgy hiszem — mellőzhetetlenül szükséges felleveníteni az Egyesület nagy alapítójának, hidvégi gróf Mikó Imrének, az EME. érdekében írt szózatát, mely a *Kolozsvári Közlöny* mellékleteként megjelent *Erdélyi Múzeum* 1856-i évf. 1. és 2. számában (a március 31-i és az április 10-i szám 1—5. és 9—16. lapjain) jelent meg.

Mikó Imre szózata érinti az Egyesületnek csaknem mindegyik kérdését, amelyet a mai idő fölvetett. Feltétlen hiteles felvilágosítást nyerünk belőle az 1841—43-i országgyűlési intézkedésekről, az országgyűlés intencióiról és az alapítási szándék körülményeiről, a múzeum számára történt megajánlásokról és a részben befolyt múzeumi anyagról, a szász nemzet magatartásáról a megalakítandó múzeummal és egyesülettel szemben, a gróf Kemény-féle gyűjteményről és annak sorsáról, az EME-nek újabban vitatárgyává lefokozni szándékolt magyar jellegéről stb.

E szózat az EME. megalakulására döntő fontosságú volt. Itt hozta ugyanis a nyilvánosság tudomására gróf Mikó Imre, hogy a gróf Teleki Józseftől vásárolt Külső-Szén utcai telkét (a mai klinikák helye) a rajta levő épületekkel együtt a múzeumnak engedi át. A megajánlás nemcsak azért volt döntő fontosságú az EME-re, mert a múzeum gyűjteményeinek elhelyezhetése legalább egyelőre biztosítva lett, hanem a nagy reális értéket is képviselő, nemes áldozatosságra valló adomány példát mutatott az Egyesület létrejöttét óhajtóknak, miként biztosíthatják az Egyesület minél előbbi megszületését. Az EME. alapítványainak és adományainak oroszlanrészze a Mikó Imre megajánlását közvetlen követő évekből való. Nagy száma volt eddig az Egyesület megalakíthatóságában kételkedőknek, kik előbb az Egyesületnek a felsőbb fórumoktól való engedélyezésére vártak és nem merték ajánlásaikat megtenni, míg a saját intencióik szerint alakítandó Egyesület jövőjét

nem látták biztosítottnak. A Mikó példáján való felbuzdulásból értethetjük meg azt a tömeges megajánlást, mely az EME. számára 1856-tól 1859-ig, a tényleges megalakításáig, történt.

E szózatban adta Mikó az EME. első részletes tervezetét is. Csodálkozással vesszük tudomásul, hogy Mikó elgondolásának csaknem minden lényeges része teljesezésbe ment a megvalósulásakor s a tervezet az Egyesület későbbi életében is megfelelőnek bizonyult. Sőt e tervezet az Egyesület külső és belső szervezetének ma is veleje, alkotó eleme.

Ami az EME. aktuális kérdéseit illeti, leszögezhetjük, hogy a Mikó-szózat megjelenésétől eltelt 75 év távlatára egyrészt eleve letompítja az esetleges elfogultság vádját, másrészt Mikó komoly alapos-sággal felépített tanulmánya meggyőzi a pártatlanságra törekvő olvasót, hogy a Mikó szózatában érintett kérdések szinte lezártaknak tekinthetők. Mikó következtetéseit és megállapításait az idő és változott körülmények sem láttathatják másként.

Erdélyi Múzeum-Egyesület.

Irta: Gróf Mikó Imre.

I.

Szándékomban van a magyar fajnak általában, különösen pedig annak Erdélybe szakadt s ez idő szerint egy, vagy másképp túlnyomósággal bíró népfajok között élő részének önfentartása, gyarapodása és egykori tekintélyének, politikai befolyásának, erkölcsi és társadalmi súlyának mikénti érvényesítése tárgyában nézeteimet nemsokára tüzetesen könyvben elmondani.

Azonban némely fontos és sürgető körülmények, úgy ezen — a magas kormány és tisztelt kormányzó herczegünk közbenjárására — végre valahára megindult egyetlen erdélyi magyar lap ez által is némileg értékesítésének óhajta, megzavarának circulusaimban, s teendőim logikai rendjét megbontván kényszerítének az *Erdélyi Múzeum* kérdését e térre hozni, annak megvitatását itt eszközölni, s könyvem ide vonatkozó részét az egészben mintegy kiszakasztólág minden egyebeknél előbb a közönség elé bocsátani.

Hogy Erdély magyar népiségének concentrált Muzeuma s azzal egybekötött némi tudományos tűzhelye legyen: *minden jók által érzett szellemi szükség, a magyarság fenmaradásának, további nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének conditio sine qua non-ja, az erdélyi magyar értelmiség közös érdeke, megalkotása közös kötelessége, a legközelebbi idők, sőt tán éppen e napok feladata.*

Minden jók által érzett szükség — mondám. A két honbeli — legújabb felszámítás szerint — 7—8 milliónyi magyar 20—22 millió más-

féle népekkel, s jelesen az erdélyi 600—700 ezer magyar egy milliót három—négyezerrel meghaladó más nemzetbeliekkel van közigazgatásilag és társadalmilag felvegyülve. E számbeli nagy túlsúlyt mi magyarok már ma — midőn az institutiokban nincs támaszunk — egyesegyedül értelmi erővel, s bármelyik fajjal diadalmasan versenyző szellemi képességeinkkel, sőt némely tekintetben általánosan elismert erkölcsi felelősségünkkel ellensúlyozhatjuk. A szellemi súly és jelenték alapja pedig — bizonyos fokú anyagi jóllét szükségkép feltevése mellett — a tudomány, a művészet, a társadalmi műveltség, a saját forrású, saját gyökerein nyugvó, tehát saját életű, következőleg amazokból buzgó, fejlődő, gyarapodó nemzeti irodalom, s ez által kifejezett, kitisztított, meghatározott s biztos alapokkal bíró hazai nyelv. És ezeknek eddigelé főszközlője volt egyfelől az Akadémia és Magyar Múzeum, mint az volt másfelől a pesti journalistika s ezek köré csoportosult tudományos erők. Kell, hogy a pesti Múzeumnak — az Akadémia továbbra is az összes magyarság szellemi központja és irányadója maradván — Erdélyben is egy szerény kis társta és testvére legyen. Ennek szükséges volta itt közöttünk annyira constatirozva van, hogy én annak valószínű hatására a mostani csillagzatállást a legkedvezőbbnek hiszem.

Mondám azt is: hogy az *Erdélyi Múzeum az itteni magyarság fennmaradásának, nemzeti irányú fejlődésének, hazai és állami jelentőségének conditio sine qua non-ja*. Hogy házunknál, tűzhelyeinknél nemzeti isteneinknek áldozunk — nehogy félreértessem ez ártatlan metaphoráért — gyermekeinket, mikké mi születünk, *magyarokká* neveljük, társalgásainkban az egész világnak mostoha, csak nekünk édes anyanyelvünket használjuk, a magyar irodalmat úgy a hogy pártoljuk, egyházakban ősapáink nyelvén imádkozunk, egyetlen erdélyi magyar színházunkban — olykor, de még ezt sem állandólag — magyar előadásokat látunk... ez, hazámfiain, még nem elég fennmaradásunkra, nem elég képességeinknek, belsúlyunknak azon elismertetést, becsét és jelentéket vívni ki, a mire minden jó magyar lelke vágyik, s a mi minket méltán megillet. Egy tudományos tűzponttal kell nekünk bírni, melynek körébe vonólnak a haza értelmesebbjei, hova összegyűjtjük nemzeti kincseinket — lefolyt nemzeti életünk, régi történeteink örökbecsű maradványát — összeszerezzük a jobb-jobb könyveket, a tudomány emez égő szövétnékeit, hol a hazai muzáknak fogunk megszűnés nélkül áldozni, hol nyelvünk tökéletesbítésén, a tudomány, s főként hazai történetek és természettudományok művelésén, népszerű alakban terjesztésén és gyarapításán fognak a hivatottak munkálkodni. Innen árad világosság a közönségre, ki a hazára, s viszont, a közönség kebelében élő nagyobb elmék ide fogják besugároztatni szellemi világukat, itt hasznosítani tudományukat. E központ mintegy végső láncszemét teendi a nemzet értelmi fejlődése láncolatának, zárkövét gyarapodó tudományossága új szentegyházának. És ha nyelvünk tökéletesebbé lesz, rendszere kitisztul, ha a tudományok általunk gyarapodást nyernek, az ismeretek és közfelvilágosodás a népre is kihat, annak kebelében is elterjed, a hazai és nemzeti irányú művészet az eddiginél inkább honosíttatik, egyetemessé válik, szóval: ha a nagy testvérétől elszakadt erdélyi magyarság értelmiségben erős, politikai gondolkodásában józan

és eszélyes, tudományos és társadalmi műveltségben a társnépekkel versenyezni képes lesz — e hatalmas szellemi előnyök, hazámiai, okvetlenül meglelendik politikai és állami befolyásukat és jelentőségöket; ez előnyök ki nem kerülendik a kormány igazságszolgáltató figyelmét; e képességek önmagok fognak magoknak tért s a nemzetnek maradandólag fennállást biztosítani.

Az Erdélyi Múzeum megalkotása továbbá a hazai összes magyar értelmiség érdeke és kötelessége. A politikai tér sorompói — melyek közti néha sikeres, néha meddő küzdelmek régen nálunk csaknem kizárólag foglalkottatták az értelmiséget — ez idő szerint bezárvák. A közgazgatási mező kellően bé van népesítve. A földművelés és műipar nem foglalhatja el mind a kiváló tehetségeket, sőt ez nem is lenne hasznos, nem óhajtható. Lenni kell a népek között, kik az eszméknek, a tudománynak és közfelvilágosulásnak legyenek terjesztői és munkálói. Kivált pedig nekünk magyaroknak nyelvünk kifejtése és megállapítása, irodalmunk gazdagítása, alapos, komoly és gyakorlati irányú tudományosság meghonosítása, általában a szellemi fejlettség mentől emelkedettebb és egyetemesebbé tétele, mindenek felett pedig a hazai történeti és természettudományokbani előhaladásunk az: mi feljülről elismerést s szavainknak meghallgatását, a társnépektől becslést, jogigényeinknek méltatását eszközölheti, eszközölni fogja. Amde ezt egy központositott s lehetőleg bőv, sőt teljes központ s ezzel összekötött Múzeum nélkül el nem érhetjük. Magam tapasztalásából tudom, mibe kerül nekem — ámbár meglehetősen könyvtárral bírok — már csak saját igénytelen történeti vállalatom adatainak összegyűjtése, szerkesztése s avagy a legszükségesebb jegyzések kiállítása. Hol magam, hol munkatársaim országszerte járunk; most M.-Vásárhelyre, majd K.-Fejérvárra, majd ismét Szebenbe kell mennem, küldenem vagy legalább írnom olykor egy könyvért, egy törvénycikkért, vagy tán egyetlen egy sornyi jegyzés megtehetéseért. Centrál Múzeum nélkül valódi tudományosságról ne is álmodjunk — csak hazai történeteinket sem írhatjuk meg a nélkül kellő alaposással ötven esztendeig sem. Igen, mi volt régen a Corpus Juris és Verböczi, a zöld asztal és a cardinalis hivatalok, azokká kell lenni előttünk magyarok előtt ez idő szerint a Múzeumoknak és könyvtáraknak, akademiáknak és irodalmunknak, tudós férfaink és a közönség olvasni szerető részének. Ha azokká lesznek, bizom Istenben, hogy a mint régen harczi fegyverrel meggyőzők szomszédainkat, úgy most a tudomány és civilizatio szelid fegyvereivel ismét jóakaróinkká, sorsunk osztályosaivá tehetjük a társnépeket, vagy minmagunkat teendjük az övékének nemzeti súlyunkkal arányban és hozzánk illő módosításokkal osztályosivá. Ki gazdálkodni nem szeret, ki a hivatalviseléshez, vagy a kihez a hivatalviselés nőtt volt, kinek nincs hajlama politikával és közigazgatással foglalkozni: e téren, a tudományosság csendes munkássági terén, egy vagy más minőségben, találhat a honra nézve hasznos, magának nem minden gyönyör nélküli időtöltést. Ha múzeumunk lesz: a tehetséges ifjú, a lelkes, a tanár, a hirlapíró, az irodalom férfia, a tudomány és művészet valamennyi barátja és művelője lelend magának forrást, honnan ismereteit gyarapítsa; eszközöket, mik által tehetségeit kifejtse; tért, hol magát kitüntesse. S midőn egy szülemlőben levő nem-

zeti intézet ennyi jóvalommal kinálkozik kivált a hazai értelmiség számára: nemde főként ennek kötelessége létrehozásában minden mások felett előlmenni, mellette szólni, érette tenni és semmi fáradságot nem kímélni? Bizonyára annak.

Végre: az *Erdélyi Múzeum megalkotása vagy legalább alapjainak formaszzerű letétele a legközelebbi idők, tán éppen a közelebbi napok feladata*. Igen. Mert az idvezült gr. Kemény József által egy *Kolozsvárt felállítandó Erdélyi Múzeumnak* még 1841/3 országgyűlésileg felajánlott gerendi könyv-, kézirat- és okmánygyűjtemény az akkori törvényhozás alkotványszerű többsége által egy *országos*, a tisztelt szász nemzet követői által *kizárólag Magyar Nemzeti Múzeum alapjául* elfogadtván, sőt annak „*Ferdinánd Múzeum*“ név alatt *Kolozsvárt leendő felállítása iránt törvény is alkottatván*, (melynek szentesítése azonban az országgyűlésnek csakhamar következett bezárása miatt elhaladott), közelebről pedig a tisztelve említett gróf érintett gyűjteményét az országnak régen adott szavához hiven vég hagyományában is az *állítandó Erdélyi Múzeum számára rendelvén*: annak sorsa iránt annyival inkább szükség a gondoskodás, mivel tudtom szerint a hivatalos összeírás már végére ment, a hely pedig, hol azon gyűjtemény jelenleg áll, nem csak fölötte nedves, sőt tűzveszélynek s egyéb károsíthatásoknak is ki van téve; de azért is, mivel annak a vég hagyomány pozitív és egyenes rendelése szerint az Erdélyi Múzeum felállításáig Pestre, a magyar Nemzeti Múzeum épületébe kelletvén szállítatni, ez oly költséges, sőt sok régi s az idő által megrongált kéziratokra nézve annyira káros is lehet, mit helyrehozni, sőt csak felszámítani is lehetetlen. Úgy vélem ezért, hogy az Erdélyi Múzeum kérdésében — mellyel oly igen összefügg a gr. Kemény-féle legközelebbi sorsa is — jól kiszámított, célravigó, az alaposan fennforogható érdekeket kielégítő és gyors lépéseket tenni parancsolóan sürgető szükség. Mert ha ama gyűjteményt Pestre kiszállítják, ki tudja mikor fog — s vajjon mint most van, oly állapotban fog-e az ismét hazánkba visszakerülni? De tegyük fel — mit én nem hiszek. mert ez nyilván a végrendelet megsértését tenné — hogy a kérdéses gyűjtemény a pesti Magyar Múzeum felügyelősége kérő reklamációjára dacára vitetnék ideiglenesen valamely erdélyi könyv- vagy levéltárba: a roncsolás, elveszés, sőt tán elsikkasztás, minden esetben pedig tetemes költség vesztesége forog fenn. Hát az elrendezés, felügyelet, sat. költségeit ki hordozza; ki mer felelni érette az országnak akkor, midőn annak felügyeletére az 1841/3 országgyűlés az összes alapítókon kívül még kilenc főfőrangú hazafit nevezett vala ki s azokra bízta e drága nemzeti kincsnek őrzését? Vagy ha ládába bezárva tartatnának az Erdélyi Múzeum felállításáig: ez esetben mi haszna a boldogult férfi roppant fáradozásának; mi nyeresége belőle a jelenkornak, melynek leginkább kellene munkálni, hogy a forradalom ejtette szellemi sebeket helyrehozhassuk, hogy az annak következtében összes műveltségünk és főleg nemzeti fejlődésünk fennakadt műfolyamát újból megindíthassuk, s ekkép a még mindig borúlt jelenből egy vídámabb jövőndőt kibontakozni látni jogosan óhajthassuk! Különben a deréknek veritékei azért hullottak, hogy fáradalmainak gazdag bére férgek és molyok ele-

delévé válják? Nem. Ezt a néhai nemes szándékú végrendelezőnek emléke megsértése nélkül, amint óhajtanunk, úgy a végrendelet végrehajtóiról, valamint az azt ellenőrző magas kormány igazságszeretetről feltennünk nem lehet.

Mi tehát e tárgyban a teendő? Ki van hivatva, ki bir illetékességgel e gyűjtemény iránt a végrendelet kifejezett szavai értelmében, vagy a végrendelező közönségesen tudott hazafiúi szándéka szerint intézkedni? Kinek, hogyan és mit kell jelesen ez incidensből az Erdélyi Múzeum ügyében tenni? Ezek itt az önként felmerülő kérdések.

Az én felfogásom szerint idvezült gr. Kemény József és ma is élő alapítótársa gr. Kemény Sámuel akkor, midőn az 1842-iki erdélyi országgyűlésen június 22-én, a LXXVI. orsz. ülésben írásban beadott jelentések során így nyilatkoznak: „Mi alólírtak 15,000 kötetet meghaladó könyv- s több ezer darab kézirat — és oklevélgyűjteményünket, úgy egyikünknek ásványgyűjteményét egy *Nemzeti Múzeum alapjául hazánk RR-nek ezennel felajánljuk s elfogadását kérni bátorkodunk*“; és az ország RR-ei ez ajánlatot im e határozat által: „a gr. Kemény József és Sámuel urak hazafias ajánlata örömmel elfogadtatik s annak életbeléptetése iránti véleményadás a rendszeres bizottmányra bízatik“, tetteleg elfogadták, nemcsak hanem az 1843-iki január 16-iki CXXXIII. országos ülésből az akkor uralkodó felség megerősítése alá felterjesztett t.-cikkben nyilván kimondották az 1. §-ban: A művelődés előmozdítása, a haza díszének emelése végett, — *Kolozsvár szabad kir. városában országos Múzeum felállítása* határoztatik — és ő felsége k. megegyezése hozzájárulván *Ferdinánd Múzeum*nak neveztetik;¹ a 4. §-ban pedig gr. Kemény József és Sámuelnek, sőt valamennyi ajánlattevőnek — kik becses kincseiket a haza javára és nemzeti műveltség előmozdítására szentelni nem kételkedtek — hazafias ajánlataikat örök emlékezetül bé-cikkelyeztetni határozták;² ismétlem, az én felfogásom szerint — bár a megerősítés rá bé nem következett — ezen két oldalú, s a két egyező félre nézve felbonthatlanná, bevégzett tényvé vált kötés által a kérdéses gyűjtemények az ország tulajdonává s egyszersmind a Kolozsvártt állítandó Múzeum alapjaivá váltak. Innen következik, hogy a gr. Kemény József vég hagyományának ezen pontja: „Könyveimet és gyűjteményemet végrendelem az egykor felállítandó országos Múzeumnak“³ a közötte és az ország RR-ei között fennállott kötésnek csak megerősítésére szolgálhat, de sehogysem megváltoztatására — a contractusokra a testamentumok megsemmisítőleg vissza nem hathatván. De következik az is, hogy ezen az ország akkori törvényhozó RR-nek ajánlott s az elfogadás

¹ *Fine promovendae culturae elevandique Regni decoris... in libera regiaeque Civitate Claudiopoli Museum regnicolare erigendum decernitur, illudve ex annuentia suae Maiestatis sacratissimae Ferdinandeum nominabitur.*

² *Eos, — qui in emolumentum Patriae et culturae Nationalis promotionem opes suas sacrificare non dubitarunt — — — SS. et OO. praesenti articulo nominanter inferandos determinarunt.*

³ § 10. Meine Bücher, Handschriften und Sammlung alter Urku den vermache ich dem einstens zu errichtenden Siebenbürgischen Landesmuseum, doch sollen sie bis zur Einrichtung eines solchen Museums im ungarischen Nationalmuseum zu Pest untergebracht werden.

által az ország tulajdonává vált vagyronról *csak az országnak valaha egy vagy más alakban egybegyülemdő törvényhozói vagy az összes országot képviselő valamely e végre kiválasztott köztestület összes tagjai fognak jogérvényesen rendelkezni.* Mihez most az európai közbéke, a belső nyugalom és rend helyreálltával — most, midőn az olasz tartományok régi tartománygyűléseit visszanyerték — most, midőn a hírlapok és köztudat szerint Magyar- és Erdélyország régi törvényhozását pótló testületek életbeléptetéséről a magas ministeriumban komoly tanácskozások folynak, — alapos reményünk nekünk is méltán lehet... Úgy van: Erdély országának egy vagy más alakbani képviselői vannak jogilag képesítve arra, hogy a gr. Kemény-gyűjteménynek egy Kolozsvártt állítandó Erdélyi Múzeum alapjává miként teendése iránt jogérvényesen intézkedhessenek.

De hát addig mi történik vele? Mit kell azzal most s kinek kötelessége tenni?

Gondolatom szerint a néhai gróf végrendelete végrehajtóinak és a pesti magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójának nem csak hazafiúi, de a néhai iránt kegyeleti és lelkiismeretben járó kötelessége: hogy ama gyűjteménynek vagy Pestre szállítását — mit a véghagyomány határozottan rendel — vagy itt benn Erdélyben oly biztos és célszerű helyen — miben az érdeklettek megnyugodnának — és akként megőrzését eszközöljék, hogy ez az idézett törvénycikkbeli országos intézkedésekkel egybehangozzék, azoknak sérelmére ne legyen; a teendő költséget annak idejében a Múzeum-alap meg fogván téríteni.

Hol lenne hát ez a hely? És miként eszközölnétek ezen megőrzés és a fennforgó országos érdekek kielégítése?

Hogy a kérdésekre alapos feleletet adhassak: vissza kell pillantanom a fennforgó Erdélyi Múzeum iránti mult időkbeli országos nézetekre. Azok adatszerű ismerete és méltatása nélkül biztos kiinduláspontot nem találunk, a valószínűleg felmerülendő különböző nézetek között magunkat tájékozni képesek nem leszünk. Menjünk tehát a kérdés bölcsőjéhez.

1841-ki február 25-én Küküllő megye közgyűléséhez gr. Kemény József és Sámuel nevében egy írásbeli jelentés s illetőleg egy kérelem nyújtatott bé, melynek során a derék grófok így szólnak: „Ámbár Erdély határai jelenleg a hajdankorihoz képest szűk korlátok közé szorultak, de mult időkbeli viszonyai, régi érényes nemzetisége s annak következései fennmaradtak. Nem csoda, ha hazánk viszontagságai és történetei, főleg a mohácsi vérnaptól fogva, ránk nézve oly érdekesek, hogy alapos tudásuk nélkül mai létünknek okai alig érthetők. Szükség tehát a hajdankor mindennemű, főleg pedig diplomaticai romjait pusztulástól megmenteni, s azokra mint megannyi polgári érényt gerjesztő emlékoszlopokra visszatekintve nemzetiségünk emlékét fenntartani, hogy így a hajdankornak mára is kiható következményeit a mai morális, political és literaturai közmiveltségre és annak elkerülhetlen szükségére alkalmazván, az idő szellemével ezután is okosan és alaposan előhaladhassunk... Ily célból gyűjtöttünk mi össze több ezer darabokra menő hazánk történeteit, törvényeit, statisticáját, geographiáját és literaturá-

ját érdeklő könyvtárunkat, s egyszersmind több ezer eredeti hivatalos és status-levelezéseket, eredeti békekötéseket, eredeti országos t.-cikkeket, régi honi törvénykönyveink eredeti pecsétetes példányait és számos egykorú történetírók kézírataikat, sat. Mivel pedig a magánosok fáradozásainak gyümölcsét, bármily hasznos gyűjteményeket csak a közhasználtság teszi valódi sikerüekké és mivel a hazában szerteszéllyel levő hasznos gyűjteményeket egyesítő nemzeti intézet alapítása egyesek erejét feljűmulja: azért nem csak kívánatos, de díszes is lenne, közérővel és hazafiúi közbuzgalommal *hazánk fővárosában Kolozsvártt* egy nemzeti Múzeummal egybekötendő nyilvános könyvtárt felállítani... Ezen szent céltől lelkesítve ajánljuk fel érintett gyűjteményünket sat. Kérvén az RR-et, hogy ezen ajánlatunkat addig is, míg azt az ország RR-nek is bemutatathatók, kegyesen elfogadni s pártolására más törvényhatóságokat is felszólítani sziveskedjenek.⁴

A nemes grófok ezen hazafias jelentése a március 29-iki kolozs-megyei közgyűléshez is benyűjtatott, hol a legnagyobb lelkesedéssel fogadtatván a leendő országgyűléseni erélyes pártolása s annak alapján Kolozsvártt országos Múzeum állíthatásnak indítványozása elhatároztatott.⁵

II.

Megnyilván 1841-ben nov. 13-án az országgyűlés, a tisztelt grófok nem késtek Erdélyi Múzeum iránti jún. 20-ikán költ jelentéseket s illetőleg ajánlatjokat fennebb érintett ígéretekhez híven a KK. és RR-nek 1842-ik évi jún. 21-én tartott ülésében 29. 31. jegyzőkönyvi szám alatt beadni, melynek során a nemes grófok így nyilatkoznak: „Nemzeteknek nemcsak életét fűntartja, hanem haladását is elősegíti szellemi erejük kimívelése, hazájok hajdani és jelen állásának alapos ismerete, mit különösen annak hazánkfiai által készített s a hazát tárgyazó könyvek, kéziratok, oklevelek s más irodalmi művek eszközölnek, melyeknek általános gyűjteménye közönségesen *Nemzeti Múzeumnak* neveztetik. Az ismeretek ily kűtfejeit szükségesnek tartotta s illően méltányolta a testvér Magyarhon, midőn Széchenyi Ferencz gróf nemzetének ajánlott könyvtárát Magyar Nemzeti Múzeum alapjául országosan elfogadta s fenntartásáról és gyaratításáról több ízben nagylelkűen rendelkezett. Mi alólírtak is hazafiúi érzelmeink sugallatát követjük, midőn mellékelt irományunkban kijelölt 15.000 kötetet felyűlhaladó könyv-, több ezer darab oklevél- és egyikünk ásványgyűjteményét is forrón szereteti Erdély hazánk közhasznára egy állandó *Nemzeti Múzeum* alapjául honunk RR-nek ajánljuk és kegyes elfogadásáért könyörgünk.“ Mellékelvén és elfogadtatni kérvén egyűttal Dobokamegyei szolgabíró Kolozsvári Pál által az ajánlattevő grófokhoz beadott hasonló áldozati ajánlatot 269 darab könyv iránt.

A szép példát követték még az napon gróf Gyulai Lajos, ki a *Nem-*

⁴ Erdélyi Híradó. 1841. 20. sz.

⁵ Erdélyi Híradó. 1841. 26. sz.

zeti Múzeum megalapítására hirlapilag tett ígérete⁶ szerint 1890 darab ásványgyűjteményét; gróf Eszterházi László a jun. 31-iki országos ülésben boldogult édes atyjának 1840-ik évi január 10-én költ végrendelete által egy ide hátrább felállítandó *Erdélyi Múzeumnak* hagyott összes magyar- és erdélyországi folyó- és emlékpénzgyűjteményét, mit maga is feles számuakkal szaporított, az Erdélyi Nemzeti Múzeum számára részéről mellé tett 5000 pft. tőkével ajánlotta meg oly feltétellel, hogy üdvezült atyja gróf Eszterházi János pénzgyűjteménye az állítandó Múzeumban mindig a boldogultnak nevét viselje elkülönítve, maga és nemzetsége számára pedig a múzeumi ör kinevezéséhez hozzászólási jog biztosítsassék. Mely ajánlatokat, mihelyt a kérdéses Nemzeti Múzeumnak kívántató állandó hely meglesz, s az oda szállítandó kincsek bátor-ságos megmaradása iránt kellő országos rendelkezés lesz téve (ámbar a végrendelet értelmében életéig használhatná) azonnal az országnak átadni kész lesz. Továbbá halhatatlan nevű gróf Teleki József akkori erdélyi kormányzó az aug. 22-iki ülésben több százakra menő könyvgyűjteményét — mik között némely ritka és becses első kiadások (editiones principes) és a nyomtatás első korából valók (incunabula) talál-tatnak — valamint a magyar tudós társaság által eddig kiadott minden nyomtatványok egy-egy példányát némely más magyar könyvekkel együtt, végre 3000 pftot, melynek kamataiból kiválólag a m. tud. társa-ság által kiadandó könyvek lesznek megszerzendők. Dr. Lészai Dániel az aug. 29-iki orsz. ülésben 400 ezüst, 300 réz római és görög, valamint újabb korbeli 300, összesen 1000 darab pénzgyűjteményét; gr. Degenfeld Ottó, Imre és Pál a december 9-iki orsz. ülésben 5—6000 darabra menő könyvtárukat; Góró Lajos őrnagy a decemb. 30-iki orsz. ülésben 450 darab könyvgyűjteményét, Wanderungen durch Pompeji című ritka könyvet, Titian Danaeját, 450 drb. régi római pénzt, s egy 40 arany értékű becses érmet; Woititz József izraelita a december 23-iki orsz. ülésben 200 pf. pénzt; erdélyi rom. catholicus püspök idvezült Kovács Miklós az 1843-ik év január 18-iki orsz. ülésben 5000 pftot; a Baternai Lemzetség a febr. 3-iki orsz. ülésben Kriszesoron levő nagy ásványgyűjteményét; végre ugyanazon ülésben b. Wesselényi Farkas Napoleon egyiptomi hadjáratának nagybecsű kiadását rézmetszetben — ajánlottak a Kolozsvártt állítandó részint országos, nagyobbára Nemzeti Múzeumra.

Ezen ajánlatok a feljül említett gróf Kemény-féle főalapítványi jelentéssel együtt a rendszeres bizottmánynak véleményadás végett át-adatván s ez a kívánt véleményt az 1842-iki december 15-iki orsz. ülésbe beadván több napi vitatás után kevés módosítással elfogadtatott, s hatá-rozatképpen kimondatott: Hogy az állítandó Országos Múzeum helye Kolozsvár s neve Ferdinánd Múzeum legyen, szállásul a piaczori gr. Bánffy-ház vásároltassék meg, a megvételre és fenntartására a gr. Eszterházi- és gr. Teleki-féle 8000 pftal együtt 100.000 pft. egyedül a nemesi birtokokra az 1809-beli kulcs szerint teendő kirovás útján fel-vétessék; minden az országban megjelenendő könyvből egy példány a Múzeum számára küldessék; a Múzeum felügyeletére egy főőr 1000 f.,

⁶ Az Erdélyi Híradó. 1841. 22. sz.

egy alór 400 f., irnok 250 f., két szolga 350 f., pénztári kezelő (ki fizetéses főkormányi hivatalnok lehetne) 60 f., ellenőr 40 f. évdíjjal rendeltessék; magának az intézetnek felügyeletére a több alapítókön kívül 9 személyű bizottmány — névszerint gr. Teleki József, Bedeus József, Cserei Farkas, gr. Gyulai Lajos, gr. Teleki Domokos, Gál Domokos, Horváth István, Zeyk József és Méhes Sámuel választatott, az alapítók béczikkelyeztettek, s az ezekből szerkesztett törvénycikk 1843. ján. 16-ról a CXXXIII. orsz. ülésből a felséges udvarhoz felterjesztetett mellékeltevének ahhoz a szász nemzet 20 követének külön véleménye, melynek során felhozott okokból kéri ő felségét, hogy a Múzeum *ne tekintessék Országosnak, hanem Magyar Nemzeti Intézetnek* és hogy a szász nemzet a Múzeumot illető dolgokba ne elegyíttessék.⁷ Ez ellenvélemény során azonban tiszta szavakkal ki van fejezve: hogy a szász nemzetnek csupán az *országos Múzeum* felállítása lenne ellenére, különben nyíltan kimondotta: hogy előtte *egy Magyar Nemzeti Múzeum annyira kedves volna*, hogy azt kebelébeni önkéntes adakozások által előmozdítani igyekezni fogna.⁸

Igy állának az akkori nézetek a Múzeum tárgyában, így lön bevégezve az 1841/3-iki erdélyi országgyűlésen ennek első megállapítása feletti országos vitatkozás, a keletkezett törvénycikk az akkor uralkodó felséghez felküldetett, mire azonban amíg a kívánt megerősítés eljöhett volna, az országgyűlés febr. 4-ikén, tehát a felküldés után 18 nappal bezárattott.

Az általam hiteles okmányok alapján kivonatossan ugyan, de az igazsághoz híven adott tényleírásból félremagyarázhatlanul következik:

1. Hogy az erdélyi magyar és székely nemzet az 1841/43-iki időkben forrón és fényes hazafiúi tettekben nyilatkozólag óhajtott egy országos könyvtárral egybekötött Erdélyi Múzeum megalapítását.

2. Az állítandó Múzeumra kizárólag magyar és székely hazafiak tettek ajánlatokat.

3. A legelső alapítóktól, a gr. Keményektől kezdve a Múzeumügynek 1842. dec. 23-ki országos ülésben bevégzett tárgyalásáig valamennyi ajánlattevő csak a Kolozsvárt állítandó Nemzeti Múzeum alapjául volt hajlandó ajánlatát átengedni; és hogy a Múzeumra vonatkozólag az *országos* szó használása csak a gyűlés után és az akkor hozott végzés alapján vette kezdetét.

4. Az országgyűlés többsége az által, hogy a Múzeumot országosnak kívánta neveztetni, korántsem akart más ajkú népeknek sem a múzeumi tárgyak és anyagok előállítását, sem a helyiségvásárlást, sem a fenntartási és gyarapítás leendő költségei által terhére lenni, (mert hiszen a magyar nemesség adta az alapokat, az ő birtokai által hordozandónak határozta a kellő költséget), hanem egyedül az ország díszéért és azért,

⁷ — — Infrascripti deputati petunt; — — ut Museum non qua institutum regnicolare consideretur, sed qua institutum nationale; adeoque natio saxonica, rebus Museum tangentibus haud immisceatur. Irománykönyv. 320. l.

⁸ — — Natio enim saxonica aperta professu est; sibi Museum hungarionale adeo gratum fore, ut illud instituenda in gremio suo gratuitorum oblatoium collectione juvare adnatura sit. Irománykönyv. 318. l.

hogy az ország minden polgárának szabad használhatási joga legyen, ez okból kívánta az állítandó *Múzeumot országosnak* címeztetni. Javalmakat akart azzal a magyar és székely nemzet adni a társnépeknek, nem terhet róni nyakukba, saját tudományos kincseit a haza közkinésévé tenni, igazi közszellemét, honszeretetét bebizonyítani, önfajának dicsőségét az ország minden népei dicsőségébe kívánta béolvasztani; nem pedig nemzetiségét ily kisszerű és mellékes eszközzel, minő egy szónak törvénybe iktatása vagy kimaradása — kiterjeszteni és uralkodóvá tenni. Birta azon időkben a magyar nemzet saját nyelvének és nemzetiségének kifejlődése, gyarapodása és terjedése elegendő kezességeit alkotványában: nem volt rászorúlva ily kicsinkés és belértéknélküli módok alkalmazásához folyamodnia.

5. Amint a tisztelt szász nemzet akkorban Szebenben levő saját Múzeumát magára nézve kielégítőnek tartotta, egy országos Múzeum állítását pedig a szász nemzetre nézve szükségesnek nem tartván, minden e tárgyú költséget magától elutasított, múzeumi dolgokba vegyülni nem kívánt; azt ellenben, hogy Erdélyi Magyar Nemzeti Múzeum előtte is annyira kedves lenne, hogy létesítésére kebelében adakozásokat is gyűjteni kész lenne, nyíltan kimondotta, sőt ő felségéhez is kérelemmel járult, hogy az Erdélyben magyar Maecenások ajánlataiból alapítandó Múzeumot ne Országosnak, hanem Magyar Nemzeti Múzeumnak neveztetni decretálja: Úgy azon tisztelt nemzet mívelt és előrelátó fiainak discretiojáról s a Magyar Nemzeti Múzeum iránt tanusított sympathiájáról sértés nélkül nem lehet, nem szabad fel is tennünk, hogy régi nézeteik elhagyásával, érzelmeik megváltoztatásával az egyébaránt is vajmi sokat vesztett, a forradalom következései által oly súlyosan meglátogatott erdélyi magyarságot nemzeti léte egyik fő fenntartási eszközéül tekintett Múzeum-állítási törekvéseiben valamiképpen gátolni akarhatná. A tisztelt szász nemzet nyelve ma Erdélyben a törvényhozás, igazságszolgáltatás, közigazgatás, nagy mértékben a köznevelés nyelve; az ő kebelében van a főkormányzészkhelye, ott az országos firmájú jogakadémia; van számos hirlapja s élénk hirlapirodalma, virágzó honismereti egylete; az ő fiai a culturának, politikai befolyásnak, nemzetiségök kifejlődésének annyi eszközeit bírják, miként ismert becsületességökről feltesszük, testvériségöktől megvárjuk, igazságérzetöktől és hazafiságuktól követeljük: hogy minket az Erdélyi Múzeumnak létesítésében nem csak hogy gátolni nem, de a lehetőségig előmozdítani fognak.

6. Minthogy az idézett Múzeum-törvényezikk az uralkodó felség által meg nem erősítettén, de meg nem erősíthetése is ki nem mondatván, habár annak új megerősítése s az abban foglalt intézkedések valóditása hazánk publico-politikai viszonyainak azótai teljes megváltozása miatt azon alakban, mint az az országgyűlési hivatalos irományokban le van téve, nem eszközölhető, mindazáltal azt hiszem, hogy ezen törvényezikket, mint történeti alapot, az abban foglalt rendelkezéseket, mint a fennforgó kérdés egyes ágaira nézve egyedül biztosan tájékozó pontokat, lehet és kell felvennünk s teendőinkben azokra kiváló figyelemmel lennünk. A mik azon törvényezikk során az Erdélyi Múzeumra nézve az alapítók és országgyűlési alkotványos többség, illetőleg magyar

és székely nemzet közakaratóval s a tisztelt szász nemzet módosító befolyásával elintéztettek, meghatározottak, tiszteletben kell tartanunk s ezutáni intézkedéseinkben — a mennyire a változott viszonyok engedik — azokkal egybehangzólag cselekednünk. Részemről híu alattvalói bizalommal és reménységgel viseltetem felséges fejedelmünkhez és magas kormánya igazságszeretetéhez, hogy mihelyt azok általunk egész Erdélyre nézve üdvösnek, óhajtandónak és szellemileg szükségesnek fognak alázatos kérelmünkben nyilváníttatni — biztosan remélem, hogy ó felsége kegyes leend ezen elvek életbe léptethetésének magas engedélyezése által nemzetünket megvigasztalni, s hogy az erdélyi magyarság iainak áldozatából egy az ő és ország érdekeinek megfelelő Múzeumot állíthassunk, királyi nagylelkűséggel megengedni.

7. Végül következik, hogy az Erdélyi Múzeum Kolozsvárt állítandó, hogy annak már tetteleg van 20—22 ezer könyve, több ezerekre menő eredeti oklevélgyűjteménye, több ezerből álló ásványgyűjteménye, 13.200 ft. készpénze: csak hely levén szükséges és egybeállíthatási kormányi engedély.

Nézzük már most a kérdés mai állását.

A mint első cikkemben kimutattam — a magyar nemzet jelen állását egész teljében s minden jövőrei vonatkozásokkal felfogni képes részénél egy közkérdésre nézve sem annyira egyezők mostanában a vélemények, nem oly általános a meggyőződés, mint az iránt, hogy nemzetiségünk fennmaradása s közbirodalmi ügy, mint a hazánkbeli népekkel szemben jelentőségünk a mostani viszonyok szerint egyedül szellemi úton, értelmiségi előkelő kifejlődés által (felteven természetesen bizonyos fokú anyagi erős állapotot) érhető el, minek főfő eszközlői egy virágzó irodalom és a tudományos irányú intézetek. E meggyőződés úgy szólván ösztönszerűleg támadt a nemzet színének, savának lelkében. Innen megfejthető azon erős lendület, mit újabb időben a magyar irodalom kapott. Mutatja ezt Magyarországon a hirlapok és magyar könyvek napontai szaporodása; a történeti tudományok komoly és nagymérvű művelése; az Akademiának mintegy felvillanyozott cselekvésre ébredése és újabb dotatioja; nyelvünk rendszerének tudományos megalapítása körüli sikeres munkálkodások és más ily jelenségek. Csak az erdélyi kevés számú magyarság látszék sokáig halálálomba sülyedettnek: Sajtói tétlenül heverték, két rendbeli lapja rövid sajnálatos élete után megszűnt, közélete néma, tétlen vala, csak a testvérhoni irodalom virrad-kiáltásai zavarák meg olykor a földre és lélekre nehezedett csöndet. A hazafiak tenni kész, de kezdetben csekély serege a kor irányát követve s előbb az égetőbb sebek gyógyításához fogva, anyagi irányú egyleteink újjáteremtésével volt elfoglalva és egyetlen erdélyi nemzeti színházunk fennmaradásának — a mennyire ily nehéz időkben és szorult pénzviszonyok között lehete — biztosításával. Azonban csalatkozónék, ki azt hinné, hogy szellemi érdekeink ápolása, védelme, fejlesztése is nem foglalkoztatta az elméket. Ily önmagáról megfelejkezettséget az erdélyi magyarság józanságáról, honszeretéről, fajhúságéről nincs joga feltenni senkinek. Volt ez beszéd tárgya nem egyszer s nem egy helyütt. Csak hogy — a mint mondám — anyagi sebeink életfogyasztó

vérezését kellett előbb megállítanunk, csak hogy teendőink logikájában elsőbbséget tartottuk az anyagi érdekeink körüli lehetséges gondoskodást, csak hogy az időt erre még elérkezettnek nem hittük; a szikra, mely a tenni kész, tenni komolyan akaró, de a teendők misége s miképpenje iránti gondolatban lekötött lelkeknek világot gyújtson, határozott tetterre kelését előidézze, nem volt megadva sokáig... Ez idő eljött, e szikrát fellobbantá egy tiszteletet érdemlő hazai történetbuvárunk munkás lelke nemes tűzének kialvása. Gróf Kemény halála s a gerendi könyvtár árvaságra jutása megdöbbenetete egész Erdélyt: ama drága kincsek jövő sorsával kapcsolatban felébredtet egy magyar tudományos egylet, a rég tervben levő Múzeum formásterü megalapításának kérdése, szóval Erdély halottaiban levő irodalmi életének valahogy s valamiképp újból felelevenítése. Azonban az élénk lelki megindultság és szellemi mozgalom lap nem léte miatt hangot nem adott, kifejezve nem lön. A „Magyar Sajtó“ volt az, mely e kérdést nem csak megpendítette, de a legnagyobb ügyszeretettel s az elméleti oldalt tekintve szinte kimerítőleg meg is vitatta. Éppen azért az ott nyilvánult e tárgyban nézeteket, mint a nálunk közzévalóval nagyobbára összehangzókat, amennyiben czélműhöz és a dolog érdemére tartoznak, érinteni szükségesnek látom, hogy így az olvasó minden ide vonatkozó tárgyalásoknak szeméi előtt mintegy végigvonulása után saját felfogása és meggyőződése s ne az én adandó szerény javallatom után tegyen a fennforgó kérdésben itéletet és határozza magát tetterre.

Az első felszólalást Dózsa Dániel úr tette a M. Sajtó 1855-ki 121., 123., 124. számaiban. Ott egy *Tudományos Egylet* indítványoztaték. Sajnálatosnak mondván indítványozó, „hogy Erdély magyarsága éppen e criticus időkben adja legkevesebb jelét élni kívánása — és életrealóságának. Elszakasztatván — úgy mond — nagyobb testvérünköt politikailag az új országfeloosztási patens, a társasnépekkel egybekötöttésünköt folyó kötelességünk magunkat el nem hagyni, nemzeti érdekeinket el nem hanyagolni, sőt jóra valóságunkat most inkább, mint valaha mindenütt, a hol lehet és alkalom nyílik, bécizonyítani. Alapúl ajánl indítványozó 150 hazafitól ezer-ezer forintjával remélhető 150.000 pft, mit azok államkölesönük vagy úrbéri kárpótlásuk 1—2 száztólójának odaengedésével eszközölhetnének.“

A második felszólalás egy második indítvány volt a derék tanár Wass József úrtól ugyancsak a M. Sajtó múlt évi 138., 140., 145. számában, t. i. egy *Erdélyi Nemzeti Múzeum* s erre alapítandó *Erdélyi Történetirodalmi Egylet* alapítása. Tanár úr Dózsa úr indítványát sem újnak, sem első szükségűnek nem tartja. „Nem új — mond az indítványozó — mert a múlt század végén a Magyar Nyelvmívelő Társaság éppen ilyen czélra és munkakörrel volt alakúlva, nem is első szükségű, mivel a míg nincs miből és hol, addig bármi kimívelt és jól fizetett egyénnek sem lehet dolgoznia. Az előbbeni indítványnak továbbá köre a mint túlságosan nagy, a tett költségvetés oly fősvényen kicsiny. Indítványozó a mint a múlt század végén Erdélyben fennállott philohistorok társulatát — melynek czélja a hazai történetek ismerésében és ismeretetésében állott — szerencsésebben választottnak tartja, úgy azt, hogy

az erdélyi tudom. egyeslet a tudományok minden ágát munkakörébe vegye, czélszerűtlennek s azt egyenesen a pesti Akademia feladatának vallván, Erdélyre nézve főként a történeti szakmának művelését, tehát egy történetirodalmi társulat és egy Múzeum alapítását látja szükségesnek. E kérdést előtérbe hozta a gr. Kemény halálával lezárt gerendi könyvtár, megoldásának szükséges és sürgető voltát mindenki látja, a kormány kétségkívül pártolandja. Hisz éppen ily czélokból vannak általa kinevezve conservatorok. És pedig — mond indítványozó — legyen a Múzeum nemzeti és legyen Kolozsvárt, mert Szebennek, K. Fejérvárnak, M. Vásárhelynek már van. Indítványozó a gr. Keményék ajándokát egyenesen egy magyar nemzeti Múzeum tulajdonának tekintti és bizik a magas kormány megegyezésének arra nézve megnyerésében. Múzeumi alap van, pénz is van ajánlva, csak hely és engedélynyerés kell. Mindeniket az erdélyi értelmiség, főként pedig a főbirtokosok hazafiságától s egész befolyásának felhasználásától várja.“

Következik a M. Sajtó szerkesztőjének Török János úrnak az írt lap idei 18-ik számában az első indítvány tevőjének egy második felszólalása által előidézett, azzal együttesen közlött egyveztető szózata. A M. Sajtó szerkesztője a két indítványt nem tartja ellentétesnek, azok egy időben létezésében nem lát erőmegosztást, sőt a kettőt egymást kiegészítőnek tartja. Azon hazafiak, kik egyiket hajlamból pártolják, miért ne segítnék a másikat kötelességből? Részéről is kivált a főbirtokosoktól várja a kérdés megoldását.

Továbbá a M. Sajtó szerkesztőjének azon jegyzetére, hogy szerinte a magyar faj, bárhol lakják a birodalomban, egy megoszthatatlan egységes egészet képez, tehát tudományos központúl Pestet és a pesti irodalmat, irányadóúl az Akademiát tartja tekintendőnek — mi azonban szerinte nem zárja ki a vidékekeni irodalmi munkásságot és kisebb tudományos egyesletek keletkezését — azt feleli egy második cikkjében Dózsa úr: „Igen is egyek vagyunk, de azért külön népek közt lakunk, a magyarországiaktól különböző régi történeti és politikai viszonyaink vannak, társnépekkel szembeni érdekeinket magunknak kell érvényesítenünk, külön dolgoznunk nyelvünk és nemzetiségünk erősítésére, a közértelmesedésnek terjesztésére. Fényes Magyarországnak ír statistikát, nekünk nem; Petőfi a pusztákat éneкли meg, a mi hegyeinket nem; Tóth Lőrincz a testvérhoni jogviszonyokat fejtegeti, miénket soha, Erdélynek magának is kell magán segíteni, sat.“

Utolsó eddigelő e tárgyban m. akadémiai titoknok Toldy úrnak a M. Sajtó idei 24. számában megjelent irányjelelő cikkje. „A két indítvány — úgy mond író — együtt tesz egy egészet, külön mindkettő csonka fél. Ha elsőségről lenne szó: első a Múzeum, mert előbb kell a meglevő, de elszórt emlékeket egybegyűjteni, mert Múzeumot akkor kell kezdeni, mikor van miből, mert egyesületet mindig lehet alkotni, hol van ember, ki dolgozni tud és akar, de gerendi könyvtárakat nem. És itt megmentésről is van szó. Azonban Múzeum teszi az anyagot, a testet, Akademia a lelket, a szellemet. Csak a kettő együtt ad életet: — ezt kell tehát akarni. Példa lehet Pest, Prága Múzeumával s múzeumi társaságával. Az engedély nem maradhat el oly birodalomban, mely-

nek minden tartományi városában van Múzeum, van Akadémia, vannak akadémiai társulatok és egyletek. A tőkét czikkíró is az erdélyi fölbirtokosoktól várja *alapítvány*képpen és a többi művelt osztályok *évi adalékaiból*. Ha Körösi és Farkas Sándor a magyar Akadémiának két-két száz aranyot tudtak adni: elengednék-e pusztában hangzani Erdély művelt urai az államkölesön vagy úrbéri kárpótlásaik egy részének múzeumi célokra engedése iránti indítványt? Ha linzi, prágai, graeczi lakósok ezereként lépnek múzeumi egyletekbe 10—20 pf. évi részvényekkel: hogy ne fognának szellemileg szintúgy érettek vagyoniilag képesek lenni Erdély és Kolozsvár lakói? Az erdélyi tudományos egylet czéljaiban — mond tovább czikkíró — nem állana rendes évpénzü tudósokat tartani, de az érdemes elmetermékeket jól díjazni. A Múzeum-alkatrészét tenné: könyvtár, levéltár és ásványgyűjtemény, tehát az egylet czélja lenne a történeti és természettudományok művelése. Erdély tudományos törekedéseinek főczélja most más nem lehet, mint a hazai történetek forrásait megnyitni, a haza egét és földét ismertetni a százok példája szerint. A Múzeumban méltán helyet foglalhatna a halhatlan Teleki Sámuel m. vásárhelyi és püspök Batthyányi k. fejevári könyvtára is; így a mint vannak, minden gazdagságuk s a felügyelők szolgálati készsége mellett is rendeltetésöknek csak alig felelnek meg. Itt is a nagy alapítók által kedvelt magyar nemzetéi lennének azok, így is az ő dicsőségöket hirdetnék: dicsőült árnyaik bizonynyal jóváhagyást intenének az utódok ily tetteré.“

Igy áll a kérdés jelenleg.

Még csak két kérdésre kell felelnem: mi történjék a gr. Kemény gyűjteményével? S mit kellene tennünk jelesen az Erdélyi Múzeum tárgyában?

III.

Kik czikkeimet figyelemmel olvasták, azoknak nyilván fog lenni az elsőből az Erdélyi Múzeumnak s ahhoz kapcsolt némi tudományos tűzhelynek egész Erdélyre, de főként annak magyar lakóira nézve sürgetőleg szükséges, sőt életkérdési fontossággal bíró volta. A másodikban láthatták annak történeti multját okadatosán, minden oldalról megvilágosításában adva, melynek során a múzeumi ajánlatok mennyi- és minősége hiteles adatokkal ki van mutatva s az 1841—3-iki országosan alkotott törvényczikk és mellékletei a Múzeum-ügyben egyedül biztos alapul s a teendőkre nézve kiinduláspontul van ajánlva; továbbá határozottan kimondva: hogy a gr. Kemény gyűjteménye a végrendelet tiszteletben tartása mellett egyedül a pesti Nemzeti Múzeumba vihető, vagy oda, hová azon Múzeum főigazgatósága nem ellenzendi, az imént idézett törvényczikkbeli intézkedése szelleme kívánja és a magas kormány is benne megegyezik; és ismét: hogy az 1841—3-iki országgyűlésen történt múzeumi ajánlatoknak — melyek immár nemzeti vagyonok — érdemében jogszerűen intézkedni csak az országot s illetőleg a magyar nemzetet egy vagy más alakban képviselő törvényhozás vagy azt pótló közbizalmú emberek testülete van jogosítva. Elő vannak továbbá adva

a felidézett adatok abstractiói, corollariumai s az ügynek mai állása minden arra vonatkozó nézetárnyalatokkal, óhajtásokkal és tervtöredékekkel — a mint azok a derék bécsi magyar lapban felmerültek vagy különben nyilván tudva vannak — kivonatosan ugyan, de a főbb vonásokat nem mellőzőleg az olvasó elé állítva. Kitűnik azokból: hogy Erdély magyarsága a mint 1841—3-ban, úgy ma is élénken óhajtja egy Múzeumnak Kolozsvárat, a magyar elem szellemi központjában felállítását; kitűnik, hogy a Múzeumnak már mind tárgyai, könyv-, oklevél-, ásvány- és pénzgyűjtemény anyaga lelkes hazánkiai ajándékaiban, mind a felállítási előleges költségek tizenhárom ezer kétszáz pfra menő pénzajánlatokban, mind végre egy az ország akkori közakarátát és szükségérzetét kifejező s minden e tárgybeli kezdeményezésnél alapúl vehető törvényterv megvan. Csak az illetékes egyén vagy testület és azon lehető legalkalmasb mód nincs kitalálva, ki és mely által ezen köz országos és nemzeti óhajtásnak sikeresítéséhez hozzá lehetne és kellene kezdeni; mert nincs ki a nemzet nevében felszólaljon és az ügy megindítását kezdeményezze; nincs meg a helyiség, hová a meglévő múzeumi tárgyak összegyűjtetnének és felállítatnának; mivel nincs meg az 1841—3-iki országgyűlés által a Bánffi-ház megvásárlására felajánlott 60.000 p. forint; végre nincs meg a tőke melynek alapján ily fontos intézetet létesíteni, s céljának megfelelő állapotban fenntartani lehet, mert az 1841—3-ban a végre ajánlott 40.000 forint tőke — mibe az imént érintett 13,200 f. ajánlat is bé van foglalva — nincs bégyűlve, az ott ajánlott módon bé sem gyűjthető; eme hazafias ajánlatok közül pedig a néhai r. cath. püspök elfelejthetlen s Erdélyben örök tiszteletben leendő nevű Kovács Miklós 5000 ft. ajánlata a törvényzikk megerősítéséhez volt kötve, gr. Teleki azóta elhalt a nélkül, hogy legalább az én tudtom szerént végrendeletében ez ajánlatáról emlékezett volna, sat.

Ime az én nézeteim s illetőleg ajánlataim mindháromra nézve.

Első a helyiség nehézsége. Meg vannak a Múzeumnak való tárgyak — nincs hely.

Hogy a Múzeumnak Kolozsvártt és lehető gyors felállításának ezen szinte legnagyobb akadály a elhárítható, hazám iránti szent tartozásimnak némi részben ez által is lerovása, féltve szeretett nemzetiségem s az erdélyi magyarság jövődjének ez által is inkább biztosítása tekintetéből azon külső-szin-uttszai kertemet, melyet én erdélyi kormányzó s magyar akadémiai elnök gr. Teleki József dicsőült barátomnak Erdélyből eltávoztakor az ő emléke iránti tiszteletből megvásároltam, az ott általa építeni kezdett nem disztelen, sőt kellemes fekvésűnek is mondható lakot teljesen elkészíttettem, magát a kertet egy meglehetősen rendezett kertté alakíttattam, ezennel egész kiterjedésében u. m. magát az egy előtermet, két emeletben kilencz szobát, úgy a cselédek szobáit és konyhát magába foglaló épületet, pitvarból és 5 szobából álló kertészlakkal, két rendbeli virágházépületekkel, kerítésekkel egy az 1841—3-ik évi országgyűlési törvényzikk és mellékletei értelmében alapítandó Erdélyi Múzeumnak ajánlom és ajándékozom úgy pedig: hogy az Erdélyi Múzeumi ajánlatok az ezennel általam felajánlott épületekbe e czikkem megjelenése után bármelyik órában beszállíttathassanak én onnat

azonnal ki fogván mindenestől költözni. A továbbiakra, u. m. a múzeumi tárgyak összegyűjthetése iránti magasb engedély kinyerése, a kertnek és épületeknek e célra miként alkalmazása, elrendezése, sat.-re nézve egy általam mindjárt ajánlandó illetékes testület fogna intézkedni. Én csak azon óhajtsomat fejezem ki, hogy Múzeumunkkal egy *Füvészkert* is hozassék kapcsolatba, minthogy erre ott mind elegendő helyiség jut, mind pedig az Intézet környezete ez által érdekesebbé, lége még jobba s a városnak annyival nagyobb díszévé leend, de azért is, hogy kedves hazánknak ezen fő természeti szépsége, a füvek, virágok szeretete, ismeretése és használása el ne hanyagoltassék, szóval: hogy Erdélyi Múzeum telkén Minerva és Flora, az emberi életnek két főszépségét képviselő e két istenség egybeölelkezve láttassanak.

Második nehézség: ki vagy minő legyen a Múzeum felállítását illetékesen kezdeményezhető egypén vagy testület?

Ha ország felszólalására, ország költségén, országos anyagból, főként és specifice országos érdekből felállítandó Múzeumról lenne szó: akkor természetesen az országnak és a kormánynak együttes kezdeményezése útján és akaratából, vagy pedig a kormánynak állam főfelügyelői jogából folyó egyoldolú intézkedése útján is lehetne eszközölni. De ilyenről tudtomra szó sincs. Ez csak akkor lehetne, ha majd Erdélyország egyetemes akaratja valamely képviseleti törvényben meghatározandó alakban nyilatkozhatnék. A mi általunk óhajtott nem ilyen. Mi erdélyi magyarok a mi anyagunkból, a mi költségünkön, a mi kebelünkben és mi nemzeti és intelligentiális érdekeinknek megfelelő, de az országos érdekeknek ellenére nem levő, sőt a közhazának díszére szolgáló, *mindenkinek szabad használatára leendő* Múzeumot akarunk állítani, támaszkodva a birodalmi egyenjogúsági Nyiltparancsban gyökerező jogainkra, kikérvén és remélvén ő felségének és magas kormányának megegyezését. De ezt az 1841—3-ki Múzeum-törvényeziknek és mellékleteinek alapján — meg fogván kérni egyfelől a tisztelt szász nemzetet is, hogy azon törvény intézkedéseinek értelmében leendő múzeum-ügyi lépéseinkben minket a lehetőségig segítsenek, csak így gátoltathatván meg a gr. Kemény József s hihetőleg más hazánkfiai ajánlatainak is Pestre szállítása; könyörögvén más felől ő felségének és magas kormányának, hogy nekünk az ismételve érintett törvénycikk szellemében, az ott béczikkelyezett és ezután ajánlatokból a módosítandók módosításával — egy Erdélyi Múzeumnak Kolozsvárt állíthatására kegyes engedélyt adni méltóztassék. Országos legyen-e vagy nemzeti? nekem mindegy — előttem nem a név, de a dolog fő. Csak hogy legyen, hogy Kolozsvárt legyen és mentől előbb legyen.

A kezdeményezők lehetnének azon alapítók, kiknek hazafiúi ajándokai béczikkelyezvők, külön vagy együttesen: jelesen gr. Eszterházi László, gr. Kemény Sámuel, ki a néhai gr. Kemény Józseffel solidariter tette volt ajánlatát és a többi életben levők.

Nézetem szerint azonban legjobb volna ez:

Alakítsunk egy *Erdélyi Múzeum-Egyesületet* — a minők a birodalmi főbb városokban felesen vannak — részvények útján, melynek az alkotandó szabályok értelmében mindenki tagja lehessen; még pedig

a ki 500 pftot meghaladó múzeumi tárgyat ajándékoz (a minők az 1841—3-ban béczikkelyezett első alapítók, ha alapítványaik tetteleg a Múzeumnak átadódtak) *első rangú* vagy igazgató-alapító, ki 100 pftot készpénzül fizet le vagy arról magát és örököseit kötelező írást ad, *másodrangú alapító*; ki 10 éven át öt-öt pftot fizet, *első rangú részvényes*, ki öt éven át öt-öt pftot, *másodrangú részvényes*; az egylet irányában magukat különös szolgálatok által érdemesítettek *tiszteletbeli tagok*. Az 5 és 10 éves részvényesség kötelezettsége azokra nézve, kik kiállási szándékokat nyiltan írásban ki nem jelentik, az öt s illetőleg tíz év bételtével további öt és tíz évre is ismét kiterjed s így tovább; megszűnik ellenben halál esetében.

Az egylet belső organismusát a mi illeti: Lenne egy szabadon választott, de felsőbb helyen megerősített fő- és egy *alelnöke*, meghatározott számú *kormányzó és tanácskozó választmány*a, felerészben a tudományos és írói tehetségek, fele részben — beleegyezésök s köteles munkásságuk nyilvánítása feltételével — az 1841—3-ki törvényeikben kijelölt még életben levő egyének, egy fő- és egy alór, ki egyszersmind könyvtárnok-titkár, pénztárnok és ellenőr, mindezek a fő- és alelnökön kívül szabad választás szerint, egy a választmány által kijelölendő írnök és két szolgál. Díjazva lennének a főörön kezdődő hivatalnokok.

A kormányzó választmánynak legelső feladata lenne ő felségétől engedélyt eszközölni arra, hogy a Múzeum számára 1841—3-ban és azután is azon évi törvény értelmében tett ajánlatokat mindenünnen már létező rendeltetésök helyére szállíthassa, felállíthassa, gondviseléséről, fenntartásáról intézkedjék; ugyan a Múzeumnak ajánlott pénzalapítványok tárgyában felléphessen, azokat kezéhez vehesse s azok kamatait az alapítók akarata és múzeumi törvény rendelvényei szerint az intézet céljára fordítsa.

További és állandó teendője a kormányzó és tanácskozó választmánynak: évnegyedenként egy ügyigazgatási, deczembertől márcziusig hetenként két szakülést — a történet- és természettudományi szakokban — évenként pedig egy közgyűlést tartani, tudományos munkálkodásainak eredményét, valamint az egyesület évről-évrei állását Évkönyv alakban közzétenni, sat.

Az egylet önconstituálása, belszerkezetének szabályszerű megállítása, munkakör-kijelölés, szakok és egyes hivatalnokok közötti viszonylatok, szóval a részletek kidolgozása és felsőbb megerősítés alá terjesztése egy e tárgyban mentől előbb tartandó értekezletnek lenne feladata.

Ily úton remélem én egy oly nevezetes közintézetnek — minőnek én az Erdélyi Múzeumot s az azzal egybekötendő, sőt annak már fogalmában és személyzetének összeállításában meglevő kis tudományos tűzhelyet óhajtom — életbeléptetésére szükséges pénzalapot kiállíthatni. Mert azon reményt, hogy szerfelett elszegényedett kis hazánk értelmisége kebelében 150 egyén találkozzék, ki valamely anyagi hasznot nem hajtó intézetre ezer-ezer pengő forintot adni kész és képes legyen, én a ki tapasztalásból tudom, mibe került színházunknak s gazdasági egyletünknek pár ezer forint tőkét gyűjteni, nem oszthatom. Mely alappal elesik egyszersmind az arra épített szerfölött tágasra mért munkakörű

tudományos akadémiai és rendes fizetésekkel ellátandó tagok iránti indítvány is. Azt ellenben igen remélem, hogy egyesületi úton kisebb-nagyobb alapítványokat, két-három s több részvényt, egy és más ajánlatot az erdélyi magyarság értelmesebb részének kicsinyje-nagyja, szegényebb-gazdagabbja, nemese és polgára, tanító és tanulóosztály, író- és olvasóközönsége egyletei és más testületei erejükhöz képest áldozni s nyelvünk és nemzetiségünk ápolása, irodalmi és tudományos kifejlődésünk előmozdítása dicső munkájában osztozni kívánnak és fognak és eképp az általam indítványozott egyesületi fillérekből, ha nem is kezdetben mindjárt, de idővel oly összeg jő ki, hogy mind Múzeumunkat fenntartani, mind pedig tudományos célokra, minők: jutalmazások, útaztatások, a választmány tagjai hasznos munkálódásinak illő díjazása, évről-évre több-több pénzért fordítani képesítve leszünk. Mindenki tudja s csak bátorításul hozom fel, hogy midőn gazdasági együletünket új életre ébresztettük, eleinte 42 hat pforintos részvényes s három — 100 forintos — alapító tagunk volt, most egy pár év után az elsők száma 150, az utolsóké 15—20, kik között több, ezer forintos alapítók is vannak, összes tőkénk és vagyonunk pedig 20.000 forintot megűt. Mind kevés, mind csekély — mondani fogja a fennhéjázó dölyf, vagy a szerencsésebb pénzviszonyú tözsér — nekünk szegény erdélyieknek, nekem részemről kezdetnek ez is elég. Majd lesz ebből több is, válhatik még ebből nagyobb mérvű, dicsőségesebb munkásságú intézet.

Együletet tehát mentől előbb s e végre egy előleges értekezlet! Egyes ember szava többnyire kevés vizshangra talál, gyöngye pártolásra számíthat még oly igaz és szent ügy mellett emelve is! Egy törvényeken alapuló loyális irányú testületnek felszólalása nem fog pusztában elhangzani. Ha a nemsokára tartandó értekezlet az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapszabályait célszerűen, a fennálló törvényekkel mentől inkább összehangzólag kidolgozva a rendes hivatalos úton küldené ugyan fel, de egyúttal megbizottja útján is járúlna ő felségéhez kérvén azoknak kegyelmes megerősítését, ki tudja: vajjon nem lenne-e azon küldött oly szerencsés, hogy kedvező válasszal térjen meg a felséges fejedelem trónjától.

Ezek igénytelen magánnézeteim az Erdélyi Múzeum tárgyában. Hajlamaim és eredeti szándékom ellenére hírlapi térre léptem velek. Ezáltal is a kérdés nem könnyen megoldhatóságát, egyszersmind pedig a vélemények szabad nyilvánítása iránti hódolatomat kívántam tanúsítani. Több szem többet lát. Felszólalásom lehető sok gyöngye oldalai mellett is oly stadiumba teszi — hitem szerint — ez ügyet, hol annak egyfelől a sajtó igazán hasznos szolgálatokat tehet, másfelől a tetthaza-
fiak egyenesen életet adhatnak. Adja Isten: úgy legyen!!

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adatok Kalmár György életéhez.

A XVIII. századnak sokat emlegetett magyar nyelvtudósáról, kit prozódiai próbái és fejtegetései mellett egy universalis vagy világnyelv megalkotására vonatkozó kísérletei tesznek emlékezetessé, aránylag keveset tudunk.

Még 1925. októberében járt kezemben *Dési József* XVIII. századbeli ref. papnak 1744. júniusában Marosvásárhelyen kezdett jegyzőkönyve, melyben *Kalmár György* kézírását és *Désinek* Kalmárra vonatkozó megjegyzését fedeztem föl. Az említett jegyzőkönyv negyedréti alakú, 434 számozott és két számozatlan levélből álló, bőrbbe kötött gyűjtemény, mely mindenféle apróság, kuriózum mellett főként *Dési József* olvasmányából kivonatolt részeket tartalmaz.

A jegyzőkönyv¹ *Szabó Attila* nagyenyedi ref. koll. tanár tulajdona. 1925-ben néhány napig nálam volt s akkor másoltam ki belőle az alább következő adatokat.

A jegyzőkönyvnek *Kalmár Györgyre* vonatkozó adatai a 346—348. lapokon olvashatók. Itt olvashatjuk először is *Kalmár György* három latin versét a szerző kiadásában a maga sajátos helyesírásával. E verseket *Kalmár* emlékül írta a jegyzőkönyvbe az alatt a hét alatt, melyet *Szélelyvaján* mint *Dési József* vendége töltött. A verseket a jegyzőkönyvbe 1765. május 25-én írta. Tehát *Dési József* vendége 1765. május 25-ike körüli héten volt. Az első vers *Kalmár György himnusa*, melyet *Krisztus* urunk szülőhelyén, *Názáretben* 1755. októberében költött. A második költeményt február 2-án (az évszám hiányzik; talán 1756-ban?) írta annak emlékére, hogy társaival együtt szerencsésen megérkezett *Konstantinápolyba*. A harmadik vers egy *disztichon*, melyet *Illés próféta* tiszteletére a *Kármel* hegyén 1755. október végén írt. Ezt követi *Kalmár* névirása és szimbóluma. *Kalmár* kézírata után *Dési József* jegyzete olvasható, melyben néhány szóval *Kalmár Györgyöt* jellemzi, amint őt vajai időzésekor beszélgetéseiből és nézeteiből megismerte.

Most lássuk sorrendben az adatokat:

Hymnus *Georgii Kalmár* conceptus *Nazarethi* in loco *conceptionis* et *patria* Domini Nostri *Jesu Christi*. 1755. M. Octob.

CHRISTE, locum, conceptus ubi es, semel *intuitus* sum,
fac, TE oculis *fidei* semper ut *intuear!*
TV uirtute DEI, quae utero TE uirginis almae
comcepit, iam animo *comcipiare* meo!
Totius atque TVAE ratio sanctissima *uitae*
exemplar *uitae* perpetuum esto meae!
Fac me mente, actu, sermone TUI memorem esse.
O pie *Seruator* sim Tuus! esto meus!

Hymnus *Eiusdem* de felici suo atque suorum
Comitum aduentu *Constantinopolin*: 2 Feb.

Quis mihi cum frangore sonus peruenit ad aures?
Sentis: adhuc tremulus uerberat aer eas.
Quis sonus! Echo refert: praefigsum est thema canendi,
Musa mea euigila! Nunc, age, tange lyram.

¹ Tudomásom szerint jelenleg kölesön úton lappang.

Quam bonus est et erit totius Conditor orbis!
 Quae pietatis item sunt documenta suae!
 Illa an ego solus narrare queo? Nequit illa,
 quidquid habet fines, commemorare satis.
 Amplius adfirmo: series aeterna dierum
 haud par clementem concelebrare DEVM.
 Sumo tamen, sicut ratio fert temporis huius,
 unum argumentum, iussus ab officio.
 O PATER, incolumes ad eam, quam Bosphorus urbem
 adfluit, adduxsti me sociosque uiae:
 An fuit in nobis aliquid? Nil, nil quod amorem
 tam tenerum poterat commeruisse PATRIS.
 Quin si serpentem, lapides, pro pane dedisses,
 conscia mens dictat, proemia iusta forent.
 At *Pietas*, mellis dulcedine suavior omni,
 Justitiae lancem pondere perculerat.
 O Bonitas, TIBI eas grates, quas quimus, habemus.
 Sit TIBI, sit Soli, gloria laus et honor.
 Porro TVVM Nomen uenerando, quaesimus omnes!
 ut TVA cura TVOS protegat ulterius!
 Tum petimus: Sancto, quod coelis Filius olim
 miserat, ut ducas Flamine! Fiat ita!

Historia praecipuorum *Eliae* Prophetae gestorum
 unico disticho comprehensa a G. K. in monte
 Carmelo, A. 1755. Octobr. exeunte.

Quae fuerit merces, uirtus? quis zelus *Eliae*?
 Dic Iordan, Carmel! prode Sarepta, Chifon!
 Descripsit G. Kalmár 25 Maii 1765.
 Qui symboli loco est
 Non mihi sum natus: IOVA duce, nec mihi uiuo.
 Quidquid ago, Ipse Sibi tribuit rerum Arbitrator unus.
 Ergo pium NVMEN pergo colere Ipsius ergo.
 Absit amor tendens ordiri a mei amore!

Eddig Kalmár. Most következik *Dési József* jegyzete Kalmárról:

NB. Ez az ember *Debretzeni Déák* volt, kits *Akadémiákra* menvén, 's
 tanulását végezvén, azután bégárta *Angliát, Hispániát, Itáliát, Galliát, Své-*
tziát, Moscoviát, Turciát, Indéát, Mésopotámiát, Égyptomot, Graeciát, Thrá-
ciát, Móldáviát, Valachiát, innen bé jövéen Erdélybe, nállam múltatott égy (!)
hétig Vajában, innen el menvén, igyekezett vissza menni Angliába Nyelvek
tanítására, azután híret nem hallottam. Experimentiája igen szép volt, de nem
vólt phántasia nélkül etc.

Mint *Dési* szavaiból látjuk, 1765 májusában Kalmár épen egyik (bal-
 káni?) utazásáról visszatérőben pihent meg Vajában.

Csúry Bálint.

Szilágyi Ferenc szerepe Szentiváni Mihály életében.

A múlt század negyvenes éveiben az erdélyi sajtó a politikai élettel
 párhuzamosan és ahhoz igazodva az ellenzéki és a kormánypárti lapok tábo-
 rára oszlott. Az előbbi irányzatnak nevezetes szócsove volt az *Erdélyi Híradó*,
 amelyet 1831-től kezdve Méhes Sámuel fejlesztett tervszerű munkával — az
 akkori viszonyokhoz képest — magas színvonalra. Ennek volt egy mellék-
 lapja, a *Nemzeti Társalkodó*, amelyben szépirodalmi s egyes tudományokat
 népszerűsíteni akaró dolgozatok is megjelentek. Az *Erdélyi Híradó* kiadásá-
 ban, de attól függetlenül Brassai Sámuel szerkesztésében jelent meg a Ko-

lozsvári Uri Kaszinó kezdeményezésére a *Vasárnapi Ujság*. A kormánypárti szellemet Szilágyi Ferenc kolozsvári ev. ref. kollégiumi tanár *Mult és Jelen*-e s melléklapja, a *Hon és Külföld*, képviselték. Midőn Szentiváni Mihály az 1839-i *Reményben* megjelent művei nagy sikerének hatása alatt elhatározta, hogy irodalmi tevékenység kifejtése mellett közügyekkel is foglalkozni fog s dolgozni akart Erdély sajtó orgánumaiban, akkor, mint már kedvelt és ismert író, szívesen fogadták. Liberális szelleménél, felvilágosodott gondolkodásánál és addigi ellenzéki működésénél fogva természetesen Méhes Sámuel lapvállalatához csatlakozott. A *Nemzeti Társalkodó*ban jelentek meg dolgozatai 1839 júliusától 1841 végéig. Ez idő alatt érdeklődése túlnyomó részben a szépirodalom és a jogtudomány között oszlott meg. Novellákon, útleírásokon s jogi értekezéseken kívül csak egyetlen egy politikai kérdéssel, az unióval foglalkozott. (*Nemzeti Társalkodó* 1841. II. félév 6—10 szám.) A *Nemzeti Társalkodó*, mint önálló lap 1841 december 31-én megszűnt és ettől kezdve az *Erdélyi Híradó*nak a keretén belül jelent meg. Az *Erdélyi Híradó* szerkesztését 1842 elején egy baráti alapon álló triumvirátus vette át, amelynek tagjai: br. Kemény Zsigmond, Szentiváni Mihály és Kovács Lajos.¹ (Névtelenül továbbra is Méhes Sámuel volt a szerkesztő.) A baráti szövetséghez Erdély legtekintélyesebb írói csatlakoztak, nevezetesen: Brassai Sámuel, Kriza János, Krizbay Miklós, gr. Teleki Domokos, Ocsvai Ferenc és Vida Károly. Erdélynek e néhány kiváló férfja az ellenzéki párt hangadó elemei közé tartozott s most már nemcsak az 1841 október 15-én megnyílt országgyűlésen és a megyegyűléseken, hanem az *Erdélyi Híradó* hasábjain is kifejtették nézetüket. Főlvették és megtárgyalták a forrongó korszak összes problémáit, elszántan harcoltak meggyőződésükért s gyakran szembe kerültek a kormánypárttal, amelynek sajtóorgánumát — mint már említettem — Szilágyi Ferenc szerkesztette, aki tipikus egyénisége volt a szabadságharc előtti időknek. Eredetileg az *Erdélyi Híradó* munkatársa volt, később azonban a mindenáron érvényesülni akarása a kormánypárt felé sodorta. 1841-ben megalapította a *Mult és Jelen*t, de az első évben határozott politikai irányt még nem követett. Csak a második évben kezdett szívesen vallani a kormánypárt mellett, mellyel való rokonszenvét az *Erdélyi Híradó*val folytatott polemikákban s az uralkodó háznak és kormánynak állandó tömjénezésében juttatta kifejezésre.² Az 1842. évben napirenden voltak a vitatkozások az említett két lapvállalat között. Szilágyi különösen nagy szeretettel támatta az élen haladó baráti triumvirátust, emiatt néki azután rengeteg kellemetlensége támadt. Br. Kemény Zsigmond párbajjal fenyegette, egy alkalommal pedig Szentiváni Mihály és Kovács Lajos behatoltak a lakásába, személyes bántalmazásokkal fenyegették, majd gunyos pasquilt terjesztettek róla a városban.³ De ő sem hagyta magát; ahol tudott, ártott ellenfeleinek, igen sokszor jellemtelen eszközökkel. Hátramaradt iratai között olvasható igen sok titkos feljelentésének másolata.⁴ Irigykedett mindenkire, aki nálánál tehetségesebbnek bizonyult. Ezért haragudott Szentivánira is, akinek eszméi ellen sokat hadakozott. Szentivánit talán mindenkinél jobban gyűlölte. Minden alkalmat megragadott, hogy a fiatal költőt bosszanthassa. Midőn a Szentiváni által szerkesztett *Remény* c. zsebkönyv 1840. évfolyama megjelent, akkor a *Hon és Külföld*ben (9. szám) helyet adott olyan bírálatnak, amelyről Malom Lujza, a tehetséges erdélyi költőnő, Döbrentei Gáborhoz intézett levelében így ír:⁵ „...következik egy rengeteg bírálat Szilágyi újságjában (köztünk maradjon Anyám roccó ujságnak nevezi, mert nyelvben haladni nem akar) leverő... bizonyos Szigethi Gyula Mózesstől — mint mondják vak ügyvéd,

¹ Papp Ferenc: *Br. Kemény Zsigmond*. I. k. 191. l.

² Ferenczy József: *A magyar hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig*. 410. l.

³ U. o. 411. l.

⁴ Ürmössy Lajos: *Erdély irányadó lapja*. 297. l.

⁵ Rexa Dezső: *Malom Lujza levelei Döbrentei Gáborhoz*. Irodalomtörténeti Közlemények 1907. évf. 217. l.

ki lányával irat diktálásra — az egész Remény következetlenül és zavarosan van meg bírálva, egyik eszme mindig a másikat pofozva a dicséret s gyaláztat chaosba zavarva. Én nevettem az egészet.“ A továbbiak folyamán elmondja, hogy Kemény Zsigmond és Kovács István hozták fel a lapot hozzá.

Szilágyi Ferenc nemcsak a nagy nyilvánosság előtt, lapjai hasábjain, hanem kulisszák mögött is éles harcot indított Szentiváni ellen. A kir. kormányzék előtt több ízben bevádolta Szentivánt s mindenképpen arra törekedett, hogy a költőnek kellemetlenségeket okozzon. 1842 január 4-én a kir. kormányzékhez intézett beadványában elégtételt kért azokért „az alávaló jogtalanságokért“, amelyek — szerinte — Szentiváni által ellene intéztettek. Február 7-én egy Scheller nevű referens határozatában kifejtette, hogy a kir. kormányzék Szilágyinak igen szívesen nyújtana elégtételt, ha nyilvánosság előtt lejátszódott botrányról lenne szó, de, minthogy az egész ügy Szentiváni és Szilágyi magánügye, ezért ebbe, mint szigorúan személyes természetű magánügybe, nem avatkozhatik bele.⁶ Az ügyet tárgyalták február 17-én is és ekkor is megállapították, hogy magánjellegű nagy foku gyűlölködésről van szó, amely a hatóságok beleavatkozását nem teszi szükségessé.⁷ Szilágyit ezen határozat nem elégitette ki, ezért újból elégtételt kért és beadványához csatolta Szentiváninak hozzáküldött és szerinte sértő tartalmu leveleit, de a március 10-én kelt votum ismét elutasította kérését azzal az indoklással, hogy csakis Szilágyi előadásai ellen irányulnak s ezért elégtételt nyújtani „via politica“ nem lehet.⁸ A kir. kormányzék ezen ügyet utoljára 1842 március 30-án tárgyalta s előbbi határozatát megerősítette.⁹

Szentiváni Mihály igen fiatalon, 29 éves korában, 1842 december 10-én örökre lehunyta szemeit. Halála után két hú barátja, Kemény Zsigmond báró és Kriza János, mozgalmat indítottak síremlékének felállítására. Evégből ki akarták adni Szentiváni összes, részben már megjelent, részben pedig még ki nem adott munkáit. Azonban ez a terv csak részben sikerült, mert csupán az I. kötetet tudták kiadni 1843-ban, mely a fiatalon elhalt költő öt novelláját tartalmazza. A II. kötetben beszélei, versei s vegyes dolgozatai jelentek volna meg, továbbá Kemény Zsigmond tollából a költő életrajza. A III. kötet Szentiváni „Erdélyi Utazásai“-t tartalmazta volna.¹⁰ Mivel az I. kötet kiadásából származott jövedelem a síremlék felállításának költségeit teljes egészében nem fedezte, ezért a hiányzó összeget Szentiváni családja bocsátotta rendelkezésre. A költő síremlékének felállítása körül is heves polémia fejlődött ki a *Mult és Jelen* és Méhes Sámuel lapja között.¹¹ Ugyanis az *Erdélyi Híradó* tudósítója a „Kolozsvári Napló“ című rovatban 1845 október 14-én (82. szám) a kolozsvári temetővel kapcsolatban megírta, hogy Szentiváni síremlékét most állítják fel és az elismerés meleg szavaival illette korán elhunyt pályatársát. Ez a rövid és minden célzatosság nélkül megírt hír a *Mult és Jelen*nek elég volt arra, hogy izléstelen támadást intézzen az elhunyt Szentiváni és az *Erdélyi Híradó* ellen, melynek a költő egykor kiváló és értékes munkatársa volt. 1845 október 17-én (83. szám) a „Kolozsvári Újságok“ című rovatban annak írója lekicsinylőleg, szinte sértőleg nyilatkozott Szentiváni irodalmi és publicisztikai működéséről és kétségbe vonta ezeknek jelentőségét, majd burkoltan kijelentette, hogy másoknak inkább járna síremlék, mint Szentiváninak. Szerinte az *Erdélyi Híradó* szerkesztősege azért támogatja ezt az ügyet, mert saját magát akarja „oszlophalhatatlanság“-ba felemelni. E támadásra, mely a tapintatnak minden elemét nélkülözte, Kriza János válaszolt az *Erdélyi Híradó* 1845 október 24-ik (85.)

⁶ Országos levéltár. Erdélyi udvari kancellária. 624—1842. szám.

⁷ U. o.

⁸ U. o. 1403—1842. sz.

⁹ U. o. 4031—1842. sz.

¹⁰ Az I. kötet borítékján olvasható előfizetési felhívás szerint.

¹¹ Ekkor már Kemény Zsigmond és Kovács Lajos nem tartozott a szerkesztőség kötelékébe, mindketten kiléptek 1843 június 6-án. Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond*. I. kötet 205. lap.

számában „Helyreigazítás“ címen. Itt tájékoztatta az olvasó közönséget a síremlék felállítási költségének eredetéről, visszautasította Szilágyi támadását, majd sorait ezekkel a frappáns mondatokkal fejezte be: „Mit mondjak a Mult és Jelen újságírójának gyöngédtelen föllépésére egy szegény halott ellen, aki magát már védeni nem tudja? Az ily vitézséget irigyelni nem lehet. Néhai Szentiváni Mihály barátom akármely szellemben működött legyen: annyi igaz, hogy egy védetlen s merőben lefegyverzett ellenfélt bántani szépek sohasem tartotta volna.“ Kriza ezen logikus s a való igazságot feltáró és az ellenpárt tapintatlan eljárására rámutató soraira még a *Mult és Jelen* sem tudott válaszolni.

Mind ezekből tehát megállapíthatjuk Szilágyi Ferenc határozott rosszindulatát Szentiváni ellen, mely a költőnek nemcsak életében, de még halála után is ártani akart.

Dr. Hofbauer László.

A kuruckori „Pro Libertate“ kuruc és labanc magyarázata.

Családi örökség révén egy 8-r. alakú (11×17 cm.) félpergamen-kötésű *Notabiliora* van a tulajdonomban. E kis XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején¹ összeírt jegyzetkönyv százegynehány levele közül mindössze 64 az egyfolytában beírt, a többi levelen csak imitt-amott található beírt rész (a 116—126 lev.-en tartalomjegyzék van). A *Notabiliora* beírt része nagyon változatos tartalmú; sok gazdasági vonatkozású jegyzete mellett könyvészeti, könyvtári, történeti stb. jegyzetei leírója széleskörű műveltségéről, világlátottságáról, a theologiai és világi tudományok iránti érdeklődéséről tanuskodnak. A magyar, latin, német, francia, sőt román nyelven írt bejegyzések leíróját a 13 a lev.-en levő utalás,² valamint az írásjelleg egybevetése alapján a Kelemen Lajos útmutatása nyomán határoztam meg. Ezek szerint a kézirat leírója berkeszi Katona Zsigmond³ (1767—1833) volt, aki a közéleti pályán előbb Belső Szolnok vármegye különböző tisztségeit viselte, majd főkörmányszéki tanácsos volt.⁴

Az ő jegyzetkönyvéből közlöm az alábbi bejegyzést, mely amellet, hogy a régiek egyik kedvelt szokásának, a kétértelmű szövegmagyarázatnak, elég sikerült példája, kortörténeti értékű is. Hogy a kuruckori „Pro Libertate“ magyarázata valóban a kuruckorban keletkezett-e, magam nem tudom el-

Pro Libertate.

Ezt a pénzt így magyarázták a kurutzok:

Deákul:

Princeps Rakoczi, Ope Legionum, Illustrissimi Bertseni Et Reliquor(um), Totam Austriam Turbabít.

¹ Az 1780-as évek előtti és 1807 utáni bejegyzés nincs a jegyzetkönyvben.

² Itt az 1780-ban meghalt Katona Mária, férj. Kabos Lászlóné (V. ö. Kőváry: Erd. nev. csal. Kvár, 1854: 144.) epitaphiuma található.

³ Ezt bizonyítja továbbmenve az is, hogy a leíró Groff Generalis Bethlen Pált kedves Ipomnak mondja (62 a lev.); Katonának pedig valóban Bethlen Pál gr. leánya, Julia, volt a felesége (V. ö. Lukinich: A bethleni Bethlen cs. tört. 555.).

⁴ Fiatalságában külföldi akadémiákon járt (V. ö. Kőváry: i. m. 144.), aminek nyoma van a jegyzetkönyvben is.

Magyarul:

Princz Rakoczi Országink(na)k Légy Igazgatoja, Bertsenivel Edgyütt Ront(s)d-el. Tapodd-meg Austrianak Tanácskozásit Ellenünk.

A labantzok így magyarázták:

Deákul:

Peribitis Rebelles, Omnes, Laquo, Igne, Bello, Exilio, Reliqui, Tandem Austriacor(um) Tributarii Eritis.

Magyarul:

Pártos, Rebellis Országnak Lakosi, Igaz Birátoktól El-partoltatok, Roszszul Tanátskoztatok, Austria Titeket El-fog Törölni.

Az első magyarázat nem teljes, mert amint láthatjuk, a *libertate* szó utolsó *e*-jének megfelelő szó nincs. Az utolsó magyarázatban is helyesebb volna a legutolsó szót *eltöröl* alakban venni. Szükségtelen megjegyezni, hogy a magyar szöveg nem fordítása a latinnak és viszont.

Szabó T. Attila.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRAT SZEMLE

BÁRANY GERŐ: *Königsbergi töredék*. Szeged 1931. (Széphalom Könyvtár.)

Szerző ebben a füzetben Königsbergi útja közben támadt gondolatait, eszmévilágait foglalja össze. Valóban töredékek, de olyan töredékek, amelyek mögött lépten-nyomon föltűnik az egész, a léleknek az egésze, szerzőjének gondolatvilága. A filozófiai tartalom, amely ezekben a töredékekben található, át- meg át van szöve a szubjektív érzelmek és hangulatok színes fonalaival. Egy emberi lélek áll előttünk, amely küzd, viaskodik az élet nehéz problémáival s keresi a megfejtést arra a nagy kérdésre, hogy vajjon van-e értelme és értéke az életnek, s ha van, akkor miben található meg?! Fölveti magának Kant nagy kérdéseit: Mit lehet tudnom? Mit kell tennem? Mit szabad remélnem?

A filozófiát igen szellemesen és találóan: az Isten előtt való kollokválásnak nevezi. Személyes ügy ez neki, a lehető legszemélyesebb — nem pedig csak „szürke teoria.“ Abból a vígasztalan, sötét háttérből, melyben az elhagyatottságnak, a magunkra utaltságnak, a társtalanságnak, az elmulásnak, a halálnak és a hiábavalóságnak fekete rémei uralkodnak — egyetlen egy pont ragyog ki, mint amely megadja az élet céljának egyedüli értelmét és értékét, s ez: az erkölcsiség. „A mindenség végső törvényei szellemi törvények, a lét veleje ethikai princípium s a világprocessus céljának — az ethikai princípiumnak megfelelően: a legmagasztosabb és legfenségesebb célnak kell lennie.“ Kant sírja előtt állva, mintha azt venném észre, — mondja a szerző — hogy a csillagos ég felettem elhalványodott, hogy annál hatalmasabb fényben ragyogjon az *erkölcsei törvény* bennem. A mély meggyőződés szuggesztív ereje az olvasót is hatalmába keríti. Nincs aktuálisabb profécia, mint hirdetni ma az ethikum világmegváltó hatalmát.

Dr. Varga Béla.

C. H. BECKER: *Nemzeti öntudat és nemzetközi megértés*. Minerva X. 1931. 1—4. sz.

A volt porosz kultuszminiszter előadása a szegedi egyetemen díszdoktorrá avatása alkalmából. Érdekes tárgyáról sok figyelemreméltó gondolatot fejt ki. „Minél hatalmasabbak és eredetibbek az egyéniségek, — mondja — annál nagyobb javára válnak a közösségnek: minél hamisítatlanabb és minél sajátosabb a népek nemzeti öntudata, annál termékenyebb az együttműködésük az emberiség javára.“

N.

ERDÉLYI LAJOS: *Mondattani tanulmányok a nyelvtudomány és nyelvtanítás köréből*. Magyar Nyelvi Tanulmányok III. kötet. Budapest, 1930. 8°. 88 l.

A szerző összegyűjtött nyelvészeti dolgozatainak ez immár a harmadik kötete. Az összevont mondatra vonatkozó nagyobb tanulmányát foglalja magában. E tanulmány eredetileg a kolozsvári m. kir. tudományegyetem 1895—6. évi pályakérdésére készült s felüljutalmazott pályamunka volt. A *Nyelvtudományi Közlemények*-ben való megjelenése után 1898-ban a Magyar Tudományos Akadémia a Sámuel-díjjal tüntette ki.

Erdélyi Lajosnak e kiváló ifjúkori munkája *Petz Gedeon* előadói jelentése szerint „az idevágó irodalmat oly alaposan ismeri és ismerteti, mint eddig sehol sem.“ Bár a szerzőnek a nyelvészet más terein is vannak alap-

JUHÁSZ JENŐ: *A moksamordvin-orosz nyelvkeveredés*. Nyelvtudományi Közlemények XLVII. (1928—30.) 296—300. 1.

A nyelvek kölcsönös hatásának vizsgálatához érdekes példákkal szolgál a moksamordvin-orosz nyelvkeveredés. Az itt közölt adatok annál föltűnőbbek, mert nem pusztá kölesönszavakról van szó, hanem orosz módon ragozott igék és névszók beillesztéséről. Különösen meglepő ez akkor, ha a cikk következő szavait olvassuk: „A moksá írók, újságszerkesztők lelkes emberek, akik anyanyelvüket határtalanul szeretik; írásaikban nyelvtisztaságra törekszenek s új szavak gyártásával iparkodnak kiirtani nyelvükből az idegen elemeket.”

Egy másik megállapítás pedig, amely arra céloz, hogy a hasonló jellegű tanulmányok eredményeinek rideg, statisztikaszerű elbírálása megtévesztő lehet, a következő: „A ... kifejezések nem használatosak az egész ... nyelvterületen, hanem a keveredés mértéke egyénenként változik, aszerint, hogy ki milyen környezetben él.”

A közölt megfigyelések írott szöveg (könyvek, újságok) alapján történtek. Mennyivel tanulságosabb lenne a mindennapi beszéd vizsgálata!

Blédy Géza.

JUHÁSZ KÁLMÁN: *Gergely püspök, Kún László kancellárja*. Turul 1930. 3—4. szám.

Gergely a csanádi egyházmegye élén állott 1275—1291-ig. Tévesen azonosították Bicskei Gergely érsekkel, mintha 1291-ben az esztergomi érsekségre emelkedett volna. Nemcsak kancellári állásánál, hanem személyes tulajdonságainál fogva is Kún László bensős, bizalmas embere volt. A király gyakran tartózkodott egyházmegyéjében. 1290. június elején is Gergely püspöknél időzik, Julius 10-e előtt a margitszigeti apácák részére adományozó oklevelet állíttat ki Gergellyel. Ez volt utolsó kancellári működése. A király nem sokáig maradt püspöki székvárosában. A következő héten kioltották életét. Hamvai felett is Gergely püspök örködött. A szomszédos Várad püspöke szentségtörésnek tartotta volna a pogánynak kikiáltott királynak az ottani székesegyházban Szent László sírja közelében való eltemetését. Ezért Gergely püspök Csanádra vitette s ott a Szent György székesegyházban helyezte el örök nyugalomra. Ebendorfer Tamás azt írja, hogy László királyt először Csanádon, aztán Váradon temették el. Azonban ezt az állítását semmi sem támoogatja, hanem valószínű, hogy a László névtől megtévesztve, tartotta a középkori osztrák kronikás a Szent László sírjáról híres váradai egyházat Kún László temetőhelyének. — Gergely püspök életének és jellemének színezetét a királlyal való sűrű együttlétéből folyó szorosabb összeköttetése adja meg. Ez pedig a király zabolátlan, lelkiismeretlen, élvhajhászó, sőt kicsapongó életmódja miatt, mely végeredményében dicstelen halálát okozta, nem kedvező Gergelyre. Ha lelkipásztori hivatása kizárja is, hogy a király bűnös szenvedélyét élesztette vagy táplálta volna: nincs eldöntve az a kérdés, vajjon élt-e mindig a rendelkezésére állott valamennyi eszközzel, hogy a király lelkét megmentse és bűnös hajlamainak letörésével a jó útra terelje. Gondolkozásmódjának tisztaságát és őszinteségét, valamint erkölcsi bátorságát kétségesse teszi az a tény, hogy mindvégig zavartalan jó viszonyban élt királyával. Nincs jelenet Gergely egész életében, mely mutatná, hogy uralkodójával ellentétbe jött volna. Királyának túlságos rokonszenve, mint gyanús felhő egymagában is elegendő Gergely főpásztori működése érdemeinek és királyhűségének elhomályosítására. Hiányával volt a méltóság érzetét gyarapító fenkölt gondolkozásnak: többre becsülte azt, amit a kor neki kedvezményül juttatott, annál, amit kiérdemelhetett volna. Alkalmazkodott korának viszonyaihoz. Elnyerte és fenntartotta a király kegyét, sütkérezett benne. Nem kereste dicsőségét abban, hogy elplántálja azt, ami környezetében hiányzott és ami minden korban szükséges: a vágyódást és törekvést magasabb élet után.

K.

KÁROLYI ÁRPÁD: *Néhány történelmi tanulmány*. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1930. 8-r. 507 l., 1 lev. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata. 1930. II. kötet.)

Veterán történetírónk e kötetbe régebben és újabban megjelent történelmi tanulmányait válogatta össze s adta ki úgy, amint azok annak idején megjelentek, tehát változtatás nélkül még abban az esetben is, ha az újabb kutatások azok tartalmát, esetleg eredményét is bővítették vagy változtatták. A kötetben a következő nagyértékű dolgozatokat találjuk: *Az Árpádok, mint a magyar nemzeti királyság és társadalom szervezői*. — *Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban*. — *Az igazi Don Carlos*. — *I. Balassa Bálint életéből*. — *A huszonkettedik artikulus (az 1604. XXII. t.-c.)* — *Bocskay szerepe a történetben*. — *Bocskay és a bécsi béke*. — *Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása*. — *Bethlen Gábor levelei*. — *Tököli a legújabb világitásban*. — *Az 1848. III. törvénycikk történetéből*.

F.

KÉKY LAJOS: *A mult esztendő magyar drámairodalma*. Jelentés a Magy. Tud. Akadémia 1931. évi Vojnits-érmének odaítélése tárgyában. Budapesti Szemle 1931. 642. (május) sz.

Ismertetése az 1930. év folyamán Budapest színházaiban bemutatásra került 31 eredeti magyar drámai műnek s beható elemzése Hunyadi Sándor *Feketeszárú cseresznye* című háromfelvonásos színjátékának, amelyet az Akadémia egyhangulag a Vojnits-éremmel tüntetett ki. „Az életből vette anyagát s az élet árad belőle a színpadról is, — írja többek közt a bírálói jelentés. — Kerül minden színpadi mesterkedést. Vannak darabjának kisebb fogyatkozásai is, de ami hatást tesz s ami sikert arat, azt tiszta eszközökkel s becsületes uton-módon éri el.“

Sz.

KOLLER PIUS: *A szellemi tulajdonságok öröklése*. Pannonhalmi Szemle VI. 1931. 2. sz.

Amikor szellemi tulajdonságok öröklődéséről beszélünk, — fejtegeti a szerző — akkor három tényezővel kell számolnunk: az örökléssel, a fizikai és szociális környezet hatásával. Az értelem kialakulásánál legfontosabb tényező az elődöktől örökségül kapott adottság, de fontos a fejlődésbe belejátszó és azt módosító másik két tényező is. A fejlődés lehetőségei sokkal nagyobbak, mint annak valóságai, s nincsen egyén, aki remélhetné, hogy minden öröklött tulajdonsága felszínre jut. Az ember életében a fejlődés minden pillanatában a társadalmi, erkölcsi, szociális, morális és fizikai ösztönzések szüntelenül belejátszanak. Sokszor ezért egyik-másik egyénben elfeledve maradnak az öröklés kiváló adottságai.

N.

KORNIS GYULA: *Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika*. Budapesti Szemle 1931. 642 (május) sz.

Eredmény: nemcsak az értékelméleti alapon szerkesztett filozófiai állampól, hanem az állam tényleges történelmi fejlődése is — a jogállamon és a szociális államon keresztül a kultúrállamig — azt tanúsítja, hogy az emberiség hittal hisz abban, hogy úgy, amint az egyénnek, az államnak is az emberi történet nagy drámájában a vegetatív állati életen felül magasabb *ratio vitae*-je van, időfeletti örök értékek rendszere, melyet a kultúra nevében foglalunk össze. E nélkül az emberi történet csak a pusztá életösztöntől, vitális érdekektől összetartott és egybetartott, nyájszerű társadalmi csoportoknak, de nem nemzeteknek és államoknak küzdőtere (203 l.).

B.

LENGHEL, ALEXANDRU DR.: *Istoricul ciuimei în Cluj la 1738—39*. Cluj, Tipografia „Corvin”. 1930. 8-r. 160 l., 1 lev.

Becses művel gyarapította az orvostörténelmi irodalmat Lenghel dr., mikor megírta az 1738—39. évi kolozsvári nagyarányú pestis-járvány történetét. Munkájához a kiadott forrásokon kívül bőségesen használ kiadatlanokat, köztük a kolozsvári egészségügyi bizottság 1738—39. évi jegyzőkönyveit s ezek alapján lehetőleg teljes képet rajzol a jóformán egész Erdélyt sújtó „fekete halál” kolozsvári részéről s tanulságos statisztikai táblázatokkal teszi szemléltetővé a járvány lefolyását. Érdekes képek, gazdag oklevéltár s bőséges francia nyelvű összefoglalás egészítik ki az értékes művet.

F.

NÉMETH GYULA: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. A gr. Vigyázó Sándor és Ferenc vagyoni jövedelmének felhasználásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. Budapest 1930, Hornyánszky Viktor r. t. m. kir. udv. könyvnyomda 8-r. 350 l., 1 lev.

Németh Gyula igazi hangyaszorgalommal szedett össze minden olyan adatot, amelyből akár közvetlenül, akár pedig közvetve a legcsekélyebbet is értékesíthetett a honfoglaló magyarság kialakulásának megismeréséhez. Minthogy kutatásai szerint a magyarság az ugor közösségből való kiválása után nem sokkal később bolgár-török hatás alá került és attól kezdve a honfoglalás utánig majdnem szakadatlanul mindig különböző török törzsek hatásai alatt élt, a magyarság kialakulásának megérthetéséhez igen ügyesen legelőbb a nomád török államok keletkezését, szerte hullását és a népeknek erre a kérdésre olyan nagy jelentőségű névadási törvényeit vizsgálja. Ezután a bolgár-török nyelvet vallatja, majd ennek meg a történeti adatoknak mintaszerű felhasználásával a bolgár-magyar érintkezéseket, valamint a hunok-bolgárok viszonyát tisztázza. A magyarságnak és a kaukázusi törzsszövetségeknek az összefüggéseit kutatva, sorra veszi a magyarság kaukázus-melletti hazájának az emlékeit, az onogurok, szabiok, türkök, kazárok nyelvét és a rájuk vonatkozó egykorú feljegyzéseket, továbbá a hunoknak és magyaroknak itteni kapcsolatait. A magyar törzrendszernek és a honfoglaló magyarság nyelvének beható, gondos vizsgálata után végül a magyarságnak keleten emlegetett maradványairól mutatja ki, hogy melyek szakadtak ki tényleg a magyarságból még a honfoglalás előtt, melyek azután (főleg a tatárjáráskor) és végül látszólagos névgyezésükön kívül, melyeknek nincs semmi kapcsolatuk sem a magyarsággal.

A magyarság Nyugatszibériában, az Ural és Irtyis között került először mélyrehatóbb török hatás alá az itten élő bolgártörökök szomszédságában vagy törzsszövetségében. Ebből a honból az avarok elől Turfánból menekülő szabiok szorították ki őket 461—465 között, mikor is a Kaukázus, Don és Volga közötti területre, valószínűleg a Kubán folyó mellékére húzódtak le. 820—830. között a kazárok nyomása következtében a Don és Dnyeper közötti Levediába mentek át, honnan azután 889-ben a besenyők lökték tovább a Dnyeper és Pruth között elterülő Etelközbe. Németh minden egyes hazánál röviden jellemzi a magyarságnak az illető hazában bírt műveltségét is.

A magyarok finnugor származásában Németh sem kételkedik. Sőt erre a korra, az ugor közösség korába viszi vissza a nevet is. Első tagja ugyanis a vogul, 'mansi' szóval egyezik, ez a vogulban a vogulok és osztjákok közös neve. Jelentése: hím, férfi, ember. Második tagja, a régi 'magyeri' alakban fennmaradt 'eri', pedig valószínűleg a bolgártörök törzsszövetség révén ragadt rájuk kb. 'mansi-férfiak' értelemmel.

A Kubán-melléki hazában rendre az onogur, szabir, türök, kazár népszövetségekbe tartoztak. A magyarság ugyanis egykorú feljegyzésekben, illetve a különböző népeknél megőrződött neveiben ezeken a neveken szerepel. A magyar név 527—528-ban bukkan fel először, amikor *Gordas*, utóbb testvére *Mugeris* uralkodtak a Maeotis keleti partján élő hunokon. A bolgártörökök

melletti, valószínűleg bizonyos függő helyzetéből bizonyára ekkor kezdett kiemelkedni a Magyar törzs. A magyar törzsek elemzése is ezt erősíti meg. Németh erre vonatkozólag azt állapítja meg, hogy nem mind a hét honfoglaló törzs ered a finnugorságból, hanem a Magyarin kívül legfennebb a Nyék, jöllehet e finnugor eredetű név valószínűleg nem finnugorokat jelöl. A magyarság legkésőbbben, de biztosan még meg nem állapítható időben csatolta magához a Kürt-Gyarmat, Tarján Jenő és Kér törzseket. Utóbb a Keszit, majd a Nyéket. Legvégül aztán a Kabarok három törzse csatlakozott hozzájuk, mely csatlakozásról már az egykorú források is megemlíkeznek. A két említett finnugor eredetű törzsnevet kivéve az összes többiek török eredetűek. Ugyancsak török eredetű az árpádkori személynevek legtöbbször is, melyek még ez aránylag késői korban is igen erős török hatásról tanuszkodnak. A magyarságot török népek szervezték néppé. Török uralkodók is voltak s nagyszámú török népelemet is olvasztottak magukba. Mindezeket azonban a finnugor eredetű magyarság sajátos módon igen korán magába olvasztotta (amint ezt különösen a VI. században elváló baskiriai magyarság magyar nyelvűségéből kitűnik), a nélkül, hogy eredeti, és finnugor nyelvét és jellegét tökéletesen levetkezve eltörökösödött volna.

Helyszüke miatt lehetetlen részletesen végig kísérnünk Németh lebilincselő fejtegetéseit. Meg kell jegyeznem azt is, hogy a finnugor rokonság teljesen tisztázott eredményeihez, az egykorú feljegyzések többé-kevésbé elfogadott adataihoz még senki sem használta fel ilyen teljességben és módszerben a török nyelvészet nyújtotta tanulságokat. Egyrészt ezért, másrészt pedig amiatt, hogy az eddig nagyon kevésbé tisztázott voltak következtében Némethnek most egész sereg, a magyarsággal itt vagy ott kapcsolódó népek a történetét, nyelvét is kellett tisztáznia, Németh könyve valójában nemcsak a magyarság kialakulását mondja el, hanem a magyarsággal hol itt, hol ott egybefüggő török népek (húnok, avarok, bolgártörökök stb.) történetével, nyelvi és faji jellegével is meglehetősen behatóan ismert meg bennünket. Nagyon helyesen tartanám eredményeit — népszerű kivonatban összesűrítve — az erdélyi magyarságnak úgy a műveltebb, mint kevésbé iskolázott részeivel egyaránt megismertetni, hogy a szakszerű nyelvészeti és történeti fejtegetéseket száraznak, unalmasnak tartók, illetve meg nem értők is megismerhessék nemzetük régmúltjára vonatkozó legújabb, maradandó értékű kutatások eredményeit.

Ferenczi Sándor.

SZÁSZ KÁROLY: *Molnár György Kolozsvárt.* Budapesti Szemle. CCXIX. kötet. 637. sz. (1930.) 362—388. l.

Szerző az annak idején ismert és híres drámai színész kolozsvári működését eleveníti fel főként édesapjához, Szász Károly püspökhöz, intézett levelek alapján. Molnár az abszolutizmus idején három ízben vendégszerepelt Kolozsvárt, majd 1879—80-ban mint drámai színész és rendező, majd igazgató töltött sikerekben és balsikerekben, hírlapi dicséretekben és támadásokban gazdag közel másfél esztendő. A dolgozat igen érdekes képet rajzol az akkori hírlapi színi kritikai viszonyokról.

F.

THIENEMANN TIVADAR: *Irodalomtörténeti alapfogalmak.* Második kiadás. 1931. Danubia könyvkiadó Pécs. 266. l.

Szöveg, szerző és közönség az a három irodalomtörténeti alapfogalom, melynek eredetét, fejlődését s egymáshoz való viszonyát vizsgálja könyvünk. Irodalom, irodalmi élet, irodalomtörténet, azaz maga az a valóság, amelyiknek tudományával, illetőleg alapfogalmaival foglalkozik szerzőnk, szerinte végeredményében *viszony, kölcsönhatás* egyfelől a szöveg és a szerző, másfelől a közönség között. És itt mindjárt rá kell mutatnunk arra, hogy az olvasóközönség *alapfogalom* má tétele az irodalomtörténeti kutatást a jövőben igen helyesen arra kötelezi, hogy az irodalmi élet ismertetésében az eddiginél nagyobb figyelmet fordítson erre az alapfogalomra. Mert el kell

ismernünk azt is, hogy az eddigi kutatások csak a szerzővel és alkotásával foglalkoztak. Az irodalom másik felével, a közönséggel csak esetleg és mellékesen. Pedig — igaz van Thienemannnak — az irodalom: viszony, kölcsönhatás a mű, illetőleg a szerző és a közönség, tágabb értelemben társadalom között. Irodalom nincs közönség nélkül.

Ez a viszony, ez a szellemi kölcsönhatás kezdetben, az eredetnél egyszerű és valóban kezdetleges s a viszony fejlődésének iránya: folytonosan rétegződő, fokozódó tudatosulás, elkülönülés az individuum köré és elválás az érzékitől. Az egyszerű és kezdetleges viszony egyre összetettebbé, bonyolultabbá válik és vége nincs, folytonos.

A fejlődés lépcsőjének legalsó fokán a szóhagyomány, az iratlan irodalom korszaka van. E fokon a szöveg élőszóban él; a szerző személytelen, azonos az előadóval; a közönség pedig jelen van. Második lépcső a kézirat, az írott irodalom. A szöveg állandósul, a betű megrögzíti; a szerző és előadó ősi egysége megszlik, a kéziratmásoló mint individuum — bár mint legkisebb személy — jelenik meg. A közönség nem jelenvaló, hanem hallgató vagy olvasóként csak közel van. Harmadik lépcsőfok a könyvirodalom. Ekkor a szöveg állandó, a szerző önálló, eredeti személyiséggé nő ki; a közönség pedig végtelenül megszorodik, atomizálódik, de az írótól olyan távol van, mintha nem is volna. Mintha az író csak önmagának írna s ezért a közönség láthatatlanná válik az irodalomtörténet számára. Minden irodalmi célkitűzésnek természetesen kísérője — ebben látja Thienemann az irodalom jelenlegi funkcióját —; az elkövetkező nemzedék meghódítása, megnyilvánulása annak az irodalomteremtő akaratnak, mely mindenkor a szellem végtelen fennmaradása felé törekszik (294. l.).

E tartalomjegyzékszerűen jelzett tételek részletes kifejtése és bizonyítása adja a mű derekas, terjedelemben nagyobbik részét. Thienemann szinte kifogyhatatlan a bizonyító érvek és igazoló tények felsorolásában. És mindeniket biztos kézzel és szemmel helyezi el épen oda, hol szükség van rá. A gazdag anyagnak biztos, szuverén gazdája. Az a lendület és világos célratörés pedig, mely az érvek felsorakoztatásában és a saját szempontok előterjesztésében a könyv minden lapján érvényesül elejétől végig, jele annak, hogy Thienemann nagyon szereti témáját, a meggyőződés hevével is támogatja gondolatainak helytállóságát. Az érveket, adatokat, szempontokat és az egész tárgyalást átható eme lirizmus egyenesen tiszteletet parancsol és további gondolkodásra készít még ott is, hol bajos az ellenvetéseket és kétéseket elhallgatni. T. i. a mű első, terjedelem szerint kisebb, de alapvető fejtegetésénél.

Thienemann ugyanis abból az alaptételből indul ki, hogy a fejlődés biológiai értelmezésű alkalmazása az irodalomra képtelen megmagyarázni az irodalmi élet összefüggő és folytonos menetét. A biológiai (= szerves) fejlődés gondolatában benne van a kezdet és vég, a zártság fogalma, holott az irodalom az elmulást, a zártságot nem ismeri, élete folytonos és fokozatosan nyitabb, tágabb. A biológiai fejlődés helyett ezért ő a szellemi fejlődés elvét alkalmazza. E módszer az irodalom folytonos, tudatos haladását, az individualizálásnak és az elvontságnak fokozatosan terjedő uralomrajutását meg tudja magyarázni. E kiinduló tétellel szemben lehetetlen elhallgatnunk azt az észrevételt, hogy a biológiai, a szerves és a nem biológiai, a szellemi fejlődés gondolata és elve nem annyira ellentétesek és kizárólagosak, mint azt a szerző gondolja. A szerves fejlődés elvének gyöngéje, hogy a kezdet és elmulás fogalmával össze van forrva, holott maga az irodalom s az irodalom *causa efficiense*, a szellem, folytonos, vég nélküli. De viszont megbecsülhetetlen előnye az, hogy valamely szakaszon belül az összefüggés logikai tömörségét jobban, meggyőzőbben tudja feltüntetni. A szellemi élet s így az irodalom is végtelen, nyílt és kiszélesedő irányú, de ismeretté, tudományosan megismerhető valósággá csak határhoz — legyen az a végtelen folytonosság — kövte válhatik. S így a szerves fejlődés eredményeit legalább mint részletmagyarázatot a szellemi fejlődés elve sem nélkülözheti. Az irodalmi jelenségek tagadását, kohézióját mindig jobban fogja érzékelteni a szerves fejlődés, míg a szellemi fejlődés jobban az irodalom folyto-

nosságát, végnélküli életét. De ha el is fogadjuk a szellemi fejlődés egyedüli helyességét és hivatottságát, akkor is kérdeznünk kell, hogy az vajjon csak az irodalomnak módszere s nem egyszersmind a szellemi élet minden ágának, tehát minden szellemi tudománynak?

Végül elismerve, hogy az irodalom viszony a szerző és az olvasók között, kérdeznünk kell, hogy minden fenoménon, mely létrejön a két fél között, együttáll irodalom is? A költészet története helyesen szélesedik-e ki a szellemi élet történetévé? A fejlődésnek nincsenek minőségi, értékelő szempontjai? Az irodalom befér-e egyetlen kategóriába, a viszony fogalmába? Világos, hogyha ez így volna, akkor minden, a könyv és olvasója között fennálló viszony együttáll irodalom volna s akkor könyvünk címéből is az irodalmi jelzöt el kellene hagyni s helyettesíteni így: szellemtörténeti. Nem minden viszonyirodalom és az irodalom nemcsak szellemi viszony, kölcsönhatás a szerző és társadalom között. Ha mellőzzük az irodalomban az érték kiválasztó és elkülönítő szempontját, akkor az irodalom érthetetlen káosz, melyben a nagyobb quantum (a végnélküli folytonosság!) nem rendet teremt, de még több zavart okoz.

Lehetséges, hogy e kétségekre alkalomadtán maga Thienemann fog felelni. Lehetséges, hogy mások fogják az alapyetést tovább folytatni. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy Thienemann műve irodalomtudományunknak olyan nyeresége, melynek termékeny hatása, tanulságai elmaradhatatlanok.

Kristóf György.

ZSIRAI MIKLÓS: *Jugria. Finnugor népnevek I.* Budapest, Hornyászkó Viktor, m. kir. udv. könyvnyomda 1930. 8°. 122 l.

Érzelmi szempontok miatt az összes művelt népeknél nemcsak a szakembereket, hanem a nagyközönséget is mindenkor erősen érdekelte az illető nép nevének eredete. Az eredetet és így a népnév származását is legtöbbször bizonyos titokzatosság veszi körül, ez a titokzatosság meg — a nemzeti büszkeségtől eltekintve — mindig különösebben izgatta a kíváncsiságot. Zsirai Miklós is ezt szeretné kielégíteni, mikor a finnugor népek (illetve országok) nevei közül elsők a bennünket legközelebről érdeklő *Jugria* nevet boncolja teljes felkészültséggel. Bevezetésül részletesen ismerteti Jugria nevééről, helyéről és népéről szóló összes számottevő régi magyarázatokot. Majd sorra veszi a különböző kútfőket: Herodotost, az orosz, arab és nyugat-európai forrásokat, amelyeknek alapján azután ő kísérli meg a lehető leghelyesebben értelmezni a Jugria nevet úgy földrajzi, mint ethnologiai s történeti szempontból. Befejezésül végül etimologiailag is értelmezi.

A Jugria, jugor név történeti forrásaink korában majdnem mindig obiugorokat jelölt. Földrajzi és ethnologiai jelentése azonban ingadozó: eleinte valószínűleg csak az északi vogulokat és osztjákokat, később kizárólag vagy csak vogulokat, vagy csak osztjákokat értettek alatta, de volt olyan idő is, amikor az egész vogulságot és osztjákságot magában foglalta. Az obiugorok egyébként nem őslakók ezen a tájékon, mert Északkeleteurópából, a Kisera, Káma, Felső-Pecora mellékéről, a kb. a XI. század óta igen erősödő orosz nyomás következtében voltak kénytelenek állandóan északkeletre húzódní. Ezzel magyarázható az is, hogy egykor műveltségük a mainál valamivel magasabb fokú volt. Az ugor közösség korában pl. fejlett lótenyésztésük is volt, míg északabbra szorulásuk után kutyákkal és iramszarvassal kellett közlekedniök, mert itt a sással, bozóttal takart, hideg ingoványos tájékon nem használhatták a lovat és messzi földről vásárolva, nem egyszer csak feldarabolva hozhatták még nemrég is az áldozásaikhoz szükséges lovakat.

Jóllehet nagyon sok adata volt, mégsem sikerült tökéletes eredményt érnie el azok hiányosságai és nagyon zür-zavaros ellenmondásai miatt. Azt azonban bizonyosnak veszi, hogy a *Jugria* név is, mint az *ongri-ungri* stb. is, az *onogur* névnek ugyancsak bolgártörök *ongur* alakjából származik és mindkettőt oroszok vették át és továbbították. Ámde nem egyszerre és

nem egy helyen. Zsirai azt gondolja ugyanis, hogy a két átvétel úgy időben, mint térben és jelentésben egyaránt elkülönül egymástól: utóbbi a mai Déloroszországban „magyar” jelentésben állapotodott meg, az előbbi pedig az on(o)gurok uraltájéki ősi földjének és e föld lakosságának volt az északkeleten használt megjelölése. Hogy miképpen került ez a név déltől északra, azt nem bírja megmondani, de az eddig közvetítőnek tartott zürjén *jegra-jugra* alakról éppen az ellenkezőjét mutatja ki: utóbbi származott az oroszból és nem fordítva!

Nagy kár, hogy a források hézagos volta miatt nem birt határozottan megfelelni a legjelentősebb kérdések egyikére: *miért nevezik az oroszok ugyanazzal az egy névvel* (ne felejtjük el, a nyelvészek megállapítása szerint az egy ugyanazon töből fejlődött két szó csak jóval később különült el úgy alakilag, mint jelentésileg: a tatárjárás egyes orosz leírásai még Jugriának is nevezik Magyarországot, Nagyváradot meg *jugor* városnak!) *az eredetileg testvér magyarokat és vogul-osztjákat, valamint házaikat, holott a Zsirai feltételezte IX—X. századi átvétel idejében úgy nyelvtanilag, mint külső jellegben, megjelenésben valószínűleg már nagyon elütöttek egymástól?*

Minthogy Zsirai hangtani alapon megengedi azt, hogy a szlávok még a szétválásuk előtt, legkésőbb tehát az V. századig vették át az Ugra-Jugra nevet és mivel Németh bebizonyította, hogy a szabirok 461—465 között a többiekkel együtt az onogur törzsszövetséget is kiszorították az Irtis és Ural közötti hazából le a Don—Volga—Kaukázus közé, akkor — bármennyire is ábrándos ízü elgondolásnak tessenek, — mégis csak *egyedül az lehet, hogy az uraltájéki onogur törzsszövetségbe, annak ottani utolsó éveiben bizonyos rövid ideig, a vogulok és osztjások is beletartoztak, ha nem is szervezett törzsként, de legalább is terményeikkel adót fizetők gyanánt, az oroszok pedig kelet felé hatolásuk során a vogulokkal és osztjákokkal, mint on(o)gur alattvalókkal ismerkedtek meg és e nevet a vogulok-osztjások megjelölésére természetesen a tulajdonképpen on(o)gurok elvonulása után is megtartották. Az meg magától értetődő, hogy az on(o)gurokat a nem messze eső Kubán-melletti hazában ottani találkozásukkor ugyancsak ezen a néven nevezték.*

Ferenczi Sándor.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET

természettudományi szakosztályának közleményei

DR. SZÁDECZKY GYULA
szakosztályi elnök.

SZERKESZTIK :
1931.

DR. BALOGH ERNŐ
szakosztályi titkár.

Adatok Kolozsvár környékének geológiájához.

Előadás az Erdélyi Múzeum-Egyesület Természettudományi Szakosztályának 1931. évi március hó 16-iki szakülésén, tartotta:

Dr. Szádeczky K. Gyula.

Aki Múzeumunk Természettudományi Szakosztályának régi kiadványaiban lapozgat, megállapíthatja, hogy az mindenkor hű tükrre volt városunk életével, fejlődésével kapcsolatos természettudományi mozgalmaknak; megőrkítője, okmántára a tudományos megfigyeléseknek.

Kolozsvár lakosainak száma a világháború kezdete óta 60.000-ről majdnem 100.000-re szaporodott. Ennek következtében a város erősen épül, sok új utca támadt, a régiek is fejlődnek, új vízvezetékek, csatornák építése válik szükségessé. Mindezek kapcsán rendkívül sok feltárás létesül, amelyekben becses, részletes geologiai megfigyelésekre nyílik alkalom. Ezek felhasználásával nemcsak tudományos ismereteinket tágíthatjuk, hanem városunk anyagi érdekeit szolgáló gyakorlati céloknak is hasznára leszünk.

De e feltárások igen rövid életűek: a kiásott házhelyeket, csatornákat mihamar betemetik, az utcákat kikövezik. Most, hogy Múzeumunk hosszabb kényszerű tespedés után annyira jutott, hogy folyóirata újra megindult, kötelességünk az általános tudomány és városunk érdekében ezen feltárásokat tőlünk telhetőleg megfigyelni, tanulmányozni és az eredményeket közzétenni.

Én ez alkalommal városunk déli oldalán emelkedő Házsongárdra, a Bükk melletti Nagyoldara és a kardosfavi téglagyár telepére vonatkozó megfigyeléseimet és az azokból vonható következtetéseket fogom előadni.

A Házsongárd környéke.

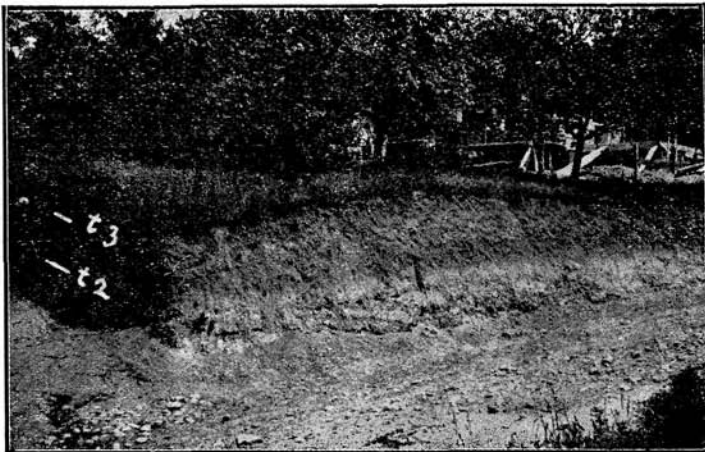
A Görögtemplom-utca (Str. Bisericii ortodoxe Româna) külső részének 1930 őszén megkezdett rendezésével 386—397 m. tengerszín feletti magasságban nagyjából É.-D. irányban futó, egészen 3½ m.-ig emelkedő, vagy 70 m. hosszú és erre merőlegesen, Lakatos városi mérnök telkére felvezető, vagy 22 m. hosszú bevágás létesült. Ez páratlanul tiszta belátást engedett a középső és felső miocennek rendkívül

gyorsan változó és a felület közelében a lejtő miatt szinte folyton mozgó, szoliflukciós, bonyolult rétegsorozatába.

A bevágás alsó részén, a lényegében mezőségi márgából képződött felső fél m. vastag feketésbarna humuszos talaj és az alatta következő barnássárga réteg csúszás következtében még egyszer megismétlődik. Ezek alatt látjuk a rendes zöldessárga mezőségi márgát, a mélyebb szinten sósavval nem pezsgő, zöld agyagréteggel váltakozva, legalól pedig 2—3 dm. vastagságban feltárt, az utca színe alatt folytatódó finom *kvarchomok* réteget.

Ennek a sósavval nem pezsgő, fehéres szürke színű, lényegileg $\frac{1}{4}$ mm.-nél kisebb, szegletes és kevés gömbölyű kvarszemekből, kevés fehér csillám- és ritka mállott biotitból álló homoknak olyan nagy volt a kelendőse, hogy feltárása után pár hónapra az aláaknázás következtében a felette lévő rétegsor betemette.

A vagy 6 m. hosszban feltárva volt finom homokot felső végén lecsúszott, $\frac{3}{4}$ m. átmérőjű szarmatakorú, durva homokkő konkreciós (feleki gömbös) talaj takarja, amire — ismét reácsúszott, rendetlen helyzetben — élire állított, elmeszesedett, biotitos *dacittufapalák* következnek. Ezek a dacittufák, amelyeknek elszórt cserepeit a szomszédos kertekből és felettük a 427'358 m. magasnak jelzett, vasoszlopot hordó temetőtetőről már régen ismerem, láthatók a feltárás felsőbb szakaszában is, váltakozva mezőségi márga- és agyagrétegekkel, úgy, hogy nem lehet kétségünk affelől, hogy itt is azzal a vagy 20 m. vastag tufás rétegsorozattal van dolgunk, amelyet a Hója déli faláról leírtam.*

1. kép. Görögtemplom-utca felső végén Dr. Lakatos telkének sarka, andezittufa rétegekkel.

* Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Ásványtárának Értesítője. III. kötet, 2. sz. 1916. Tufatanulmányok Erdélyben II. rész.

Ki kell azonban emelnem, hogy a Görögtemplom-utcai feltárásban, a Lakatos telkéhez való feljáró Görögtemplom-utcai felső szegletén 391 m. magasságban három vékony, veresszínű *andezitásványtufa*-réteg is a felületre került, 2—3 dm. távolságban egymástól (1. és 2. kép

2. kép. Görögtemplom-utca felső végén Dr. Lakatos telkének sarka, andezittufa rétegekkel.

t_1 ill. a). Ezek anyagát finomra tört porukat mikroszkoppal vizsgálva határoztam meg. A középső réteg majdnem kizárólag zonás labradorit és andesin földpátból áll, mihez kevés angit és magnetit is társul. A felső is ehhez hasonló. Az alsóban sok, nagyobb optikai tengelynyilású hypersthen, kevesebb földpát, sok magnetit van. Ezek felett a Lakatos-telekre vezető bevágás falán még két más andezittufaréteg látható.

Ezzel a bevágással feltárt szelvénynek az az előnye, hogy míg a Görögtemplom-utcai részen az 1—2 mm. vastag andezittufa, valamint a felettük következő zöld és barnássárga színben váltakozó márgarétegek pikkelyesen egymásra vannak torlódva, úgy, hogy eredeti helyzetüket csak a barnássárga réteg felett lévő, szétszakadozó szenes csík segítségével lehet kibetűzni; addig a bevágás rétegei eredeti sorrendjükben maradtak meg. Itt a sárgásbarna márga tetején lévő szénecsíkot fedő zöld réteg egy m. magasságában van a $\frac{3}{4}$ dm. vastag, mállott andezittufa (1. és 2. kép t_2 ill. a_2), melynek egy cm.-nyi felső része vas-oxid festéstől sötétveres színű. A zöld márga további egy m. vastag globigerinás rétegeire mészben szegényebb, 2 dm.-es, barna, levelesen elváló agyag következik, ami felett $\frac{3}{4}$ m. magasan van egy $1\frac{1}{2}$ cm. vastag amphibolandezitásványtufa-réteg, 10 cm. vastag barna agyagos fedővel (t_3 ill. a_3).

Ez az amphibolos tufa mutatja legjobban a bevágás közepén a gyenge meggörbülésre következő kis vetődést, melynek kapcsán a fe-

szülés kiegyenlítésénél a nyugati rész került mélyebb szintre. A keleti részen a márgás rétegek között palás dacittufa megszakadozó közbe-települése is látható (2. kép d), a felület humuszos takarójából kioldott fehér kalciumkarbonátos kiválással.

Ilyen andezittufarétegek ettől a helytől K-re vagy 50 m.-re, ebben a magasságban, a temető nyugati szegélyén Konez Ernő építész és társa sírboltjának alapozásánál is a felületre kerültek. Ez a körülmény a rétegeknek egészben véve táblás települését bizonyítja, ami fontos, mert a Görögtemplom-utcai feltárás — amint láttuk — a csúszásokból származó gyenge antiklináliszerű kidagadást is mutat ÉK-re dőlő rétegekkel.* Az andezittufák három tagja feletti 1 cm. vastag, neg-megszakadó *lignitréteget* csak figyelmesen vizsgálva a rétegsorozatot fedezhetjük fel.

Megemlítem itt, hogy pyroxenandezittufát vagy 20 m.-rel magasabb szinten az új temető K-i részén is találtam egy 1925 tavaszán ásott sírban és valamivel mélyebb szinten egy másikban dacittufarétegek társaságában limonittal festett amphibolandezittufának két vékony, szétszakadt rétegét. Finomra tört porában plagioklason kívül barnászöld amphiból, magnetit és sápadt augit volt felismerhető horzszaköves anyagban.

Ezekről Ny-ra, kb. ilyen magasságban a Majális-utcai Szántótelken 1922-ben kútásásnál 8 m. mélyen három 1—2 cm. vastag amphibolandezittufaréteg volt látható, amelyek a vizet vezették. Még tovább Ny-ra, a Pasteur-épület felső szomszédságában, Anca főtörzsorvos özvegye kertében, tégláégetésre nyitott feltárásban láttam 1922-ben két amphibolandezittufa rétegeit $\frac{3}{4}$ m. távolságban egymás felett, palás dacittufaréteg társaságában.

Ezekkel a bizonyára egy üledékes szintet jelölő, táblás helyzetű rétegekkel kapcsolatban megemlítem azt is, hogy É-ra, szemben ezekkel a fellegvári katonalövölde bejáratánál, a kántin pincéje ásása alkalmával 1922-ben diluviális veres kavics alatt $\frac{1}{2}$ m. vastagságban mezősi márgát tártak fel, amelyben két vékony, limonitos amphibolandezittufa került a napfényre. Még tovább É-ra a Nádasvölgyön túl, a Csillag-hegy déli lejtőjén, 460 m. magasságban az Asszú-patak mellől ismerünk régóta amphibolandezittufát, dacittufás területen. Ettől K-re pedig a Szentgyörgyhegyi téglagyár kajántói völgytől számított harmadik nagy bányájában 330 m. magasságtájrol vizsgáltam meg andezittufát. Ez erősen uralkodólag $\frac{1}{3}$ — $\frac{3}{4}$ mm. nagyságú labradorit szemekből álló ásványtufa. Némelyik labradorit apró bytownitmagot és vékony andezinburkot visel. A földpátok kalcitos elbomlásnak indultak és köztük is kalcit és kevesebb érc (vassulfid) rakódott le. Ezen kívül agyagos elváltozási termék és gyéren apró földpátléces andezitalapanyagmorzsa is előfordul ebben a kőzetben. E homokos szerkezetű rétegnek vízvezetése az oka ennek a nagyobb mértékű elváltozásnak, minek kapcsán az alatta lévő márgarétegben is felsza-

*A táblás települést a bevágás felett 24 m. távolságban 1931. május havában épülő ház kiásott pincehelye is jól mutatta. Ennek fenekén felületre került a vékony, veres, egészen elmállott andezittufa réteg is.

porodik a vasérc. Így érthetővé válik, hogy ez a vékony réteg a téglagyártás ijesztő veszedelmeként szerepel, amit a leggondosabban el kell távolítani az előkészített anyagból.

Ezen, márgabánya tetején, 9 m.-rel az andezittufaréteg felett egy dm. vastag dacittufa réteg is előfordul a mezőségi rétegsorban. A feltárás alján, 6 m.-rel az andezittufaszint alatt pedig halmaradványokat tartalmazó rétegsor van Clupeá-val és egyéb nagyobb, meghatározásra váró fajtákkal.

Fent említett II.-ik tufatanulmányomban ezen táblás szerkezetű terület keleti szegélyéről, a katonatemető K-i részéről ÉÉK—DDNy-i irányban ráncosodott mezőségi márgaterületről írtam le részletes mikroszkopi vizsgálat alapján, chemiai elemzés kíséretében az előbbiekhöz hasonló amphibolandezittufát. Ennek a ráncnak folytatását láttam 1925 márc. 18-án a feleki út Ny-i oldalán, közvetlenül a régi Nagy Gábor-féle kert alatt épült ház kiásott alapján, ahol az erősen gyúrt mezőségi rétegek között szétszakadt dacittufacserepek is voltak. A kolozsvári—visai tekno ráncosodása tehát az andezittufa lerakódása után következett be.

Végül megemlítem, hogy ezen II.-ik tufatanulmányomban tárgyalt Cigánypataki gipszes gyúrt réteg szintjén is találtam amphibolandezittufát 1930 őszén egy kert rendezésénél a felületre került kövek között zöld amphibollal, hypersthennel. Az akkor leírt gipsznek azonban a felületen már nyoma sincs. Egy innen kikerült fekete, sűrű, réteges kő, porítva, mikroszkop alatt labradoritot és bizonytalanul pyroxenmaradékot engedett felismerni.

A cigánypataki és a sokkal nagyobb békási gipszen, a gyúrt területeken kívül eső apróbb gipszelőfordulásokat is ismerek a Görögtemplom-utca mindkét oldalán, a régi Terner-, most Prier-kertben, továbbá sokkal magasabb szinten, 467 m. magasságban, a Holdvilág-utcából a Bükkbe vezető út Ny-i oldalán, a szarmatahomokkő dombok között lévő jelentéktelen, csúszott mezőségi márgában.

A Görögtemplom-utcai feltárásban sűrűn egymásra következő meszes és mésztelen homok-agyag és tufás rétegek a középső miocen tenger partján, a self-en, a kiemelkedő és ismételve tenger alá került, észak felé lejtő lerakódásokra engednek következtetni. A felső miocen (sarmatien) féligsós vízi lerakódása táján hamut és homokot szóró, robbanó vulkáni kitörésekkel kapcsolatban végbe ment ez a gyors lükettés mutatója a tenger és szárazföld folytonos küzdelmének, ami egyébként a harmadszaki üledékek egész során megnyilvánult.

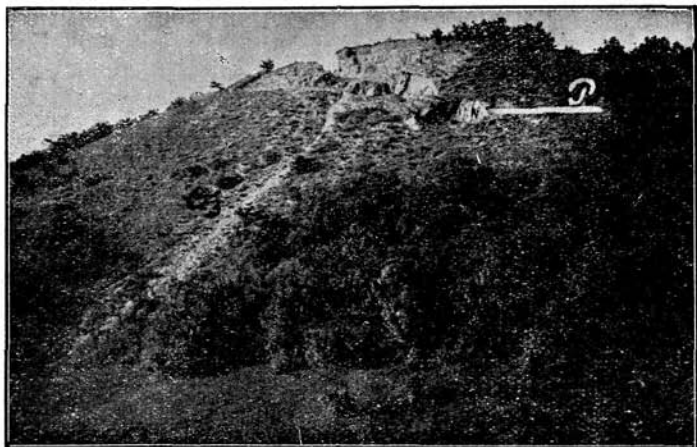
Az egymásra, egymás alá, sőt egymásba tolódó, keveredő, leszakadó rétegfoszványok labirintusában legbiztosabb vezetőnk a messze idegenből ideszállt, még kevésbé ismert, vékony andezittufalerekódás, amelyik tehát az Erdélyi Medence neogen rétegei közt a legnagyobb figyelmet érdemli meg.

A Nagyoldal. (Coasta cea mare.)

Városunktól délre, a Bükk-erdő északi szomszédjaként húzódó Nagyoldal szakadásának a felső oligocen fellegvári corbulas rétegeire

rakódott alsó miocen korodi rétegeiről már dr. Koch Antal ismert könyvében találunk közleményt.¹ A felette következő középső miocen dacittufájával, amit az 564 m. magas domb tetején lövészárokkal feltártak, én foglalkoztam részletesebben II.-ik tufatanulmányomban.² A mélyebb szint felső oligocen üledékeiről dr. Tulogy János is megemlékezik folyóiratunkban.³

Újabbán a Nagyoldal nyugati lejtőjét, a tetőtől 100 m. távolságban, az ott előforduló, ércöntési célokra kitűnő minőségű, egy köbméterét 1000 lejjel fizetett homok termelésével nagyon jól feltárták és a könnyebb kiszállítás céljából a felette lévő, 5 m. vastag dacittufás mezőségi márgát is ca. 20 m. hosszban átvágták, miáltal az egész rétegről tiszta képet nyerhettünk.

3. kép. Nagyoldal homokbányája nyugatról nézve. P = Pectenpad.
O₃ = felső oligocen kőületes hely.

1930. év tavaszán tisztán látszott a bevágásban, hogy az enyhén ÉK-re dőlő zöld márga alján 543 m. magasságban egy m. vastag biotitos, réteges finom dacittufa van, közbetelepült vékony márgaréteggel. Ezen közbetelepült réteg felett a többi, kemény tufától különböző, finom üvegpor volt látható, ami egyenetlen felületen szárazra hullt dacitpor benyomását keltette. Az alsó tufaréteg alatt van a Kolozsvártól nyugatra eső területre jellemző, tufatanulmányomban részletesen tárgyalt vékony opálos homokkőréteg is, postvulkáni melegforrásoknak ez a terméke.

A márgás, tufás felső szint alatt következik az öntési célokra olyan becses, rétegezetlen, finom *tarkahomok* 537 m.-ig, mely magas-

¹ Az Erdélyrészi Medence harmadkori képződményei. II. Budapest, 1900. 26. l.

² II. Kolozsvár nyugati környékének tufás rétegei. Múzeumi Füzetek. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Ásványtárának Értesítője. III. k. 1916. 2. sz. 37. oldal.

³ Kolozsvár környékének geo-morfologiai kialakulása. Erdélyi Múzeum. 35. évf. 1930. 3. l.

ságban már a vékony pectenés pad a nyílt tengeri, korodi rétegeket teszi biztosan felismerhetővé. (3. kép P.)

Ez a mindössze vagy 6 m. vastag, részben bizonyára kontinentális származású homoklerakódás képviselője, tehát ezen a helyen az alsó miocéntól a középső miocen hójai alsó dacittufarétegnek, — ennek a II.-ik dacittufa kitöréséhez számított képződménynek — lerakódásáig eltelt nagy idő összes hagyatékát. Koch idézett könyvében (36. lapon) a korodi rétegekre következő hidalmási rétegek egymaguknak vastagságát 250 m.-re becsülte. A középső miocen vastagsága többszáz m.-t tesz ki a medence belsejében.⁴

Ennek a rétegszegénységnek és az eddig ismert középső miocen rétegektől merőben eltérő, tarka, inkább a felső oligocen kontinentális rétegeéhez hasonló kőzetfaciesnek az okát keresve, a feleki szarmata plató alatt feltételezett, kristályos kőzetekből álló alap közelségére kell gondolnunk.

Az iparban is olyan becses ez a tarka homok, lényegében zöldes szürke színű, rendetlenül, hullámosan ibolyás sávokkal festett csillámos homok, amelyik sósavval nem pezseg. A domb külső részén mélyen átjárják fehér kalcitporral kitöltött erek, amelyek helyenként zsebekké tágulnak ki. Ezek a fedő, mezőségi márgából kioldott és a perem-repedésekben lerakodott kalcium-karbonatnak a termékei.

E homok átlagos szem nagysága 60 μ . A kőzetnek kb. fele kvarcból áll, egy negyedrésze pedig fehér-csillám, amelynek egész 200 μ hosszúságig emelkedő foszlányai, valamint a mennyiségileg mindjárt utána következő vasoxyd sávok, minden irányban, rendetlenül vannak elhelyezkedve, igazi irány nélküli szövetet adnak a kőzetnek. Ez a vasoxyd, ami a kvarc szemek felületét is megfesti, javarésztben a neogen meleg klímájában bekövetkezett infiltráció termékének tekinthető. Ritkább ásványaiként magnetitot, földpátot, gránátot, titanitot, chloritot, uralmint ismertem fel egy vékony csiszolatban.

Ettől a homokbányától ÉNy-ra, közvetlen a pectenés szint alatt már Cyrenat találtam. Tovább a sűrű cserjében, vagy 80 m.-re a homokbányától, 508 m. magasság tájon több kutatóakna van mélyesztve, amelyekben sárga és veres homok sűrűn váltakozik szürke és fehér corbulás márga rétegekkel. A fellegvári szinthez tartozó ezeket az üledékeket tömör homokkő kiképződéssel követhetjük tovább le a Pappatak felé, egészen 400 m.-ig. Dacittufát nyers és elmeszesedett állapotban a tetőről a városba ereszkedő lejtőn több helyütt találunk a mezőségi márgában. Legújában az épülő csillagvizsgálótól Ny-ra 200 m. távolságban is feltárták 80 cm mélyen a kerti munkálatok.

Olyan éleskavicsok (Dreikanter) is, minőket dr. vitéz Lengyel Endre tengerparti sekélylejtőjű öblökből leírt, elég sűrűn előfordulnak ezen a lejtőn.⁵

⁴ Dr. Böckh Hugó. Jelentés az Erdélyi Medence földgáz előfordulásai, stb. II. rész. I. füzet. 21. lap. Budapest, 1913.

⁵ Tengerparti éleskavicsok. Földrajzi közlemények. 1928. 93—105.

Felső oligocen üledékek a Szamos jobboldali részén.

Az utóbbi időben kontinentális képződésű veres üledéket több új helyen ismertem meg. A Nagyoldalon előforduló ilyen miocen homok-előfordulás után az a kérdés áll előttünk, vezető kövület híján a miocen rétegekhez soroljuk-e ezeket, (mert ilyenek városunk keleti részén le a Szamosig követhető) vagy pedig a felső oligocenhez?

Koch könyvében⁶ a kolozsmonostori Pappatak völgye „talpán“ felső oligocen forgácskúti „veres agyagot“ (I. 327 l.), „keleti lejtőjén fellegvári homokkő padokat“ (I. 331 l.), „közel a gör. kath. templom dombjához, ahol a meredek oldalon kibuvó laza, sárgás homokból a Pecten solarium cserepei nagy mennyiségben kivájhatók“, alsó miocen korodi rétegeket sorol fel.

Én ettől a templomtól fel a Bükk felé vezető úton vagy 200 m. távolságban 387 m. t. sz. f. magasságban az út mindkét oldalán lévő homokgödörben az aprószemű régibb sárgahomokot lecsúszott durva, helyenként kavicsos feleki homokkal látom keveredve, mely utóbbinak egy méteres gömbjei is hevernek itt az út mentén. Az ifjabb neogen klímának vasoxid infiltrációja is festi e keverék homokot.

Feljebb 440 m. magasságban már dacitufa cserepes, mezőségi márgának a foszlányai fordulnak elő. Keletre a tetőn a 463 m. magasságban jelölt hely alatt ásott homokgödörben azonban ismét az előbbihez hasonló keverékhomokot tártak fel a homokszedők. Innen északi irányban a város végén nagy, elhagyott homokgödörök, mocsaras mélyedések vannak, sok feleki gömbbel. A gazdasági főiskola kerte keleti oldalán vezető kezdetleges lejáró meredéken, 417 m. magasságban és lecsúszva mélyebben is, még mindig a feleki rétegek gömbös homokköve látható; 409 m.-ben azonban a régibb, finom sárga homok is kibuvik az árok falában.

Míg ezek a sárga, igen kevés fehér csillámot tartalmazó homokok a Koch-tól közölt Pectenek alapján a korodi rétegekhez látszanak tartozni, addig tovább keletre, a radio állomás antenájától Ny-ra, vagy 200 m.-re lévő alacsony kiemelkedés altalajában veres, agyagos rétegekkel keveredett homoklerakodást tártak fel a kerítés oszlopok gödrei és a kutak, amelyek már a Fellegvár alsó regiojának forgácskúti rétegeihez hasonlítanak.

E két kiemelkedés közti mélyedésben kevés mezőségi márga és reá esúszva, uralkodó feleki homokkő van a felületen. Feleki homok adja ezen zóna legtöbb kútjának, valamint a vagy 20 m.-rel magasabban fekvő Petean kolónia és a Cigánypatak felső része környékének vizét.

A radio telkén 1925-ben víznyerés céljából lefúrtak vagy 15—20 m.-re. Az 5 m. mélyen a fogyatékos feleki homok alján kapott kevés víz után mind végig mezőségi márgát találtak víz szaporulat nélkül. A temető nagy részén is, — mint már előbb láttuk — a mezőségi márga

⁶ Az Erdélyrészi Medence harmadkori képződményei, I. rész. Budapest, 1894. II. rész 1900.

van a felületen. Ebben a katonatemető DK-i legfelső részén egy sírásó alkalmával opálosodott fatörzset tártak fel. A mozgó mezőségi réteg az oka a sirkövek olyan gyakori elferdülésének, ledőlésének.

Fehéres szürke finom homokot csak a keleti szélen 390 m. magasságban Nagy Károly püspök sírjánál láttam. Tehát ez a Görögtemplom-utcából fennebb leírt homokrétegnek lesz a folytatása. Ettől ÉÉNyra a temető szomszédságában lévő kertekben, 365 és 360 m magasságban azonban az ásások ismét a forgácskúti rétegekhez hasonló veres, homokos üledéket tártak fel. Ez az utolsó veres üledék keleti irányban. A Cigánypatak vonalán többé ilyennek nincs nyoma.

A kardosfalvi téglagyár közép miocén (tortonien?) rétegei.

Az előadottakból az tűnik ki, hogy városunk nyugati felében a Szamos déli oldalán a jelenlegi meder felett 125 m magasságban is van olyan finom, sárga homok, amelyet az alsó miocén (burdigalien) korodi rétegekhez számíthatunk. Ez 3 km-el tovább délre a Nagyoldalon 60 m-el magasabb szinten jelenik meg. Ez alatt, mélyebb szinten a felső oligocén tarka üledékei kerülnek a felületre, felette pedig a középső miocén mezőségi (helvetien, tortonien?) — uralkodólag globigerinás márga, alárendelt homok, agyag, dacit- és andezittufa — rétegei következnek, amelyek a felettük lévő felső miocén (sarmatien) feleki homokkövel együtt lecsúsznak a lejtőn különböző mélységig.

A mezőségi rétegeket a Szamos északi oldalán is hasonló magasan találjuk a Hója és Fellegvár vonulatában a felső oligocén és régibb üledékek fedőjeként, megszakadozó foltokat alkotva, lecsúszva az oldalakon.

Sokkal mélyebb szinten fordulnak elő a mezőségi márgák tovább északra, a Nádasvölgyében a vasúti műhelytől délre eső területen és legszebben feltárva a Nádas baloldalán, a kardosfalvi téglagyár márga bányájában. Olyan benyomást kapunk itt, mintha ide esnék a középső miocén transgressió főárja.

A kardosfalvi téglagyári feltárásnak egyik nevezetessége az, hogy abban az utóbbi idő munkálatai egy vékony osztrigás padot értek el, amelyiknek egyénei *Ostrea cochlear Poli*-nak bizonyultak, minek alapján ez a rétegsor a középső miocén legfelső, transgressios tagjának vehető. A transgressionak mutatója a Pappfalvi-patak baloldalán és Bácstól délre a lejtőn megmaradt durva konglomerát is. Ismeretes a mezőségi rétegeknek, Globigerinakon kívül, szerves maradványokban való nagy szegénysége. *Ostrea cochlear* eddigelé Koch adatai szerint (II. 81 és 144 lap) csak Dobokán a dacittufa alsó övében, a solyomkői dacitbreccsiában, Szász-Orbón és a sinfalvai lajtmészben volt ismeretes a tengerparti faciesen kívül.

Az osztrigás réteg a bánya ÉK-i aljában van, ahol 340 m abs. magasságban legalól mészkarbonátban gazdagabb, ezért téglagyártásra már nem alkalmas, sötét kékes zöldes-szürke homokos márga van, amely felett szenesült növénymaradványok is előfordulnak. E felett 40 cm-re esik a 7—8 cm vastag osztrigás pad a felhasznált, pár mm vas-

tag, finom homokréteggel sűrűn váltakozó sötétszürke márgában. Az ostreas réteg kelet felé elvész, nyugatra azonban folytatódik a rétegsorban. Feljebb vagy egy m-el sárgás szürke márga rétegek következnek, vagy 6 m vastagságban, amelyek közé egy m-enkénti átlagos távolságban megközelítőleg egy dm vastag, felfelé durvuló és vastagodó, finom muszkovitos kvarzchomokréteg iktatódik be. A legalsó homokréteg felett 20 cm-re egy világosabb színű, tömör, 12 cm vastag réteg van, amelyik sósavval nem pezseg és finomra dörzsölt porában mikroszkoppal csak mállott isotrop agyagot kvare és csillam nélkül találtam.

A márgabánya elhagyott keleti végén, $\frac{1}{4}$ km távolságban a Pappfalvipataktól, ahol ezek a rétegek többé nem láthatók, elérték a mezőségi márga fekvőjében a közeli Törökvágáshoz hasonló tarka, finom homokos forgácskúti rétegeket. A rétegek itt igen enyhén ÉN-ra dőlnek, dőlésük foka azonban nyugatra haladva fokozatosan nagyobbodik és a jelenlegi kitermelés helyén az ÉNy-i szögletben ÉÉNy-ra 10° -ot ér el. Tehát különbözik a Kolozsvárott általánosnak vett ÉK-i dőléstől. Tovább nyugati irányban a Nádasvölgy fenekén mihamar vége szakad a mezőségi rétegeknek. Itt 1 km-re az út mellett a felső eocen bryozoás márga, a tulsó oldalon, a bácstoroki bányában pedig a felső durvamészke van a felületen.

A középső miocen tengernek nagyon egyenetlen, hullámos fenekét mutatja az is, hogy a téglagyári feltárás keleti folytatásában ismét bemélyed a márga. Ebben az irányban ugyanis egy fél km-el tovább Kardosfalván kútásánál 8 m mélyen még mindig mezőségi márgát kaptak.

Eszerint a téglagyár telepén a felső oligocen alapnak küszöbszerű kiemelkedésével van dolgunk. Ilyet árul el maga a Törökvágás forgácskúti rétegből álló teste is, amelytől K-re a Fellegváron és Ny-ra a Donát-szobor alatt mindkét helyen mélyebb szinten ott van a fedő fellegvári réteg, ami tovább Ny-ra a Hóján egészen kimarad. Ezzel kapcsolatban megemlítem, hogy a Szamos alluvialis árterének különben tipikus fluvia-tilis kavicsai közé a törökvágástáji szakaszon fejnagyságú, nem fluvia-tilis képző kavicsok keverednek. A Törökvágásnak tulsó ÉNy-i lejtőjén is feltűnő sok, nagy, főleg pegmatitból álló, ilmenitet is tartalmazó, kavics fordul elő, a Nádasvölgy téglagyár táji részén; a Pappfalvi völgy közeli szakaszában pedig ritkábban egy m-nél nagyobb Vlegyásza típusú rhyolith, verrucano konglomerat, andezites dacit hömpölyök — a tortoni transgressio szétszórt termékei — akadnak. Ilyet találtam tovább Ny-ra az andrásházi felső tarka üledékfal dombján is. Némelykor triasmészke és átkristályosodott aprószemű márvány is előfordul ezekkel együtt.

Említésre méltó, hogy a Törökvágás nyugati oldalán a forgácskúti rétegek fedőjében a mezőségi alatt lévő kevés szürkeszínű durva kvarchomok maradvány felhasználás tárgyát is képezte. Hasonló miocen homok réteg fordul elő nagyobb mennyiségben a pappfalvi völgyön vezető út 3 km-es szakaszában.

Dr. Tulogdy a Szamosvölgy bal oldaláról említ fennebb idézett

értekezésében ezekkel rokon természetűnek látszó konglomeratos lerakódásokat.

Ezek a feleki alátámasztás kőzeteitől lényegesen különböző, de verrucano, rhyolith, dacit, trias mészkővel a Gyalui tömegre nézve is idegen kavicsok a Nádas baloldalán egy külön típusú régi alap roncsaira engednek következtetni.

Összefoglalás és következtetések.

Kolozsvár újabb feltárásain tett ezek a megfigyelések a miocen lerakódások eddig ismeretlen tagjaira hívják fel a figyelmet. A Nagyoldalon, a feleki alátámasztás közelében a burdigalien korodi rétegek és a helvetien dacittufás márga közt, leszakadt helyzetben, mindössze 6 m-re zsugorodott, szárazföldi jellegű, ércöntésre használt, finom, tarka, muszkovitos kvarchomok lerakódás van. A kolozsvári Házsongárdon pedig a dacittufás szint alján egy aprózemű, kalciumkarbonátmentes, fehérés szürke kvarchomok lett ismeretes.

A dacittufás regioban előforduló, távolról származó vékony, tiszta, pyroxen- és amphibolandezittufa rétegek a városban és környékén sok helyütt található. Ezek azt mutatják, hogy a Medence belsejének dacittufakitöréseivel kapcsolódnak a szegély andezitkitörései. Ezek kiválóan alkalmasak a mezőségi rétegek egyhangú, vigasztalan sorozatában egy biztos szint megjelölésére, tehát fokozottab figyelemre méltók.

A miocen tengerparti rétegek gyorsan egymásra következő nagy változatossága városunk határában arra a nagyon egyenetlen felületű és különböző kőzetű alapra vezethető vissza, amelyen a transgressio végig súrolt. Ennek legmélyebb feneke nem a Szamos, hanem a Nádas völgyére esik, ahol a kardosfalvi téglagyár telepén egy régi küszöb mutatkozik. Itt a lemélyedő, védettebb feneken vékony *Ostrea cochlear* Poli telep lett újabban feltárva.

A feleki lejtőn a miocen rétegek a solifluctio: sokféle csúszás, szakadás, egymásra, egymás alá, egymásba tolodás, keveredés bélyegét hordják magukon. Ezért a rétegek egymásutánjának, vastagságának becslésénél, meghatározásánál nagy óvatossággal kell eljárni.

A város környékén előforduló, ritkán egy méternél is nagyobb, nem fluviatilis képű kavicsokból arra kell következtetnünk, hogy a tertier üledékektől eltakarva a feleki fennsík alatt, továbbá a Nádas északi oldalán kristályos magú régi, autochton alaphegység roncsai rejtőznek, amelyek anyagukban egymástól, valamint a felületen lévő gyalui tömegtől is különböznek.

A transgressio után folytatódott dacitkitörések, valamint az alátámasztott nem ráncos és közöttük a kolozsvári-visai teknő ráncos területé közti tektonikai különbségek arra mutatnak, hogy nem az egész területen egyformán „en block”, hanem helyenként változó mértékben (en detaille) következtek be a tektonikai mozgások.

Zur Geologie der Umgebung von Kolozsvár (Cluj).

von Dr. Julius v. Szádeczky K.

*Auszug des Vortrages, gehalten in der Sitzung des Siebenbürgischen
Museumvereines von 16. März 1931.*

Vortragender beschreibt mehrere, in Kolozsvár und Umgebung während der letzten Jahre gemachten Aufschlüsse, welche neue Glieder und tektonische Profile der miocenen und oberoligoenen, an der Schelf sich rasch wechselnden Schichtenreihe erkennen liessen.

Ausser den bisher bekannten Dazitschichten führt er zahlreiche, vom Rande des Tertiärbeckens herstammende, reine, 2—100 mm mächtige Andesittuffe auf, welche nähere Einsicht in die ursprüngliche Zusammengehörigkeit der versteinerungsbedürftigen, durch tektonische und Solifluktions-Störungen vielfach verstellten Schichtenreihen gewähren.

Von Nagyoldal (Coasta cea mare) beschreibt er im Hangenden der Burdigalien (Koroder Schichten) und im Liegenden der dazittuff-führenden Helvetien (Mezőséger Schichten) einen sechs m. mächtigen aus etwa 60 μ grossen Quarzkörner, Weissglimmer, wenig Magnetit, Feldspat, Granat, Titanit, Chlorit Turmalin bestehenden, mit Eisenoxyd bunt gefärbten Sand, welcher in der Metallschmelzindustrie mit vorzüglichem Erfolge verwendet wird, Diese, von dem übrigen Helvetien abweichende Ablagerung, wird als ein in der Nähe der feleker verdeckten Unterlage gebildetes, teils tervestrisches Gebilde aufgefasst.

In einer Entfernung von 5½ km. gegen Norden von hier, in dem Nádastale, in der Ziegelei von Kardosfalva, auf einen 200 m. tiefer liegenden Niveau, in dem unmittelbar als Hangendes der oberoligoenen Forgácskuter Schichten vorkommenden Mezőséger Schichten, wurde neulich eine dünne Bank der *Ostrea cochlear Poli* entdeckt. Westlich von Kolozsvár ist dieses Vorkommen das hier tiefstliegende Glied der Mezőséger Schichten, welches, sammt den wieter oben folgenden groben Konglomeratresten, als das Produkt der mittelmiocenen Transgression aufgefasst werden kann.

Erdélyi Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

Az „Erdélyi Múzeum-Egyesület“ kiadása.

1. <i>Rass Károly</i> : Reményik Sándor — — — — —	40.—
2. <i>Párvan Bazil</i> : A dákok Trójában — — — — —	30.—
3. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében — — — — —	30.—
4. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : A moldvai magyarság — — — — —	40.—
5. <i>Szokolay Béla</i> : A nagybányai művésztelep — — — — —	40.—
6. <i>Dr. Balogh Ernő</i> : Kvarc az erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben — — — — —	40.—
7. <i>Dr. György Lajos</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1925. év — — — — —	50.—
8. <i>K. Sebestyén József</i> : A brassai fekete templom Mátyás-kori címei — — — — —	40.—
9. <i>Dr. Karácsonyi János</i> : Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez — — — — —	50.—
10. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen — — — — —	50.—
11. <i>Dr. Tavasz Sándor</i> : Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése — — — — —	40.—
12. <i>Dr. György Lajos</i> : Két dialogus régi magyar irodalmunkban — — — — —	60.—
13. <i>K. Sebestyén József</i> : A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere — — — — —	50.—
14. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1926. év — — — — —	50.—
15. <i>Dr. Gyárfás Elemér</i> : A Supplex Libellus Valachorum — — — — —	50.—
16. <i>Rónay Elemér</i> : Kemény János fejedelem halála és nyugóhelye — — — — —	50.—
17. <i>Dr. György Lajos</i> : Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban — — — — —	50.—
18. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erd. magyar irodalom bibliográfiája 1927. év — — — — —	60.—
19. <i>K. Sebestyén József</i> : A középkori nyugati műveltség legkeletibb határai — — — — —	60.—
20. <i>Szabó T. Attila</i> : Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei — — — — —	50.—
21. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év, pótlásokkal az 1919—1928. évekről — — — — —	50.—
22. <i>Dr. György Lajos</i> : A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — —	50.—
23. <i>Dr. Kántor Lajos</i> : Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — —	50.—
24. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : A nemzeti nevelés román fogalmazásában — — — — —	50.—
25. <i>Dr. Tavasz Sándor</i> : Kierkegaard személyisége és gondolkozása — — — — —	50.—
26. <i>Dr. Papp Ferenc</i> : Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — —	50.—
27. <i>Dr. Csűrű Bálint</i> : Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról — — — — —	50.—
28. <i>Dr. Biró Vencel</i> : Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében — — — — —	50.—
29. <i>Dr. Teleki Domokos gróf</i> : A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története — — — — —	50.—
30. <i>Dr. Hofbauer László</i> : A Remény című zsebkönyv története (1839—1941) — — — — —	50.—
31. <i>Dr. Ferenczi Miklós</i> : Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év — — — — —	50.—
32. <i>Dr. Gyalui Farkas</i> : A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán — — — — —	50.—
33. <i>Dr. Rajka László</i> : Jókai „Törökvilág Magyarországon“ c. regénye — — — — —	50.—
34. <i>Dr. Temesváry János</i> : Hét erdélyi püspök végrendelete — — — — —	50.—
35. <i>Dr. Biró Vencel</i> : A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében — — — — —	50.—
36. <i>Szabó T. Attila</i> : Ez Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — — — — —	50.—
37. <i>Dr. Kántor Lajos</i> : Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület megalakítása érdekében — — — — —	50.—

Megrendelhetők az *Erdélyi Múzeum* kiadóhivatalában, Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (volt Brassai-u.) 5.

Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt.

Cluj-Kolozsvár, Piața Unirii (volt Mátyás király-tér) 7.

Fiókok: Dej (Dés), Diciosánmárton (Dicsőszentmárton), Alba-Iulia (Gyulafehérvár), Târgu-Mureș (Marosvásárhely), Oradea (Nagyvárad), Timișoara (Temesvár).

Betéteket előnyös kamattal melletti fogad el és rendszerint felmondás nélkül fizet vissza. Olcsó kölcsönöket nyújt. Minden bankügyletet legelőnyösebben végez. Aruraktárai a vasut melletti

Saját tőkél 145 millió Lej

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(MUSÉE DE TRANSYLVANIE)

Tome XXXVI.

1931.

Nouvelle série II. n. 4—6.

Rédacteur: **LOUIS GYÖRGY**. Éditeur: Société du Musée de Transylvanie. Rédaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Roumanie.

Venceslas Biró: Le monastère jésuite interne et l'école de Kolozsmonostor au temps des princes Bethlen et Rákóczy.

T. Attila Szabó: Le manuscrit Vadadi Hegedüs du Musée de Transylvanie.

Albert Gianola: Ferdinand Aloyse Marsili et la Transylvanie.

Étienne Sulyok: Le côté sociologique de la question des minorités.

DATES SUR L'HISTOIRE DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. La proclamation du comte Émeric Mikó de Hidvég en 1856, dans l'intérêt de la fondation du Musée de Transylvanie et de la Société du Musée de Transylvanie. Publiée par *Louis Kántor*.

PETITES COMMUNICATIONS. *Valentin Csüry*: Dates sur la vie de George Kalmár. — *Ladislav Hofbauer*: Le rôle de François Szilágyi dans la vie de Michel Szentiványi. — *T. Attila Szabó*: L'explication au point de vue des „couroutz“ et des „labantz“ du „Pro Libertate“ de l'époque couroutz.

REVUE CRITIQUE. — REVUE DES LIVRES ET DES REVUES. — LES COMMUNICATIONS DE LA SECTION DES SCIENCES NATURELLES DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE TRANSYLVANIE. *Jules Szádeczky*: Dates à la géologie des environs des Kolozsvár.

„ERDÉLYI MÚZEUM“

(SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM)

XXXVI. Band.

1931.

Neue Folge II. No. 4—6.

Redigiert von **LUDWIG GYÖRGY**. Herausgegeben vom Siebenbürger Muzeum-Verein. Redaction: Cluj, Str. Universităţii 10. Rumänien.

Wenzel Biró: Das innere Jesuitenkloster und Schule in Kolozsmonostor zur Zeit der Fürsten Bethlen und Rákóczy.

T. Attila Szabó: Der Vadadi Hegedüs Kodex des Siebenbürgischen Museums.

Adalbert Gianola: Ferdinand Aloysius Marsili und Siebenbürgen.

Stephan Sulyok: Die soziologische Seite des Minderheitsproblems.

DENKMÄLER ZUR GESCHICHTE DES SIEBENBÜRGER MUSEUM-VEREINS. Die Proklamation des Grafen Emerich Mikó von Hidvég im Jahre 1856, im Interesse der Gründung des Siebenbürgischer Museums und des Siebenbürgischer Museumvereins. Publiziert von *Ludwig Kántor*.

KLEINERE MITTEILUNGEN. *Valentin Csüry*: Angaben zum Leben des Georg Kalmár. — *Ladislav Hofbauer*: Die Rolle des Franz Szilágyi im Leben des Michael Szentiványi. — *T. Attila Szabó*: Die Erklärung des „Pro libertate“ aus der Kurutzerzeit aus kurzem und kaiserlichem Standpunkte.

KRITISCHE RUNDSCHAU. — BÜCHER UND ZEITSCHRIFTEN RUNDSCHAU. — MITTEILUNGEN DER NATURWISSENSCHAFTLICHEN ABTEILUNG DES SIEBENBÜRGISCHEN MUSEUM-VEREINS. *Julius Szádeczky*: Angaben zur Geologie der Umgebung v. Klausenburg.